

Dr. Ali Nasirî

Hadis İlimlerine Giriş

Çeviri

Muhammet Mehti Turan

Başlarken

Sünnet, Kur'an-ı Kerim'den sonra dinin ikinci kaynağı ve Kur'an'ın açıklayıcısıdır. Kur'an-ı Kerim'in öğretilerini Resulullah'ın buyruğu uyarınca *"İlim üç kısımdır: Muhkem bir ayet, itidal üzere olan bir farz, yaşanan bir sünnet"*¹ akaid, ahlak ve ahkam olarak üç kısma ayırdığımızda sünnet, İslami ölçü ve görüşler ışığında tüm bu öğretileri açıklayan ve sınıflandıranıdır.

Dindeki tüm alanlarda sünnet, Kur'an'ın yanı başında yer almıştır. Bu da bir nevi sünnetin önem ve konumunun göstergesi olmuştur. Bu önemli konuma işaret eden Resulullah'dan nakledilen bir hadis-i şerifte ise *"Bana Kur'an ve onunla beraber onun bir benzeri verildi"*² sünnetin Kuran'ın bir benzeri ve ikinci ilahi nimet olduğu beyan edilmiştir.

Ehl-i Sünnet hadis tarihindeki bir asırlık hadis yazım yasağına rağmen hadislerin yayımı ve kaydedilmesi hususunda Resulullah ve Ehl-i Beyt'in ve de ashab ile yarenlerinin gösterdikleri ilgi ve önem de sünnetin ehemmiye-

1 Kafi, c. 1, s. 32, Daha fazla bilgi için bkz. Sadru'l Müteallihin, Şerh-i Usul-i Kafi, c.2, s.37, et-Talike a'la Kitab el-Kafi, s. 66-67

2 Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, c. 4, s. 131, Fethu'l Kadir, c. 2, s. 118

tini ve konumunu izah etmektedir.

Sünnet, h.k. III. yüzyıl itibarıyla yazılmaya başlanmış ve binlerce rivayet çeşitli hadis mecmuaları kapsamında bir araya getirilmiştir. Sonrasında ise râviler ve hadis çeşitlerini daha iyi tanımanın gerekliliği ortaya çıkınca Rical ve Dirayet-ul Hadis gibi muhtelif ilimler türemiş ve bu alanda binlerce ilmi eser kaleme alınmıştır. Günümüzde hadis, rical, musteleh-ul hadis, şerh-ul hadis unvanlarıyla elimizde olan eserler, ondört asırlık çaba ve zahmetlerin neticesidir. Öte yandan bizim bu eserleri genişletip daha da derinleştirerek sonraki nesillere aktarmamız büyük önem arz etmektedir.

Elinizdeki eser, iki ciltlik “*Hadis Çalışmaları*” adlı eserden seçilmiş önemli konuları ihtiva etmektedir.

Burada, hadis ilimlerini aşağıdaki dört ana başlık altında açıklamaya çalışacağız:

- a- Hadis Tarihi
- b- Dirayet-ul Hadis veya Musteleh-ul Hadis
- c- Rical-ul Hadis
- d- Fıkıh-ul Hadis

Sık kullanılan bazı ıstılahlar, sünnetin burhaniyeti ve genel olarak hadis ilmini daha iyi anlamamız için bilmemiz gereken öncelikli mevzuları “*Hadis İlminin Genel Tanımı*” unvanıyla kitabın birinci bölümünde ele alacağız. Ehl-i Sünnet ile Şia’nın hadis tarihleri arasındaki önemli farklılıklardan doğan birinci konumuz olan hadis tarihini Şia ve Ehl-i Sünnet hadis tarihleri olmak üzere iki farklı bölümde inceleyeceğiz. Dolayısıyla bu kitap toplamda altı bölümden oluşmaktadır.

Bu eseri hazırlanmasında öncelikle Tefvik bahşeden Hak Teâlâ’ya hamd-ü sena eder, bu yolda destek olan ve kitabın yayımında emeği geçen herkese şükranlarımızı sunarız. Ümit ederiz bu eser tüm öğrenciler ve hadisle ilgilenenler için faydalı ve bu ilimde derinleşmelerine vesile olur.

Birinci Bölüm

Hadis İlminin Genel Tanımı

Hadis Terimleri

Kitabın muhtevası gereği; hadis, rivayet, sünnet gibi bazı ıstılahlar sıkça kullanılmıştır. Bu ıstılahları detaylı şekilde incelediğimiz kitabın dördüncü bölümüne geçmeden önce burada kısaca ele alıyoruz.

Hadis

Lügatte eskinin zıddı olarak yeni ve taptaze manalarına gelir.³ Arapça'da

³ el-Ayn, c. 3, s. 117

yaşı az olan kimseye “*Hadis’us-Sin*”⁴ ve ergenlik yaşındakilere “*Şabbe hads*”⁵ denir.⁶

“*Yeni bir hads/kalp (çocuğun kalbi) hiç ekilmemiş tarla gibidir. Ona ne verilirse kabul eder.*”⁷ rivayetinde geçen “*hads*”⁸ kelimesi lügattaki manasıyla kullanılmıştır. Taze hurmaya hadis denilmesi de bunun diğer bir örneğidir.⁹

Hadis kelimesinin lügatteki manaları da dikkate alırsak (=tazelik, yenilik) pratikte iki manada kullanıldığını görüyoruz: Söylenen söz ve yaşanmış olay.¹⁰

“Söz”e de hadis denilmiştir çünkü tedricen aktarılan bir söz her zaman önceki dönemlere nazaran yenilik içermektedir.¹¹

Aşağıdaki ayetlerde “*hadis*” kelimesi “söz” mealindedir:

“*Ve hani Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti.*”¹²

“*Ne oldu bu kavme ki hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyor.*”¹³

Aşağıdaki ayetlerde ise bizzat ayetler için “*hadis*” kelimesinin kullanılması, ayetlerin söz içermelerinin yanı sıra daima taze olup ve asla eskime-

4 حديث السن

5 شاب حدث

6 Müfredat-i Ragib, s. 110

7 Nehcü’l Belağa, 31. Mektup,
انما قلب الحدث كالاعرض الخالية ، ما اعلقى فيها من شى ء قبلته

8 حدث

9 Mufredat-i Ragib, s. 110

10 el-Mesabihu’l Münir, c. 1, s. 124

11 Mecmeu’l Bahreyn, c.1 , s. 371

12 Tahrim/3

13 Nisa/78

diklerine işaret etmektedir¹⁴:

“Artık buna benzer bir söz getirin.”¹⁵

“Bu söze mi şaştınız siz?”¹⁶

Yaşanmış olaylar için “*hadis*” kelimesinin kullanımı da vakıaların tedricen aktarılması ve daima yenilenmeleriyle ilgilidir. İslam öncesi cahiliye dönemindeki önemli günlere “*hadisler*” denilmesi de bunun diğer bir örneğidir.¹⁷

“Ve geldi mi sana her yanı ve herkesi kavrayıp kaplayan o felâketin haberi?”¹⁸

“Biz de onları efsanelere çevirdik.”¹⁹

Yukarıdaki ayetlerde “*hadis*” kelimesi de olay ve haber mealindedir.

Her ne kadar hadis ilminin en çok kullanılan terimi hadis olsa da bu terimin anlamı ve kapsamı konusunda ihtilaf olmuştur. Hadis’in bazı tanımları şöyledir:

İbn Hacer’e göre hadis, Peygamber’e (s.a.a) nisbet edilen bir şeyin tanımıdır.²⁰

Suyuti de hadisi tanımlarken muhaddis ve âlimlerden şöyle nakletmiştir: Hadis; Hz. Peygamber, sahabe ve tabiine nispet edilen her türlü söz, fiil ve takrir (onay)dir.²¹

Mamgani bu konuda şöyle yazmıştır:

¹⁴ İlmu’l Hadis ve Dirayetu’l Hadis, s. 9

¹⁵ Tur/34

¹⁶ Necm/59

¹⁷ Futuhu’l Buldan, s. 39

¹⁸ Gaşiye/1

¹⁹ Sebe/19

²⁰ Fethu’l Bari fi Şerh-i Sahih-i Buhari, c. 1, s. 173

²¹ Tedribu’r-Ravi, c.1, s. 23

“Bazı âlimlere göre Hadis; masum bir kimseye nispet edilen söz, fiil ve takrirdir.”²²

Muhakkik Kummi'ye göre ise:

“Masum kimseden nakledilen söz, fiil ve takrire hadis denir.”²³

Muhammed Ebu Zehra da şöyle demiştir:

“Muhaddislerin nezdinde hadis, Hz. Peygamber'e nisbet edilen söz, davranış, takrir, sıfat, siyer, savaşılar ve hira dağındaki ibadetler gibi bisetten önceki bazı haberlerdir.”²⁴

Tüm bunlar incelendiğinde yukarıdaki tanımlarda göze çarpan birkaç önemli fark şöyledir:

1- Ehl-i Sünnet âlimleri genelde Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini hadis olarak tanımlamakta ve bazı durumlarda ashab ve tabiinin sözlerini de buna dahil etmekte. Oysa Şii uleması burada “*Masum*” lafzını kullanılarak Hz. Peygamber'in yanı sıra mutahhar Ehl-i Beyt'ini de buna dâhil etmekte.

2- Bazı tanımlarda masumun söz, davranış ve fiiline hadis denilirken diğer açıklamalarda söz, davranış ve fiillerin nakledilme fiiline ve aktarılmasına hadis denilmiştir.

Bizce hadisin en kapsamlı tanımı aşağıdaki gibi olmalıdır:

“Hadis; Allah Teâlâ'nın Kur'an dışı sözleri, Masumlar (Hz. Resulullah, 12 İmam ve Hz. Fatıma) ile sahabe ve tabiinin sözleri ile onların fiil ve takrirlerinin nakledilmesidir.”

Burada birkaç husus vurgulanmıştır:

1- Söz ve fiil farklı bir şekilde değerlendirilerek, söze hadis denilirken, fiil ve takrirlerin nakledilmesi olayına hadis denilmiştir.

2- Yüce Allah'ın Kur'an dışı sözleri de hadis (kudsi)²⁵ olarak beyan edil-

²² Mikbasu'r-Rivaye, c. 1, s. 57

²³ Kavaninu'l Usul, s. 409

²⁴ el-Hadis ve'l Muhaddisun, s. 9-10

²⁵ حديث قدسي

miştir.

3- Sahabe ve tabiinin sözlerine de hadis denilmiştir. Gerçi hadis ıstılahları bölümünde değineceğimiz üzere sahabenin hadisi “mevkuf”²⁶ tabilerin hadisi ise “maktu”²⁷ şeklinde isimlendirilmekle birlikte bunların ölçü ve delil oluşu tartışma konusudur.

Sünnet

Hadisin yanı sıra en çok istifade olunan ıstılahlardan bir diğeri de sünnettir. Lügatta yol, yöntem manalarına gelen sünnet²⁸ iyi veya kötü içerikli olabilir.

İbn Manzur bu konuda şöyle yazmıştır:

“Sünnet yol yöntem demektir ister kötü olsun ister iyi.”²⁹

Sünnet ıstılahı muhaddisler ve fakihler arasında farklı manalarda kullanılmıştır.³⁰

Fakihlere göre sünnet, Hz. Nebi’den (s.a.a) naklolunan ve farz olmayan yani müstehap olan amellerdir.³¹ Muhaddislere göre ise sünnet, Hz. Peygamber’in bisetten önce ve sonraki tüm söz, davranış, fiil, takrir, zahiri ve ahlaki sıfatlarıdır.³²

Sünnet ile hadis arasındaki farka gelince hadis daha çok Masumların (a.s) sözlerini ihtiva ederken sünnet ise yol, yöntem, fiil ve tüm davranışlarını kapsamaktadır. Bir nevi davranışın parçası olduğundan sünnetin hadisten

²⁶ موقوف

²⁷ مقطوع

²⁸ el-Kamusu’l Muhit, c. 2, s. 54, Muhtar’us-Sihah, s. 169,

²⁹ السنة : السيرة ، حسنة كانت ، او قبيحة ، Lisanu’l Arab, c. 13, s. 225,

³⁰ Bkz. el-Muhtasar el-Veciz fi Ulumi Hadis, s.15-18

³¹ Bkz. age s. 15 ve Vesailu’ş-Şia, c. 1, s. 431

³² Ulumu’l Hadis ve Mustalahu, s. 19

daha kapsamlı olduğunu iddia edebiliriz.³³ Buna göre de Kur'an'ın yanı sıra delil ve burhan olarak hadis yerine sünnet ıstılahından istifade edilmiş ve uydurma hadisleri belirlemede yine hadis yerine sünnet ölçü olmuştur. Yine de günümüzde Masumların fiil ve takrirlerini anlatan olaylar, haber içerikli olduklarından hadis olarak anılmaktalar.

Rivayet

Arapçada taşıma ve nakletme manasına gelir. Buna göre su taşıyan insan veya merkeplere “*Raviye*” denilmiştir.³⁴ Zilhacce ayınının sekizinde hacırlar Arafat’a su taşıdıkları için “*Taşıma Günü*”³⁵ denilmiştir.³⁶ Rivayet terminolojik olarak hadis ile eş anlamlı olsa da pratikte hadis teriminin kullanımı daha yaygındır.

Haber

Lügatta herhangi bir olay, nesne veya konuya dair elde edilen bilgi manasındadır. Bu bakımdan büyük ve mühim olaylara denilen Neb’a³⁷ ıstılahı da bir tür haberdır.³⁸

Tac’ul Arus’da haber teriminin tanımı şöyledir:

“ان الخبر عرفا و لغتا ما ينقل عن الغير و زاد فيه اهل العربية و احتمل الصدق و

الكذب لذاته و المحدثون استعملوه بمعنى الحديث

³³ Subh-i Salih bu görüşün tam tersini savunmuştur. Ona göre hadis, sünneti kapsamakta ve sünnet sadece Resulullah'ın fiil ve siyerini ihtiva etmektedir. Ulumu'l Hadis ve Mustalahu, s. 116

³⁴ es-Sihah, c. 6, s. 2364, Lisau'l Arab, c. 14, s. 374

³⁵ يوم الترويه

³⁶ age

³⁷ نبأ

³⁸ Lisau'l Arab, c. 4, s. 226, Mecmeu'l Bahreyn, c. 3, s. 281, en-Nihaye fi Garibu'l Eser, c. 2, s.6

Haber lügatta başkalarının naklettiği herhangi bir şeye denir, Arap dil bilimcileri buna yalan olma veya doğru olma ihtimalini eklemişlerdir, muhaddisler ise bunu hadislerle eşanlamlı olarak kullanmaktalar³⁹

Misbah-ul Münir'e göre ise haber, bilgi ve ilimden ibarettir.⁴⁰

Haber terimi, Mantık ve Hadis ilimlerinde farklı manalara sahiptir:

1- Mantık ilminde haber ıstılahı: Mürekkeb-i tam iki bölüme ayrılmıştır: Haber ve İnşa.⁴¹ Haberden maksat, zat itibarıyla dışarıyla uyumlu olan veya olmayan sözdür. Uyumlu olduğunda sadık (doğru) değilse de kazıbtır (yalan).⁴² Aynı mana, beyan için de geçerlidir.⁴³

2- Hadis ilminde haber ıstılahı: Bu konuda üç farklı görüş vardır:

a- Muhaddislerin geneli haberle hadisi eş anlamlı olarak kabul etmekte-
ler.⁴⁴

b- Bazı muhaddislerce haber, tüm insanların sözünden ibaret olabilir oysa hadis sadece Masumlar ve sahabeden nakledilen sözleri ihtiva etmektedir. Bu mana uyarınca haber hadisten daha kapsamlıdır.⁴⁵

c- Diğer muhaddislere göre ise haber, muhtelif tarihi bilgileri için kullanılan ıstılahtır. İster İslam ümmetinden olsun ister İslam'dan önceki ümmetlerden. Bu çerçevede tarih olaylarını inceleyen kimseye "*Ahbari*"⁴⁶ denilmiştir. Hadis ise Masumlar, sahabe ve tabiinin sözleridir. Bundan dolayıdır ki

³⁹ Tacu'l Arus, c. 1, s. 166,

⁴⁰ Misbahu'l Münir, c. 3, s. 122

⁴¹ el-Mantık, s. 52

⁴² age, s. 53

⁴³ Mecmeu'l Bahreyn, c. 2, s. 266, el-Muhtasar el-Veciz fi Ulumi'l Hadis s. 19-20, er-Rivaye fi İlmi Diraye, s. 58

⁴⁴ Tedribu'r-Ravi, c. 1, s. 42, Muhtasar Mikbas el-Hidaye, s. 11, Ulumu'l-Hadis ve Mustalahu, s. 121

⁴⁵ el-Muhtasaru'l Veciz fi Ulumi'l Hadis s. 19, Muhtasar Mikbas el-Hidaye, s. 12

⁴⁶ اخباری

Sünnet-i Nebvi'yi inceleyen kimselere “*Muhaddis*”⁴⁷ denilmektedir.⁴⁸

Bizce doğru olan birinci görüştür. Genel olarak haber ıstılahının hadis yerine kullanılması da bunun bir göstergesidir. Tarihçilerin olaylara haber demelerine gelince, bu mesele haber teriminin muhaddisler tarafından hadis ile eşdeğer kullanımına mani değildir.

Eser

Hadis ilminde sıkça kullanılan terimlerden bir diğeri ise eserdir. Sözlükte, bir nesnenin yerinde kalan bakiyesine eser denir.⁴⁹ Yasin suresinin “ **نكتب ما قدموا و آثارهم** *Onların önden takdim ettiklerini ve eserlerini biz yazacağız*”⁵⁰ ayetinde geçen eser kelimesi de bu manayı taşımaktadır.

Cevherinin görüşü şöyledir:

اثر الحديث اذا ذكرته غيرك و منه قيل : حديث ماثورى اى ينقله خلف عن سلف

Bir hadisin nakledilmesine “*Esertu’l Hadis*”⁵¹ denilir. Buna göre Me’sur⁵² hadis sonrakilerin öncekilerden naklettiği hadis manasındadır.⁵³

Eser ıstılahının manası ile ilgili iki görüş ortaya çıkmıştır:

1- Hadis ile eş anlamlıdır, buna göre muhaddislere “*Eseri*”⁵⁴ de denilebilir.⁵⁵

47 محدث

48 Tacu’l Arus, c. 10, s. 13

49 es-Sihah, c. 2, s. 575, Tacu’l Arus, c. , s. 5

50 Yasin/12

51 اثر الحديث

52 ماعثور

53 es-Sihah, c. 2, s. 575

54 اثرى

55 er-Rivaye fi Ilmu’d-Diraye, s. 51

2- Sahabeden (=Mevkuf) veya tabiinden (=Maktu) nakledilen hadisler Eserdir. Peygamber’den nakledilenler ise hadistir.⁵⁶

Bizce yanlış olan ikinci görüştür çünkü esere bu kısıtlamaları getirebil-memiz için bir delil bulunmuyor. Tam aksi hadis araştırmalarında elde edilen sonuçlara göre sahabeden nakledilen sözler için eserin yanı sıra rivayet ve hadis de denilmiştir.⁵⁷

Buraya kadar özetle hadis, rivayet, haber ve eserin eş anlamlı ıstılahlar olduğunu fakat hadis ve rivayetin diğer iki ıstılaha nazaran daha sık kullanıldığını, sünnetin ise bu ıstılahlardan farklı mana taşıdığını beyan ettik.

Kudsi Hadis⁵⁸

Kudsî, mukaddes bir yüce varlığa (Allah’a) nisbet edilen anlamına gelir. Hadisler içerisinde Yüce Allah’a nisbet edilen sözlere “*Kudsi Hadis*” denir. Örneğin İmam Rıza’nın (a.s) ataları vasıtasıyla Hz. Peygamber’den onun da Cebrail (a.s) vasıtasıyla Hak Teâlâ’dan naklettiği Silsilet-üz Zeheb hadisi gibi:

لا اله الا الله حصنى فمن دخل حصنى امن من عذابي

“La ilahe illâllah kelimesi benim kalemdir (sığınağımdır), kim kaleme girerse azabımdan âmânda kalır”⁵⁹

Kudsi hadisin Kur’an’dan farkı ise genel kanaate göre Kur’an’ın gerek lâfzen gerekse mana yönüyle Yüce Allah’a ait olmasıdır. Oysa kudsi hadiste mana ve içerik Hak Teâlâ’dan söz ve lafız ise Hz. Resul’dendir.⁶⁰

Bazılarına göre ise hadis-i kudsi rüya veya ilham ile Resulullah’a ilga olunurken Kur’an ayetleri uyanık vakitlerde direk olarak veya meleklerin

⁵⁶ Ulumu’l Hadis ve Mustalahu, s. 122, Usulu’l Hadis, Ulumuhu ve Mustalahu, s. 28

⁵⁷ Bkz. Menakıb-i Emirü’l Mü’minin, c. 1, s. 142 ve 266, el-Ahad ve’l Mesani, c. 1, s. 36, Tenviru’l Havalik, s. 147, Fethu’l Bari, c. 6, s. 355, Mukaddimetu İbn-i Salih, s. 182

⁵⁸ حديث قدسي

⁵⁹ el-Cevahiru’s-Sinniye fi’l Ahadisi’l Kudsiyye, s. 175

⁶⁰ Dirayetu’l Hadis, s. 13, Mü’cem Lugatü’l Fukaha, s. 177, Feyzu’l Kadir, c. 4, s. 615

vasıtasıyla iblağ olunmuştur.⁶¹

Bu konuda diğer bazı farklılıklara da işaret edilmiştir.⁶²

Bizce kudsi hadis ile Kur'an ayetleri arasında beyan edilen farklılıklar yetersizdir. Diğer bir ifadeyle kudsi hadisin lafızlarını Yüce Allah'a nisbet etmede hiçbir mani yoktur. Hz. Peygamber buyruğunun zahiri de **قال الله تعالى** *Yüce Allah şöyle buyurmuştur* hem mana hem de lafzın Yüce Allah'a ait olduğunu göstermektedir. Öte yandan hadis-i kudsi de hem direk hem de meleklerin vasıtasıyla Hz. Nebi'ye iblağ edilebilir ve buna bir mani yoktur.

Kısaca kudsi hadis ile Kur'an-ı Kerim arasındaki fark; Kur'an'ın mucizevî boyutu ve tahaddi ile nazil olunmasına karşın kudsi hadiste böyle bir amaç gözetilmemiştir.⁶³

Bu açıklamalar dikkate alındığında kudsi hadis şöyle tanımlanabilir:

"Allah Teâlâ'nın peygamberler tarafından nakledilen ve mucize ile tahaddi içermeyen sözleri Hadis-i Kudsi denir."

Şeyh Hürri Amuli *"el-Cevahir'us Saniyye fi'l Ahadis'il-Kudsiyye"*⁶⁴ adlı eserinde hadis-i kudsilerden bir bölümünü toplamıştır.

Sünnetin Hüccet (Delil) Oluşu

Şii akidesinde sünnet, Resulullah'ın ve Masum İmamlar'ın söz, fiil ve takrirlerinden ibarettir. Bu bölümde gerek Resulullah'ın gerekse Masum İmamlar'ın söz, fiil ve takrirlerinin burhaniyetini ispatlamak için çeşitli delillere işarete bulunacağız:

Resulullah Sünnetinin Hüccet Oluşu

Resulullah sünnetinin itibarı akli ve nakli delillerle açıklanabilir. Akli de-

⁶¹ er-Revaşih es-Semaviyye, s. 205, Feyzu'l Kadir, c. 4, s. 615

⁶² Dirayetu'l Hadis, s. 13-14

⁶³ Daha fazla bilgi için bkz. Kavaninu'l Usul, s. 409, Dirasat fi İlmi'l Diraye, s. 13, Mü'cem el-Fazu'l Fıkh el-Ca'feri, s. 155, İstilahatu'l Usul, s. 141, İlmi'l Hadis, s. 23

⁶⁴ **الجواهر السنية في الأحاديث القدسية**

lil, risaletin ve nübüvvetin felsefesinden, nakli delil ise Kur'an, icma ve Müslümanların siyerinden oluşmaktadır.

Akli Deliller

Felsefe ile kelim ilimlerinin temelinde şu görüş hâkimdir: Allah Teâlâ insanların hidayeti, toplumsal düzenin oluşumu ve ihtilafların giderilmesi için peygamber olarak seçilmiş kimseleri göndermiştir. Peygamberlerin bu görevi yerine getirmeleri ilâhi lütfun ve hüccetin gereğidir.⁶⁵ Öte yandan böylesi zor bir görevi yerine getirmek ancak peygamberlerin her türlü hata ve kötülükten uzak olmaları ve kişiliklerinin tam anlamıyla Hakkın tecellisi ve ilâhi iradenin yansıması olmalarıyla mümkündür; çünkü ancak bu şekilde insanlar doğru yola hidayet edilebilir ve ilâhi kuralların uygulanmasıyla gerçek toplumsal düzenin meydana gelmesi ve ihtilafların son bulması sağlanabilir.⁶⁶

Acaba Şeytan'ın fısıldamalarından etkilenen, söz ve davranışları ilâhi iradeyi yansıtmak yerine nefsanî hevesleri yansıtan, hata ve sapmalara düşen bir peygamberin insanları karanlıklardan aydınlığa, yanlışlardan doğruya hidayet etmesini bekleyebilir miyiz?!

Bu nedenle İslam düşünürleri her zaman peygamberlerin masumiyetine vurgu yapmış ve müfessirlerin çoğu da zahir itibarıyla masumiyetle çelişen ayetleri tevil etmişlerdir.

Dolayısıyla peygamberlerin görevi gereğince masum olmaları yani söz, davranış ve düşüncelerinin hak ve ilâhi iradeyle tam örtüşmesi zaruridir. Zaten biz de sünnetin hüccet olmasından bunu kastediyoruz. Yani peygamberlerin davranış ve sözleri tamamıyla ilâhi iradenin tecellisidir ve Allah'a intisabından dolayı onlara uymak bize farzdır. Resulullah'ın sünneti ise diğer peygamberlerin sünnetine nazaran o Hazretin mümtaz ve seçilmiş kişiliğinden dolayı farklı bir konuma sahiptir. Çünkü Resul-i Ekrem beşeri tekâmülün en zirvesinde, Allah'a en yakın beşer ve O'nun sıfat ve isimlerinin tecellisi olmakla birlikte kalbinde ilâhi istek ve iradelerin dışında zerre kadar başka bir şeye yer vermeyen en yüce insandır. Hiç şüphesiz bu değerli ve manevi

⁶⁵ bkz. Keşfu'l Murad, s. 348, eş-Şifa, s. 441-443

⁶⁶ bkz. Keşfu'l Murad, s. 349-350, el-ilâhiyyat, c. 2, s. 144-188

konum o Hazretin düşünce, davranış ve sözlerine özel bir itibar kazandırmıştır.

Nakli Deliller

Sünnetin hüccet oluşuna nakli deliller olarak Kur'an, icma ve Müslümanların siyerine değineceğiz.

1- Kur'an-ı Kerim

Birçok ayet-i kerimede Sünnet-i Nebi'nin ve Peygamber'e atfedilen tüm davranışların itibarına değinilmiştir. Bu ayetleri dört bölüme ayırabiliriz:

a) Resulullah'ın verdiği hükümlerin hüccet oluşu

Daha önce risaletin felsefesini açıklarken değindiğimiz üzere peygamberlerin en önemli sorumluluklarından birisi taraflar arasında olan meselelerde hükmetmek ve ihtilaflara son vermektir. Bir ayet-i kerimede bu konu hakkında şöyle buyrulmuştur:

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ ۖ وَانزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ۚ

“İnsanlar tek bir ümmetti. Allah müjdeci ve korkutucu olarak peygamberler gönderdi. İnsanların ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında dosdoğru hükmetmek üzere onlara kitap da indirdi.”⁶⁷

Şüphesiz bu görev Resul-i Ekrem'in de vazifelerindendir. Bu ise ancak peygamberlerin halk arasında itibarlı bir konuma sahip olmaları ve hüccet olarak bilinmeleri ile mümkündür. Bu yüzden de Kur'an-ı Kerim'de Resulullah'ın verdiği hükümlerin önemi ve yeterliliği hakkında vurgu yapılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de aralarında hükmetmesi için peygamberin huzuruna gidip ve bu hükümleri can-ı gönülden kabul eden müminler hakkında övgüyle bahsedilmiştir:

﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

“Aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Peygamber'ine çağrıldıkları zaman inananların sözü, ancak duyduk ve itaat ettik sözüdür, böyle der onlar ve onlardır kurtulanların, muratlarına erenlerin ta kendileri.”⁶⁸

Başka bir ayeti kerimede ise mümin erkek ve kadınlara hitaben Peygamber'in hükmünden sonra delalete düşmeleleri hususunda vurgu yapılmıştır:

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۚ﴾

“Allah ve Resûlü, bir işe hükmetti mi erkek olsun, kadın olsun, hiçbir inananın, o işi istediği gibi yapmakta muhayyer olmasına imkân yoktur.”⁶⁹

Diğer bir ayette ise müminler için ihtilafi mevzularda Peygamber'i hakem kılıp onun verdiği hükümlere tam teslim olmaları, imanın belirtilerinden biridir.

﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ۚ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾

“Fakat öyle değil; andolsun Rabbine ki onlar iman etmiş olmazlar aralarında çıkan ihtilâflarda seni hakem etmedikçe ve sonra da yüreklerinde hiçbir sıkıntı, üzüntü duymadan verdiği hüküm kabul etmedikçe ve tamamıyla sana teslim olmadıkça.”⁷⁰

Burada imanın derecesini beyan etmek için Allah Teâlâ'nın kendisine yemin etmesi de oldukça önemli ve dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Bu ayet-i kerime ile verilmek istenen mesaj Müslümanların kalp, dil ve

⁶⁸ Nur/51

⁶⁹ Ahzab/36

⁷⁰ Nisa/65

amelde Hz. Nebi'ye (s.a.a) tam teslim olmasının gerekliliğidir.

Acaba sünnetin bir bölümü olan hükmetmelere karşın Müslümanlardan böylesi bir teslimiyet içinde olmalarını istemek, Resulullah'ın sadece doğruya hükmetmesine delalet etmez mi?

b) Peygamber'e itaatin Allah'a itaat oluşu

Bazı ayetlerde Peygamber'e itaat etmenin Allah'a itaat etmekle eşdeğer olduğu vurgulanmıştır:

﴿مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ﴾

“Peygamber'e itaat eden, gerçekten de Allah'a itaat etmiştir.”⁷¹

Müminlere hitap edilen diğer bazı ayetlerde ise önce Allah'a sonra Peygamber'e itaat etmeleri emredilmiştir:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ﴾

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin”⁷²

Bazı ayetlerde ise Peygamber ve Allah'a isyan etmek aynı fiil dâhilinde zikredilmiştir:

﴿وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا﴾

“Her kim de Allah ve Resulüne âsi olursa açık bir sapıklık etmiş olur.”⁷³

Diğer bir ayeti kerimede ise Peygamber'den öne geçmenin Allahın önüne geçmek olduğu beyan edilmiştir:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدَمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾

“Ey inananlar, her hususta Allah'ın ve Peygamber'inin huzûrunda, onların

⁷¹ Nisa/80

⁷² Nisa/59

⁷³ Ahzab/36

önüne geçmeyin.”⁷⁴

Burada dikkat edilmesi geren husus, bu ayetlerin hiç birinde Peygamber’e itaat etmede herhangi bir kısıtlama, farklı bir hüküm veya kuraldan bahsedilmemesi ve Allah’a mutlak surette itaat istenildiği gibi Peygamber’e de aynı şekilde itaat istenilmesidir. Bu da Peygamber’in tam manasıyla masum olduğuna ve onun amel ve davranışlarının ilahi iradeyle gerçekleştiğine delalet etmektedir. “**وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ** **O, hevâdan (arzularına göre) konuşmaz**”⁷⁵ ayeti de onun nefsanî söz ve isteklerden uzak olduğunu beyan eden bir diğer ayet-i şeriftir.

Bir diğer ayet-i kerimede ise ilahi sevgi ve rızanın, Peygamber’e itaatle ölçülebileceğine işaret edilmiştir:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

“De ki, siz gerçekten Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve suçlarınızı bağışlasın.”⁷⁶

Bu ayetten birçok öğüt ve mana çıkarabiliriz; mesela ayetin akışı gereği ilk etapta ayetin şöyle olması akla gelir: “**قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُوا اللَّهَ** Eğer gerçekten Allah’ı seviyorsanız Allah’a uyun” çünkü sevmenin en basit belirtisi sevilene uymaktır. Oysa ayeti kerimede Allah’ı sevmenin ölçüsü olarak Allah yerine Peygamber’e uymak istenmiştir. Aslında bu ayet-i kerimede Yüce Allah Peygamber’e uymanın kendisine uymakla eşdeğer olduğunu bildirmektedir. Şayet Peygamber insanları yanlış yola hidayet etseydi böylesi bir konuma sahip olabilir miydi? Hayır, şüphesiz Peygamber insanları doğru yol olan ilahi yola hidayet etmektedir.

وَأَنَّكَ لَتَهْدَىٰ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۖ صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي

الْأَرْضِ ۚ لَا إِلَىٰ إِلَهِ إِلَّا إِلَىٰ اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ

“Şüphesiz ki sen de insanları doğru bir yola götürüyorsun. Göklerde ve yerde

⁷⁴ Hucurat/1

⁷⁵ Necm/3

⁷⁶ Al-i İmran/31

bulunanların sahibi olan Allah'ın yoluna götürüyorsun.”⁷⁷

c) Peygamber'in insanlar için en iyi örnek olması

Cetvel ve pergelle çizgilerdeki eğrilikler giderilip sapmalar ölçülebildiği gibi üstün ahlaklarıyla örnek kimseler, insan-i kâmilin sınırlarını ve insanların yanlış ile doğruyu ayırt etmelerindeki ölçüleri göstermekteler. Beşer, kemal seviyesine ulaşmak ve bu seviyeye olan mesafesini ölçmek için bu ahlaki örneklerle yakınlaşmalı, onlar gibi olmaya çalışmalıdır. İşte bu yüzden yani insanlara ölçüyü göstermek için Peygamber güzel bir örnek olarak tanıtılmıştır:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ

كَثِيرًا ۚ

“Şanım hakkı için muhakkak ki size Resullulah'da pek güzel bir örnek vardır. Allah'a ve son güne ümit besler olup da Allah'ı çok zikreden kimseler için.”⁷⁸

Peygamber'in güzel bir örnek olarak tanıtılması, onun insan-i kâmilî yansıtan bir ayna misali hayatının tüm boyutlarıyla insanlara ölçü olabileceğini göstermektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, Resul-i Ekrem'in (s.a.a) mutlak surette ve istisna veya sınırlama olmaksızın güzel örnek olarak tanıtılmasıdır. Oysa Hz. İbrahim (a.s) aynı şekilde müminler için güzel bir örnek olarak tanıtılırken, babasına mağfiret dilemesi istisna kılınmıştır:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ أُسْوَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ ... إِنْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ لَا تُشْرِكْ بِي

“İbrahim ve onunla birlikte olanlarda size güzel bir örnek vardır. Ancak İbrahim'in babasına: “Sana bağışlanma dileyeceğim, ama Allah'tan gelecek herhangi bir şeye karşı senin için gücüm yetmez.” demesi hariç.”

Çünkü Kur'an-ı Kerim'de müminlerin müşrikler için istiğfar dilemesi yasaklanmıştır.⁷⁹ Resul-i Ekrem'in örnek oluşunda herhangi bir sınırlamanın

⁷⁷ Şura/52-53

⁷⁸ Ahzab/21

⁷⁹ bkz. Tefsiru's-Safi, c. 5, s. 162, et-Tibyan, c.9, s. 580

olmayışı, onun bizler için tam ve eksiksiz bir örnek olduğunu ve tüm davranış ve sünnetinin hüccet oluşunu göstermektedir.

d) Peygamber’in tüm öğretilerine uymanın gerekliliği

Sünnetin hüccet oluşunu açıklayan yukarıdaki ayetler dışında buna açık bir delil olarak şu ayet-i kerimeyi gösterebiliriz:

﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ

الْعِقَابِ ۚ﴾

“Resûl size ne verirse artık onu alın, sizi neden sakındırırsa artık ondan sakının ve Allah’tan korkun.”⁸⁰

Bu ayetle ilgili bazı noktalara değinmekte fayda var:

1- “**Size ne verirse**” cümlesinin kapsamı söz, davranış, takrir ve her türlü fiili içermektedir.

2- Resulullah’ın (s.a.a) verdiklerini almak ile yasakladığı şeylerden sakınmak bir yerde zikredilmiştir.

3- Kaide gereği Resul’e mutlak itaatin istenilmesi Peygamber’in şahsı ile ilgili değil, belki risalet makamının gereği ve bu makamın Allah’a ulaşmasından ötürüdür.

4- Ayetin devamında Allah’tan sakınmaya olan tavsiye ve ilahi azabın hatırlatılması da bir nevi sünnetin takva ile irtibatına ve dolayısıyla itibarına işarettir.

2- İcma⁸¹

Her ne kadar icmanın mahiyeti hususunda Ehl-i Sünnet ile Şia âlimleri arasında önemli ihtilaflar söz konusu olsa da, İslam âleminin ve çeşitli fırkalardan müçtehitlerin birleştikleri konulardan oluşan icmaların mutlak surette hüccet oluşuna kimse itiraz etmemiştir. Örneğin İslam âleminin tevhid

⁸⁰ Haşr/7

⁸¹ اجماع

inancında veya namazın farz oluşunda icma içinde olmaları bunların şüphe götürmeyen gerçekler olduğunu göstermektedir. Masum İmamlar'ın (a.s) sözlerinden de icmanın itibarına dair işaretler bulabiliriz. İmam Rıza (as), "Rüyetullah" olayının Hz. Resul (a.s) tarafından da reddedildiğini beyan ettiği sırada orada bulunan Ebu Kurra adlı şahsın hayretler içerisinde acaba rivayetleri mi inkâr ediyorsunuz diye sormasına karşın şöyle buyurmuşlardır:

"Şayet bir rivayet Kur'an-ı Kerim ve Müslümanların icmasıyla çelişirse reddediniz (Çünkü o Peygamber'den değildir)." ⁸²

Sünnet-i Nebevi'nin Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı ve hücceti olması da tüm İslam âleminin ve fırkaların icmasıyla sabittir.

3- Müslümanların Siyeri

Ulemanın, sünneti ikinci kaynak olarak göstermesi bir yana sünnet, İslam'ın başlangıcından beri odak noktası ve başvuru mercii olmuştur. Sahabeler daha ilk günlerden Resulullah'ın "صلوا كما رايتموني أصلي" *Benim kıldığım gibi namaz kılın* ⁸³ ve "خذوا عني مناسككم" *Hac amellerinizi benden öğrenin* ⁸⁴ buyruklarıyla namaz ve hac adabını öğrenmiş ve inanç, ahlak veya fıkhi konularda o Hazret'e (s.a.a) müracaat ederek onun sözlerini mutlak hüccet olarak benimsemişlerdir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra da sahabe ve tabiler daima Peygamber'den nakledilen sözleri amaç edinmişlerdir. Daha sonra ortaya çıkan çeşitli fıkhi ve kelami mezhepler de kendi görüşlerinin doğruluğunu ispatlamak için Allah Resulü'nün (s.a.a) sünnetine müracaat etmişlerdir.

Tefsir, fıkıh, kelam, felsefe, ahlak, irfan, tarih ve.. gibi çeşitli İslami ilimlerde sünnetin istinad mercii olması sünnetin itibarını ve öneminin bir göstergesidir.

⁸² Kafi, c. 1, s. 96

⁸³ Biharu'l Envar, c. 79, s. 335, es-Sünenü'l Kübra, c. 2, s. 345

⁸⁴ Fethu'l Bari, c. 1, s. 193, Feyzu'l Kadir, c. 1, s. 100

Masum İmamların Sünnetinin Hüccet Oluşu

Ehl-i Beyt'ten (a.s) nakledilen sünnetin hüccet oluşunu ispatlamak için bir takım nakli ve akli delillere işaret edeceğiz:

Akli Delil

Peygamberlik misyonunun felsefi boyutu, Peygamber'in sünnetine burhaniyet kazandırdığı gibi Ehl-i Beyt İmamları'nın da sünnetini hüccet kılmaktadır. Şia'ya göre imam, Peygamber'in vasisi ve halefi olup, ümmetin hidayeti, İslam temellerine dayalı yönetimle toplumsal düzeni koruma ve ihtilafları gidermek gibi onun tüm görevlerini taşımaktadır.⁸⁵

Peygamber'in bu görevleri yerine getirebilmek için her türlü hata ve sapmadan uzak ve masum bir kişiliğe sahip olması gerektiği gibi, imam için de aynı şartlar geçerli ve masumiyeti gereklidir. Ancak İmam, nübüvvet makamında olmadığından vahiy almamaktadır.⁸⁶

Bu durum Peygamber Efendimizin (s.a.a) Hz. Ali'ye (a.s) hitaben buyurduğu:

انت منى بمنزلة هراون من موسى الا انت لست بنبي

*"Ya Ali, senin bana nisbetin, Harun'un Musa'ya nisbeti gibidir; yalnız sen peygamber değilsin"*⁸⁷ sözüyle açıkça beyan edilmiştir.

Bu bağlamda İmamların da düşünce, davranış, söz ve takrirleri Peygamber'de olduğu gibi her türlü hatadan uzak ilahi istekler doğrultusunda olup, İslam ümmeti için burhan ve hüccet niteliğindedir.

Nakli Deliller

Nakli deliller olarak Ehl-i Beyt'in sünnetinin itibarı ve hüccet oluşunu ispatlamak için Kur'an-ı Kerim ve Resulullah'ın sünnetine işaretle bulunacağız:

⁸⁵ bkz. Kafi, Kitabu'l Hüccet, Marifetu'l İmam, Farz Ta'etil Eimme babları

⁸⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Keşfu'l Murad, s. 364

⁸⁷ Kafi, c. 8, s. 107, Meani el-Ahbar, s. 74

1- Kur'an-ı Kerim

İmam Ali (a.s) ve diğer masumların önderliğine delalet eden **Velayet**⁸⁸ ve **iblağ**⁸⁹ gibi ayetlerle onların masumiyetini zorunlu kılan akli deliller bir nevi sünnetlerinin de hüccet olduğunu ispat etmekte. Aynı zamanda Allah ve Resulü'nün itaatine dair bazı ayetlerde Masumlar için de Resulullah'ın ardınca aynı itaatin istenilmesi onların sünnetinin hüccet oluşunu ortaya koymaktadır:

﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾⁹⁰

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de (itaat edin).”⁹⁰

Bazı rivayetler ve Şia müfessirlerin beyanlarıyla ayette geçen emir sahiplerinin (Ulu’l Emr) Ehl-i Beyt (a.s) olduğu apaçık ortadadır. Onlara ve Resul-i Ekrem’e itaatin birbiri ardınca ve aynı yerde zikredilmesi hatta itaat edin emrinin ikisi için tekrarlanmayıp bir yerde kullanılması da Ehl-i Beyt’e itaat etmenin Resulullah’a itaatle eşanlamlı olduğunu göstermektedir.⁹¹

Ehl-i Sünnet müfessirlerinin geneli ise ayette geçen ve itaati istenilenlerle âlimler, hükümdarlar ve komutanları da dâhil etmekte. ⁹² Oysa bu esas itibariyle imkânsızdır. Çünkü onlara itaatle Resulullah’a itaatin eşitlenmesi, bu kimselerin hata ve sapmadan masum olmamaları hasebiyle Kur’an’ın genel mantığıyla çelişmektedir. Kur’an-ı Kerim insanları doğru yola ve kemale davet etmektedir, amellerinde her türlü zulüm ve haksızlık olan kimselerin itaatine değil. ⁹³ İmam Cafer-i Sadık (a.s) bu ayete istinaden vasilere itaatin farz olduğunu bilmişler. ⁹⁴

⁸⁸ Maide/55

⁸⁹ Maide/67

⁹⁰ Nisa/59

⁹¹ Tibyan, c. 3, s. 236, Mec’meu’l Beyan, c. 3, s. 114, el-Mizan, c. 4, s. 391-392

⁹² Camiu’l Beyan, c. 5, s. 202, el-Cami li Ahkami’l Kur’an-ı Kerim, c. 5, s. 259-260

⁹³ el-Mizan, c. 4, s. 394-400

⁹⁴ Kafi, c. 1, s. 187

O Hazret (a.s) aynı zamanda **“Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye”**⁹⁵ ayetinin de bu manada olduğuna işaret etmişlerdir. İmam Cafer-i Sadık (a.s) bu ayet-i kerimede, Ehl-i Beyt’in (a.s) halka iblağ etmesi gerekeni iblağ ettiğine dair Hz. Peygamber’in (s.a.a) şahitliğini ve Ehl-i Beyt’in de halkın şahitleri olduklarını bildirmiştir.⁹⁶

Bu ayetlerden başka **Tathir** ayeti gibi Şia müfessirlerinin tümü ve birçok Ehl-i Sünnet müfessirince Ehl-i Beyt hakkında nazil olan ayetler ile de Ehl-i Beyt’in masumiyeti ve dolayısıyla onlardan gelen her şeyin doğruluğu ve hüccet oluşu beyan edilmiştir.

Tathir ayeti şöyledir:

انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت و يطهركم تطهيرا

“Ey Ehl-i Beyt! Gerçekten Allah, sizden kiri (günah ve çirkinliği) gidermek ve sizi tertemiz kılmak ister.”⁹⁷

Daha önce belirttiğimiz üzere sünnetin hüccet ve delil olmasındaki ön koşul günahsızlık ve hatalardan uzak olmak yani masumiyettir. Hak Teâlâ’nın tekvini iradesini dikkate aldığımızda bu ayet ile Ehl-i Beyt’in masumiyeti ve her türlü günah ve çirkinlikten uzak olup tertemiz olmaları apaçık ortadadır.⁹⁸

2- Resulullah’ın Sünneti

Mahzur-i devr kaidesi gereğince sünnetin hüccet oluşunu ispatlamak için rivayetlere başvurmak mümkün olmasa da, masum imamların sünnetinin itibarını ispatlamak amacıyla sünneti nebeviye başvurmada bir sakınca yoktur. Çünkü Resulullah’ın sünneti daha önce belirttiğimiz delillerce muteberdir. Resulullah’ın (s.a.a) sünnetinde özelde (Hz. Ali hakkında) ve genelde (tüm imamlar hakkında) olma kaydıyla iki şekilde Ehl-i Beyt’in önderliğine ve sünnetlerinin itibarına değinilmiştir. Hz. Ali (a.s) hakkında gelen rivayetler

⁹⁵ Bakara/143

⁹⁶ Kafi, c. 1, s. 190

⁹⁷ Kafi, c. 1, s. 190

⁹⁸ bkz. el-Mizan, c. 16, s. 309-313, Mec’meu’l Beyan, c. 8, s. 156-158

her ne kadar zahirde ona mahsus olsa da işin özünde tüm imamları kapsamaktadır. Bu rivayetlerin biri **Menzilet** diye bilinen Resulullah'ın kendisi ve Hz. Ali'yi Hz. Musa ile kardeşi Harun'a benzettiğine dair olan rivayettir. Rivayetin zahirinde Harun'a benzetilen sadece Hz. Ali olsa da masum imamların tümü bu benzerliğe sahiplerdir.⁹⁹ Diğer taraftan Ehl-i Beyt'in önderliğine işaret edilen rivayetleri¹⁰⁰ akli delillerde değindiğimiz mevzularla değerlendirildiğimizde, masumların sünnetinin hüccet oluşuna bir kez daha şahit oluyoruz.

Bu rivayetlerin yanı sıra **Sakaleyn Hadisi** iddiamızı doğrulayan en önemli kanıtlardandır. Veda Haccı hutbesinin bir bölümünde yer alan bu rivayette Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur:

انى تارك فيكم الثقلين ، ما ان تمسكتم بهما لن تضلوا، كتاب الله و عترتى اهل بيتى
، و انهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض

“Ben sizin aranızda iki değerli emanet bırakıyorum; onlara sarıldığınız sürece benden sonra asla sapıklığa düşmezsiniz. Onlar Allah'ın Kitab'ı ve benim itretim Ehl-i Beyt'imdir. Bu ikisi, Kevser Havuzu üzerinde bana tekrar dönünceye kadar asla birbirlerinden ayrılmazlar.”¹⁰¹

Tüm Şii muhaddislerle Ehl-i Sünnet muhaddislerinin büyük çoğunluğu hadisi bu şekilde nakletmişlerdir.¹⁰²

⁹⁹ Kafi, c. 8, s. 105, Meaniu'l Ahbar, s. 74

¹⁰⁰ Bir birine yakın muhtevalarla Cabir İbn-i Semure'den Resul-i Ekrem'in (saa) şöyle buyurduğunu nakledilmiştir: “On iki halife var olduğu sürece İslam aziz olacaktır.” Ravi (Cabir) diyor ki: “Daha sonra bir şey buyurdu, fakat ben anlayamadım. Babam'dan Resulullah'ın (saa) ne buyurduğunu sorduğumda dedi ki: “Onların (halifelerin) hepsi Kureyş'tendir.” buyurdu. Bu rivayet Ehl-i Sünnet kaynaklarının birçoğunda nakledilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Sahih-i Buhari, c. 8, s. 127, Sahih-i Müslim, c. 6, s. 403, Müslim bu rivayeti altı kanaldan nakletmiştir. Müsned-i Ahmet İbn-i Hanbel, c. 5, s. 87-108, Burada hadisin muhtelif içerik ve kanalları geniş bir şekilde ele alınmıştır. Ehl-i Sünnet ulemasının bu hadise dair yorumları için bkz. Fethu'l Bari, c. 13, s. 181-186, Şerh-i Müslim, c. 12, s. 201-203

¹⁰¹ el-İrşad, s. 233, daha fazla bilgi için bkz. Askeri, Necmuddin, Hadis el-Sakaleyn, Muhammedi Reyşehri, Muhammed, Ahlu'l Beyt fi'l Kitab ve'l Sünnet

¹⁰² Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, c. 3, s. 4 ve 17, Sünen-i Daremi, c. 2, s. 432, el-Müstedrek a'la Sahiheyn, c. 3, s. 148, Sahih-i Müslim, c. 4, s. 36-37, Diğer Kaynakları için bkz. Ahlu'l Beyt fi'l Kitab ve'l Sünnet, s. 126

Peygamber Döneminde Hadis

Hadis'in ortaya çıkışı, muhteva olarak Resulullah'ın sözleri, fiileri ve takrirlerini içermesi hasebiyle risaletle birlikte başlamıştır. Gerçi on üç yıllık Mekke dönemindeki sıkıntılar ve şartlar gereği hadisin pek önemsenmediğini görüyoruz çünkü bi'setin ilk yıllarında Müslümanlar daha çok risaletin amacı, İslam'ın temel maarifi ve müşriklere karşı kendilerini savunmayla meşgul olmuşlardır. Peygamber Efendimiz'in (s.a.a) Medine'ye hicreti ve İslami yönetimin kurulmasıyla birlikte, Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra hadisin de önemine değinmek için uygun bir ortam oluştu. Dolayısıyla hadislerin yazılması ve yayılmasına ilişkin çabalar daha çok bu dönemde gerçekleşmiştir.

Bu da bu dönemin farklı bir ehemmiyete sahip olmasını ve hadis incelemelerinde daha özenli bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Bu dönem dâhilinde Hz Nebi'nin (s.a.a) vefatından sonra hadise karşı oluşan vefasızlık ve karşı çıkmalarlar bu değerli mirasa onarılamaz ölçülerde zarar vermiştir. Ehl-i Sünnet'ten birçok araştırmacı, bu durumu ve ilk halifelerin hadis yazımına getirdikleri yasakları haklı göstermek maksadıyla bu yasakları bizzat Resulullah'ın sözlerine isnad etmeye çalışmışlardır. Güya bize Allah'ın kitabı yeter sloganıyla hadisin bir asır boyunca yasaklanması Resulullah'ın isteğiyle gerçekleşmiştir.

Oysa bu yanıltıcı ve tek yönlü zanlara karşın, Resulullah'ın hadise olan yaklaşım tarzıyla hadisin yazılıp yayılmasına verdiği öneme baktığımızda gerçekleri apaçık görebiliyoruz.

Resulullah'ın Hadise Verdiği Önemin Belirtileri

Bu konuyu aşağıdaki çerçeveler dâhilinde inceleyebiliriz:

Eğitim ve Öğretimin İslam'daki Yeri

Dost-düşman herkesin kabul ettiği gibi hiçbir din İslam dini kadar eğitim, öğretim ve bilginin değerine önem vermemiştir. İslam öyle bir dindir ki; Peygamber'inin mucizesi olan kutsal kitabı besmelenin ardınca **“Oku!”** emriyle ile başlamış ve daha sonra Allah Teâlâ'nın yaratmadaki gücüne işaretin ardından yine öğretim ve eğitime değinilmiştir.

﴿اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ﴾ ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾ ﴿اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ﴾

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ﴾ ﴿عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾

“Oku Rabbinin adıyla ki bütün mahlûkatı yarattı. İnsanı da bir parça kan pıhtısından var etti. Oku ve Rabbin, pek büyük bir kerem sâhibidir. Öyle bir Rab ki kâlemle öğretmiştir. İnsana bilmediğini belletmiştir.”¹⁰³

İslam’da eğitim için coğrafi sınırlamalar¹⁰⁴ bir engel olarak tanınmazken, insanın tüm hallerinde hatta can verme halinde dahi öğrenimin üstünlüğü beyan edilmiş¹⁰⁵ ve çocukların ebeveynlerine karşı olan haklarından birisinin eğitim olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁶

Peygamber Efendimizin (s.a.a) Bedir savaşı esirlerine karşı tutumu, bu konuya daha net ışık tutmaktadır. Tarihin aktardığı üzere Bedir’de yakalanan esirler, Ensarın çocuklarına okuma-yazma öğrettikleri takdirde özgür bırakılıyorlardı.¹⁰⁷

Müslümanların Medine’ye hicret edip, Peygamber’in huzurunda ilim öğrenmeleri, fakih seviyesine ulaşip kendi kabilelerini kötülüklerden sakındırmalarıyla ilgili ayetler yine İslam dinindeki eğitime verilen öneme işaret tir.

﴿قُلُوا نَفَرٌ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا

إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾

“Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin

¹⁰³ Alak/1-5

¹⁰⁴ Resulullah bu konuda şöyle buyurmuştur: “اطلبوا العلم و لو بالصين” İlim, Çin’de dahi olsa gidip alınız.” Şerh-i Usul-i Kafi, c. 1, s. 157, Vesailu’ş-Şia, c. , s. 27, Üstad Haşim Hasani’ye göre Resulullah (saa) döneminde Çin’e gitmek günümüzde Ay’a gitmekten daha zordur. Dirasat fi’l Hadis ve’l Muhaddisin, s. 19

¹⁰⁵ İmam Cafer-i Sadık şöyle buyurmuştur: “طلب العمل فريضة على كل حال” Bütün hallerde (durum ne olursa olsun) ilim talep etmek farzdır.” Vesailu’ş-Şia, c. 27, s. 27

¹⁰⁶ Kafi, c. 6, s. 49, Biharu’l Envar, c. 71, s. 80

¹⁰⁷ Tabakat-i İbn-i Sa’ad, c. 2, s. 22

bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.”¹⁰⁸

Hadis Yayımının Resul-i Ekrem Nezdindeki Önemi

Risalet, zaman ve mekân bakımından kendine has bazı özellikler taşımaktadır. İslam’ın coğrafi açıdan Hicaz bölgesine has bir din olmayışı, Resulullah’ın İran, Roma, Habeşistan vb. hükümdarlarına gönderdiği mektuplarla sabittir.¹⁰⁹

Bu iddiayı doğrulayan bir ayet-i kerimede İslam’ın tüm din ve mezheplere üstün kılındığı belirtilmiştir:

﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾¹¹⁰

“O, kendisine ortak koşanlar hoşlanmasa da, dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamber’ini hidayet ve hak din ile gönderendir.”¹¹⁰

Diğer bazı ayetlerde ise risalete tüm âlemlerin muhatap olduğuna işaret edilmiştir:

﴿وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا﴾¹¹¹

“Biz seni insanlara bir elçi olarak gönderdik.”¹¹¹

﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾¹¹²

“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”¹¹²

İslam dini ebedi ve evrensel bir din olduğuna göre bu dini yaymakla gö-

¹⁰⁸ Tevbe/122, Ayetin tefsiri için bkz. Cami’ul Beyan, c. 11, s. 89-92, et-Tibyan, c. 5, s. 321-323

¹⁰⁹ Tarih-i İbn-i Haldun, c. 2, s. 222, Tarih-i Taberi, c. 2, s. 293-295

¹¹⁰ Saff/9

¹¹¹ Nisa/79

¹¹² Enbiya/107

revlendirilmiş olan Peygamber'in sadece kendi dönemindeki insanlara hitap ettiğini ve bu öğretilerin yayılması ve gelecek nesillere ulaşması için yeterince çaba sarf etmediğini düşünebilir miyiz? Elbette hayır. Zaten Resul-i Ekrem'in (s.a.a) siyer ve hayatını incelediğimizde bu meseleye verdiği önem apaçık ortadadır. Örneğin birçok muhaddişçe tevatür seviyesinde görülen¹¹³ bu rivayette işaret edebiliriz:

من حفظ من امتي اربعين حديثا مما يحتاجون اليه في امر دينهم بعثه الله

- عزوجل - يوم القيامة فقيها عالما

"Ümmetimden dinin emirleriyle ilgili kırk hadis ezberleyen kişiyi, Allah Teâlâ kıyamet günü âlimler ve fakihlerle birlikte haşreder."¹¹⁴

Bu rivayet açıkça hadislerin yayılmasının önemini göstermektedir. Tüm Müslümanların kıyamet gününe kadar en az kırk hadis ezberlediğini düşününce bu zaman içerisinde ne miktarda hadisin yayıldığı anlaşıyor.¹¹⁵

Tarih boyunca birçok âlim bu rivayetten yola çıkarak kırk hadis mecmuaları (genelde şerh ve tefsirle birlikte) hazırlayıp yaymışlardır. Kısaca kırk hadis olayının ortaya çıkması Peygamber'den nakledilen bu rivayetin bereketlerindendir. Bu sayede hadislerin bir kısmı ezberlenerek yok olmaktan muhafaza edilmişler.¹¹⁶

Muhaddisler ve tarihçilerin ortaklaşa naklettikleri önemli dini ve ahlaki öğretiler içeren Veda Haccı hutbesinde Resul-i Ekrem (s.a.a) şöyle buyur-

¹¹³ Allame Meclisi bu konuda birkaç rivayet naklettikten sonra şöyle yazmıştır: "Bu muhteva özel ve genel nezdinde meşhur ve müstefizdir. Hatta tevatür olduğu bile söylenmiştir." Biharu'l Envar, c. 2, s. 156, Şeyh Bahai de bu rivayetin şerhinde benzer konulara değinmiştir. el-Erbain, s. 506

¹¹⁴ el-Hisal, s. 541-543, Allame Meclisi bu konuda 10 rivayet nakletmiştir. Biharu'l Envar, c. 2, s. 153-156

¹¹⁵ bkz. Erbain, Şeyh Bahai, s. 503-507

¹¹⁶ Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani mevzu ile ilgili Allame Meclisi'nin sözlerini naklettikten sonra hadisleri muhafaza etmek için en iyi yöntemin yazmak olduğunu vurgulamış ve şöyle devam etmiştir: "Dolayısıyla çoğu alimler bu öğütten yola çıkarak kırk hadis içeren kitaplar telif etmişlerdir." Şeyh daha sonra bu kırk hadislerden doksanına işaret etmiştir. Bkz. ez-Zari'a, c. 1, s. 409-433

muştur:

“فليبلغ الشاهد الغائب” Sahit olan olmayana aktarsın.”¹¹⁷

Resul-i Ekrem (s.a.a) Hayf camiindeki hutbesinde ise şöyle buyurmuştur:

“Allah, benim sözümü işitip belleyen, sonra da onu benden (başkasına) ulaştıran kimsenin yüzünü Kıyamet günü ağartsın. Zira nice ilim taşıyıcılar vardır ki, âlim değildir. Nice ilim taşıyıcıları ilmi, kendinden daha âlim olana taşırlar.”¹¹⁸

Sahit olanın olmayanları bilgilendirmesi hususunda **لَا تُذَرُّكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ** “Sizi ve ulaştığı kimseleri uyarmam için vahyolundu”¹¹⁹ ayet-i kerimesine de işaret edebiliriz.

Resul-i Ekrem’in Hadis Yazımına Verdiği Önem

Bazıları şimdiye dek değinilen delilleri değerlendirirken, bunların hadis yazımına dair değil de hadislerin sadece şifahen yayılmasına yani kulaktan kulağa aktarılmasına olduğunu iddia edebilirler. Bu iddianın devamında da halifeler tarafından hadis yazımına getirilen yasağın aslında Peygamber’in isteğiyle olduğunu yorumlayarak büyük bir yanılğı içindedirler. Öyle olduğunu farz etsek dahi halifelerin şifahi aktarım için çaba sarf etmeleri gerekirken tarihteki şahitler uyarınca tam aksine bu yasağın, hadisin yazılması ve şifahen aktarılmasını kapsamıştır.

Şüphesiz Resulullah’ın (s.a.a) hadis yazımına verdiği önem aşikâr olduğu takdirde bu iddiaların geçersizliği de ortaya çıkmış olacaktır.

Resulullah’ın Hadis Yazımına Verdiği Önemin Mihverleri

Bu konuyu iki boyutta inceleyebiliriz:

¹¹⁷ Kafi, c. 1, s. 291, Tuhefu’l Ukul, s. 34

¹¹⁸ Biharu’l Envar, c. 74, s. 146, Müsned-i Ahmed, c. 5, s. 183

¹¹⁹ En’am/19

a- Hadis yazımına teşvik ve tavsiyede bulunması:

Şüphesiz Resul-i Ekrem, hafızanın ilmi mirası korumakta yetersiz olduğunu pekiyi biliyordu. Hafıza her ne kadar güçlü de olsa, ilmin zenginliği, benzer konuların çokluğu, zaman akışı, yaşlılık ve zayıflıkların ortaya çıkışı gibi nedenlerle bilgiyi korumakta güvenilir bir bekçi değildir. Resulullah (s.a.a) bazen tavsiyelerle bu hususa değinmiş: “*Bu ilmi yazın*”¹²⁰ bazen de yazmanın ilmi zincirleyeceğini belirtmek suretiyle konunun ciddiyetine vurgu yapmıştır:

“İlmi yazı ile zincirleyiniz (tespit ediniz)”¹²¹

Burada ilim, amacı kaçmak olan bir tutsağa, kitabet ise onun eline ayağına bağlanan ve kaçmasını engelleyen bir zincire benzetilmiştir. Aslında bu benzetme ile Resulullah, yazının ilmi muhafaza etmedeki rol ve önemini beyan etmektedir. Şayet ilmi miras sadece şifahen aktarılsaydı, kaçmak için fırsat arayan bu esir yıllar içerisinde amacına ulaşır ve unutulup yeni nesillere aktarılamayacaktı.

Peygamberimizin hayatından asırların geçmesiyle bu gerçek daha iyi anlaşılıyor. Çünkü o dönemden sadece yazılarak muhafaza edilen bilgiler elimize ulaşmıştır.

Resulullah’ın Mekke fethinden sonraki hutbesine değinen diğer bir rivayette ise hutbenin bitmesiyle Yemen halkından Ebu Şat isimli şahıs; Ya Resullallah! bu hutbeyi benim için yazın dedi, Resulullah da ashabından bu hutbeyi Ebu Şat için yazmalarını istedi: ¹²²اكتبوا الی شاة

Ehl-i Sünnet uleması bu rivayetin hadis yazımına dair cevazın en belirgin örneklerden olduğunu beyan etmişlerdir.

Abdullah Ahmed b. Hanbel’in bu hadisle ilgili görüşü şöyledir:

“Hadis yazımı konusunda bundan daha sahih ve muhkem bir hadis nakledilmemiştir.”¹²³

¹²⁰ Takyidu’l İlm, s. 72

¹²¹ Biharu’l Envar, c. 76, s. 139, el-Müstedrek a’la Sahiheyn, c. 1, s. 106

¹²² Sahih-i Buhari, c. 3, s. 95, c. 8, s. 38, Sahih-i Müslim, c. 4, s. 110

¹²³ Tedvin es-Sünnet eş-Şerif, s. 88

Başka bir rivayette ise Resulullah, İmam Ali'nin unutkanlığından bir endişe taşımadığı halde sözlerinin kalıcı olması ve diğer İmamlara ulaşması için yazmasını istemektedir.¹²⁴

Peygamber'in hadis yazımına verdiği önemi gösteren tarihteki önemli olaylardan bir diğeri ise, o Hazret'in vefatı yaklaşmışken yaşanan "Kalem-Kırtas" olayıdır. Abdullah b. Abbas olayı şöyle aktarmıştır:

"Resul-i Ekrem ölüm döşegindeyken evinde Ömer b. Hattab ve diğer bazı kişiler bulunuyordu. O Hazret bana kâğıt kalem getiriniz; size benden sonra hiçbir zaman yolunuzu şaşırtmayacak bir yazı yazayım diye buyurduğunda Ömer b. Hattab: "Peygamber ağrılarının etkisiyle sayıklıyor, Allah'ın kitabı yanımızdadır, o bize yeter" diyerek buna mani oldu."¹²⁵

Ehl-i Sünnet'ten bazı hadis araştırmacılarına göre bu rivayet, Peygamber'in son anlarında vuku bulması hasebiyle Ebu Said-i Hudri gibi hadis yazımını yasaklayan rivayetlere nasihtir (nesh etmektedir).¹²⁶

b- İlk hadis sahifelerinin ortaya çıkışı;

Resulullah'ın tüm Müslümanlara veya bazı özel kişilere hadis yazımına dair mükerrer tavsiyeleri bir yana tarihi kaynaklarda o Hazret'in (s.a.a) bizzat hadis yazarak veya yazımına emrederek hadis içeren sahifelerin oluşumunu sağladığını görüyoruz.

Bu konuda Şii hadis tarihini incelerken değineceğimiz Kitab-ı Ali veya Cami'a gibi mecmualar haricinde Resulullah döneminde ait, Sahifet'un Nebi veya Sahifet'ul Sadika gibi mecmualara işaret edebiliriz.

Sahifet'un Nebi, Peygamberimizin bizzat yazarak kılıcının kolunda mu-

¹²⁴ İmam Muhammed Bakır, Resulullah'tan şöyle nakletmişlerdir: Resulullah, Hz. Ali'ye: "Sana imla ettiklerimi yaz" diye buyurdular. Hz. Ali: "Ya Resulullah! Benim unutmamdan mı endişeleniyorsun?" deyince Resulullah: "Senin unutmandan endişelenmiyorum, Allah Teâlâ'dan hafızanı unutmaktan koruması için dua ettim, lakin ortakların için yaz" buyurdular. Hz. Ali: "Benim ortaklarım kimlerdir Ya Resulullah?" diye sorunca Hz. Nebi: "İmamet evlatları.." diye yanıtladılar. A'mal-i Saduk, s. 327, Besairu'd-Derecat, s. 147

¹²⁵ Sahih-i Buhari, c. 1, s. 37 ve c. 7, s. 9, Müsned-i Ahmed, c. 1, s. 336

¹²⁶ Hadis ve'l Muhaddisun, s. 124

hafaza ettiği küçük bir hadis mecmuasıdır. Bazı rivayetlerde Hz. Ali'nin bu mecmuayı Peygamber'in kılıç kolunda bulduđu¹²⁷ ve kendisinin de aynı şekilde muhafaza ettiği rivayet edilmiştir.¹²⁸

Sahifet'ul Sadika ise Resulullah'ın imla etmesiyle Abdullah b. Amr b. As tarafından yazılan bir hadis mecmuasıdır. Bu mecmuanın varlığı tarihi kanıtlarla sabittir ve Ehl-i Sünnet uleması da bu konuda ittifak içindedir.¹²⁹ Bazılarına göre sahabenin Resulullah döneminde hazırladığı en önemli eser özelliği taşıyan bu yazma¹³⁰ bin rivayeti ihtiva etmiştir.¹³¹

Ahmet b. Hanbel ise bu sahifenin bazı bölümlerini kendi müsnedinde nakletmiştir.¹³² Tarihi bilgilere göre Abdullah b. Amr b. As kendisi için iftihar kaynağı olan bu sahifeden sıkça yâd eder ve Resulullah'ın imlasıyla yazıldığını vurgulardı.¹³³

İkinci Bölüm

¹²⁷ Kafi, c. 7, s. 274

¹²⁸ Biharu'l Envar, c. 40, s. 133

¹²⁹ Fuat Sezgin bu sahifenin Peygamber döneminde yazılan hadis yazmalarından olduğuna işaret etmiştir. Arap El Yazmaları Tarihi, s. 123

¹³⁰ et-Teşri' ve'l Fıkh fi'l İslam, s. 275, Hadis İlimleri Dergisi, say. 3, s. 31

¹³¹ Marifetu'n-Nash-i ve'l Suhaf el-Hadisiye, s. 179

¹³² Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, s. 2, s. 158

¹³³ Takyidu'l İlm, s. 84, el-Muhaddasu'l Fazil, s. 366

Şia Hadis Tarihi

Şia Hadis Tarihi Dönemlerinin İncelenmesi

Şia hadis tarihi ile Ehl-i Sünnet hadis tarihi dönemleri arasında üç yönden farklılık vardır:

1- Ehl-i Sünnet hadis tarihindeki ilk dönem olan hadis yazımının yasaklanma dönemine benzer bir döneme Şia hadis tarihinde rastlanmamaktadır. Çünkü hadis yazımının yasaklanması, başta Allah Resulü olmak üzere Ehl-i Beyt İmamları ve Şii muhaddislerinin reddedip kınadığı ve bu çerçevede Şii araştırmacılarına göre halifelerin kendi siyasi amaçları doğrultusunda Ehl-i Beyt'i (a.s) saf dışı bırakma çabalarından kaynaklanan bir uygulamadır.

Diğer bir ifadeyle, Şia hadis tarihinde herhangi bir kopukluk yaşanmamış ve bu şekilde hadis zincirleri eksiksiz olarak Risalet ve İmamet sahiplerine ulaşmıştır. Buna göre Şia hadis tarihinin ilk dönemini hadislerin yazıldığı ilk dönem oluşturmaktadır.

2- Ehl-i Sünnet'in ilk hadis mecmuaları, şifahi yolla ve ağızdan toplanan hadislerden oluşmaktadır. Yani Buhari ve Müslim gibi muhaddisler, kendi üstatlarından duydukları rivayetlerden yola çıkarak "*Sahiheyn*" olarak adlandırılan Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim'i hazırlamışlardır. Oysa Şia'nın ilk hadis mecmualarını derleyenler, "*Usul-i Erba'a Mi'a*"¹³⁴ gibi yazılı sünnetlerden faydalanmışlardır.

3- Şia hadis dönemlerinde yasak ve kesintinin olmayışı, hadislerin yazılı sünnete dayanması ve bir nevi Ehl-i Beyt İmamlarının bu sahifelere nezaret etmesiyle sahte ve uydurma hadis meselesi Ehl-i Sünnet'e nazaran daha azdır. Bunun neticesinde Şii muhaddisler, Ehl-i Sünnet muhaddislerine göre yalan hadisleri temizlemek için daha az çaba harcamışlardır.

Şia hadis tarihini aşağıdaki altı dönem dâhilinde inceleyebiliriz:

- 1- İlk sahifelerin ortaya çıkışı
- 2- Usul-i Erba'a Mi'a adıyla Şia hadis mirasının oluşması
- 3- İlk hadis mecmualarının tedvin dönemi
- 4- Hadis mecmualarının tekmil ve tanzim dönemi
- 5- Hadis ilminin zayıflama ve durgunluk dönemi
- 6- Tekrar canlanma ve hadis ilmine müracaat dönemi

Birinci Dönem

İlk Hadis Mushaflarının Ortaya Çıkışı

Şia'nın ilk hadis mushaflarının yazılması Resulullah (s.a.a) döneminden İmam Zeynelabidin (a.s) dönemine kadardır. Yani hk. I. yüzyıldaki halifelerin hadis nakline ve yazımına getirdikleri şiddetli yasak dönemine denk gelmektedir.

Şia'nın ilk hadis mushaflarını iki bölümde inceleyebiliriz:

a) Tarih Kaynaklarında Adı Geçen Mushaflar

Tarih veya hadis kaynaklarında adı geçen fakat günümüzde mevcut olmayan mushaflardan bazıları şöyledir:

1- Selman-i Farisi kitabı; Bu sahife, Hz. Muhammed'in (s.a.a) vefatından sonra İslam dini hakkında bilgi edinmek üzere Roma Kralı tarafından gönderilen Katolik din adamları ile Hz. Ali (a.s) arasındaki diyalogların Selman-i Farisi tarafından kaleme alınmasıyla oluşmuştur. İbn Şehraşub'a göre Selman-i Farisi, Hz. Ali'den sonra telifi olan ilk kimsedir.

2- Ebuzer-i Giffari'den Kitabu'l Hutbe; Bu kitapta Hz. Ebuzer, Peygamber Efendimiz'den sonra vuku bulan olayları beyan ve teşrih etmiştir.

3- Hz. Ali'nin verdiği hükümleri içeren Abdullah İbn Abbas'ın sayfaları.

4- Sahife-i Cabir diye meşhur¹³⁵ olan Cabir b. Abdullah Ensari kitabı; Bazılarına göre bu kitabın muhtevası Hacc amelleridir ve bazılarına göre ise Resulullah'ın Veda hutbesini içermektedir.

¹³⁵ Fuat Sezgin, Cabir Abdullah Ensari sahifesinin ilk asırda ve Emeviler döneminde yazılan hadis yazmalarından olduğunu belirtmiştir. Arap El Yazmaları Tarihi, s. 123

5- Ali b. Ebi Rafi kitabı; Hz. Ali'nin kâtibi ve yoldaşlarından olan bu zatın abdest, namaz ve oruç gibi fıkhi konulardan oluşan bu kitabı Ehl-i Beyt'in övgüsüne mazhar olmuştur.

6- Esbağ b. Nebate kitabı; Hz. Ali'nin Malik-i Eşter'e gönderdiği Ahid-name ve Muhammed b. Hanife'ye yazdığı vasiyetle birlikte o Hazret'in bazı hükümleri bu kitapta yer almıştır.

7- Meysem-i Temmar kitabı; Hz. Ali'nin bir nevi Kur'an tefsiri olan bu kitap, Meysem'in yazdığı başka kitaplarda da rivayet edilmiştir. Fakat bu kitapların içeriği ve akıbetiyle ilgili elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir.

8- Zeyd b. Vehb Cehni kitabı; Hz. Ali'nin hutbelerinden bir kısmını içerdiği nakledilmiştir.

9- Haris b. Abdullah Aver-i Hamedani kitabı; Şeyh Tusi'den gelen rivayete göre Haris, Hz. Ali ile bir Yahudi arasında geçen diyalogları bu kitapta toplamıştır.

10- Ubeydullah b. Hürr-i Cufi kitabı; Bu kitap, Hz. Ali'nin hutbelerinden bir kısmını içermektedir.¹³⁶

b) Günümüze Ulaşan Hadis Mecmuaları

Nehc'ül Belağâ, Sahife-i Seccadiye gibi bazı mecmualar tarih içerisinde kaybolmadan kısmi de olsa elimize ulaşmıştır. *Kitab-ı Ali* gibi bazı mecmualar ise Masum İmamların nezdinde ve korumasındadır.

1- Kitab-ı Ali

Tarih kaynaklarında ve bazı rivayetlerde Cami'a, Cifr-i Cam'i, Sahife-i Ali, Sahifet'ül Feraiz gibi çeşitli adlarla bilinen bu kitap, Resulullah'ın (s.a.a) imla etmesiyle Hz. Ali (a.s) tarafından yazılmıştır ve uzunluğunun yetmiş zira'a (yani yaklaşık otuz beş metre) kadar olduğu nakledilir. Bu bilgiden yola çıkarak kitabın tomar şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Bir rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.a) bu kitabı Ehl-i Beyt'e (a.s) bir ilmi miras maksadıyla Hz. Ali'ye (a.s) yazdırmıştır.

Besair'ul Derecat kitabında şöyle nakledilmiştir:

¹³⁶ Biharu'l Envar, c. 1, s. 31-32, Vesailu's-Şia, c. 1, s. 6-8, Ta'sisu's-Şia, s. 280-285

“Allah Resulü (s.a.a) Hz. Ali’ye (as): “Sana söylediklerimi yaz” dedi, Hz. Ali: “Ey Allah’ın Peygamber’i benim unutmamdan mı endişeleniyorsun?” deyince Resul-i Ekrem: “Senin unutacağından endişelenmiyorum çünkü Allah Teâlâ’dan senin unutkanlıktan korunmanı diledim ama ortakların için yaz.” diye buyurdu. Hz. Ali “Kimdir benim ortaklarım” şeklinde sorunca Allah Resulü “Neslinden olan İmamlar” diyerek cevapladı.”¹³⁷

Masum İmamlardan gelen bazı rivayetlerde, ilimlerini Ruhul Kuds’ün yanı sıra Kitab-ı Ali’den de aldıkları nakledilmiştir.

Onların bu kitaba sık sık müracaat etmeleri ve bazen de dosta düşmana göstererek Kitab-ı Ali ile iftihar ettikleri de gelen rivayetlerle sabittir. Örneğin Ebu Basir’den gelen bir rivayet şöyledir:

“İmam Cafer-i Sadık’a miras hakkında bir soru sordum. İmam “Acaba Kitab-ı Ali’yi görmek ister misin?” dedi. Ben de “Kitab-ı Ali yok olmamış mıydı?” deyince İmam “Ey Eba Muhammed, Kitab-ı Ali asla yok olmayacak!” diyerek kitabı getirdi. Kitap oldukça büyüktü ve onda şöyle yazıyordu: “Ölen kişinin mirasçısı sadece amca ve dayısı ise, amca üçte iki ve dayı üçte birlik paya sahiptir.”¹³⁸

Fuzeyl ise şöyle nakletmiştir:

“İmam Muhammed Bakır bana şöyle buyurdu: “Ey Fuzeyl yetmiş zira’a uzunluğundaki Kitab-ı Ali bizim yanıımızdadır ve dünyada öyle bir ihtiyaç yoktur ki onda karşılığı olmasın hatta kendi kefareti bile.”¹³⁹

Necaşi, Muhammed b. Uzafer b. İsa Seyrefi’nin hal tercemesinde şöyle der:

“Uzafer b. İsa Seyrefi şöyle demiştir: “Hukm b. Uteybe (Ehl-i Sünnet fakihlerinden) ile birlikte İmam Muhammed Bakır’ın yanındaydık. Bir takım sorular soruyor ve İmam da ona oldukça saygı gösteriyordu. Derken bir meselede ihtilafa düşünce İmam Muhammed Bakır: Evladım! Kalk ve Kitab-ı Ali’yi getir dedi. O da gidip büyükçe, tomar şeklinde bir kitap getirdi. İmam o kitaptan meseleyi buldu ve şöyle buyurdu: bu Ali’nin yazısı ve Peygamber’in imlasıdır.”¹⁴⁰

¹³⁷ Besairu’d-Derecat, s. 187

¹³⁸ Muhtelefu’s-Şia, c. 9, s. 29

¹³⁹ Biharu’l Envar, c. 26, s. 34

¹⁴⁰ Durus fi’l Fikhi’l İmamiyye, s. 190

Birçok rivayette Masum İmamların şöyle buyurdıkları nakledilmiştir:

“Kitab-ı Ali’de şöyle denilmiştir, Kitab-ı Ali’de gördüğümüz üzere veya Kitab-ı Ali’de okuduğumuz üzere vb.”¹⁴¹

Ehl-i Beyt İmamları’nın kıyamete kadar ümmet için gerekli olan her şey bu kitapta mevcuttur diye buyurmaları da bu kitabın kapsamı ve zenginliğinin bir nişanesidir. Burada akla gelen “Bir kitap bunca mevzuyu nasıl içerebilir?” sorusuna da “Konuların ana mihverlerine değinmek suretiyle” diye cevaplamak mümkündür.

Kitab-ı Ali hakkında bilgi içeren rivayetleri incelediğimizde, bu kitabın ahkâm ve fıkhi meseleler haricinde ahlak, tefsir ve gelecekte vuku bulacak bazı olaylar hakkında bilgiler içerdiğini görüyoruz.¹⁴²

Her ne kadar Ehl-i Beyt’in (a.s) muhabbetini taşıyan veya taşımayan birçok kimsenin bu kitabı gördüğü bilinse de¹⁴³ Ehl-i Beyt’in (a.s) genel tavrı bu kitabın gizli kalması yönünde olmuştur ve bazı delillere göre bu kitap hal-i hazırda İmam Mehdi’nin (af) yanındadır.

2- Mushaf-ı Fatıma

Kitab-ı Fatıma veya Suhuf-i Fatıma adlarıyla da bilinen bu kitap hakkında şöyle rivayet edilmiştir: Resulullah’ın vefatından sonra Allah Teâlâ Hz. Fatıma’nın (s.a) yanına bir melek gönderdi. Melek, Hz. Fatıma’nın musibet ve acısını teselli edip dindirmek, babasının cennetteki makamını göstermek için ve çeşitli konular üzerine Fatıma (sa) ile sohbet etmekle görevlendirilmişti. Hz. Fatıma (sa) meleklerle aralarında geçen konuşmaları Hz. Ali’ye (a.s) aktardı ve o da, o konuşmaları yazdı. Dolayısıyla burada mushafın kaynağı Melek, imla eden Hz. Fatıma ve yazan ise Hz. Ali’dir.

Ebu Ubeyde ise şöyle nakletmiştir: İmam Cafer-i Sadık’a (a.s) Mushaf-ı Fatıma’yı sordum. İmam uzun bir sessizlikten sonra şöyle buyurdu:

¹⁴¹ bkz. el-Hilaf, c. 1, s. 132, el-Muhazzab, c. 2, s. 31, es-Serair, c. 3, s. 560, el-Mutaber, c. 1, s. 50, 99

¹⁴² Daha fazla bilgi için bkz. Mec’meu’l Kaide, c. 12, s. 513, Zübdetü’l Beyan, s. 485, Kafi, c. 1, s. 41, c. 2, s. 136, 259, 347

¹⁴³ Rical-i Necaşi, s. 306

“Fatıma (sa) Resulullah’ın vefatından sonra yetmiş beş gün hüzünlü bir halde yaşadı. Yanına Cebrail gelir ve başsağlığı dileyerek onu teselli ederdi ve onu babasının konumu ile kendisinden sonra evlatlarının yaşayacağı olaylardan haberdar ederdi. Ali (a.s) ise bunları yazdı. Mushaf-ı Fatıma budur.”¹⁴⁴

Bazı rivayetlerden yola çıkarak Ehl-i Sünnet nezdinde Mushaf-ı Fatıma’nın yanlış bilindiğini söyleyebiliriz. Ne yazık ki gerçeğin dışında bir düşünceyle Şiilerin Kur’an ayetlerinde tahrif olduğuna ve kaybolan ayetlerin de bu mushafta yer aldığına dair bir inanç taşıdığını zannetmişlerdir. Bu nedenle Masum İmamlar (a.s) her fırsatta açıklıkla bu mushafın hiçbir Kur’an ayeti içermediğini beyan etmişlerdir.

Bu iftira Masum İmamlardan sonraki dönemlerde hatta günümüzde bile devam etmektedir. Konuyla ilgili Haşimi Maruf Hasani şöyle yazmaktadır:

“Ehl-i Sünnet’in bazı yazar ve muhaddisleri Şia’ya iftira atarak; “Mushaf-ı Fatıma bildiğimiz Kur’an’dan başka bir Kur’andır.” şeklinde bir inanca sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir.”¹⁴⁵

Allame Askeri konuyla alakalı olarak şu noktalara değinmiştir:

“Ehl-i Sünnet’ten bazı kimselerin Ehl-i Beyt mektebini savunanlara yönelik bir diğer iftiraları ise bu mektebi savunanların Mushaf-ı Fatıma’yı başka bir Kur’an olarak gördüklerini iddia etmeleridir. Bu iddiaya delil olarak da ilk dönemlerde bazı Müslümanların Kur’an’a “Mushaf” demelerini göstermektedir.”¹⁴⁶

Masum İmamların (a.s) Mushaf-ı Fatıma’dan bahsettikleri her vakit bu mushafın Kur’an olmadığını vurgulamaları da bu şüpheyi ortadan kaldırmaya yöneliktir.

İmam Cafer-i Sadık Mushaf-ı Fatıma hakkında şöyle buyurmuştur:

“Andolsun Allah’a ki Mushaf-ı Fatıma bizim yanıımızdadır ve onda tek bir ayet bile yoktur.”¹⁴⁷

Diğer bir rivayette İmam Musa Kazım şöyle buyurmuştur:

¹⁴⁴ Besairu’d-Derecat, s. 173

¹⁴⁵ Diraset fi’l Hadis ve’l Muhaddisin, s. 302

¹⁴⁶ Mealimu’l Müderriseteyn, c. 2, s. 32

¹⁴⁷ Besairu’d-Derecat, s. 173

“Mushaf-ı Fatıma benim yanımdadır ve onda Kur’an’dan bir parça yoktur.”¹⁴⁸

Bütün bu rivayetlerden yola çıkarak Mushaf-ı Fatıma’nın aslında genel manada Müslümanlar¹⁴⁹ ve hükümdarların¹⁵⁰ özelde ise Hz. Fatıma’nın evlatlarının yaşayacağı olayları içerdiğini söyleyebiliriz.

Örneğin İmam Hasan’ın evlatlarından olan Muhammed ve İbrahim, dönemin hükümdarı Mansur-i Devanegî’ye karşı kıyam ettiklerinde İmam Cafer-i Sadık “Mushaf-ı Fatıma’da onların adında bir hükümdara rastlamadım.” diye buyurmuştur.¹⁵¹

3- Mushaf-ı Ali

Mushaf-ı Ali; Resulullah’ın emri ve isteğiyle vefatından hemen sonra Hz. Ali tarafından toplanan fakat insanlara sunulduğunda gerekli ilgiyi görmediğinden gözlerden ırak bir şekilde Ehl-i Beyt’in ilmi mirası olarak o Hazretler’in ellerinde dolaşan ve bazı rivayetlere göre hal-i hazırda Hz. Mehdi’nin yanında olan Kur’an mushafıdır.

Hk. IV. yüzyılda yaşayan İbn Nedim Verraka göre; Hz. Ali, Resulullah’ın vefatından sonra Kur’an’ı toplayıncaya dek sırtına âbâ giymeyeceğine (evden dışarı çıkmayacağına) yemin ederek evden dışarı çıkmamak suretiyle Kur’an’ı topladı ve ilk mushaf özelliğini taşıyan bu Kur’an, Câfer soyunun nezdindedir.¹⁵²

Muhammed İbn Sirin, Akreme’den şöyle nakletmiştir:

“Ebu Bekir’in hilafetinin ilk günlerinde Ali İbn Ebi Talib evinden hiç dışarı çıkmadı ve Kur’an’ı topladı.”¹⁵³

İbn Cezza Kelbi ise şöyle demiştir:

¹⁴⁸ age, s. 173

¹⁴⁹ Mealimu’l Müderriseteyn, c. 2, s. 312

¹⁵⁰ age, c. 2, s. 364

¹⁵¹ Menakib-i Ali Ebi Talib, c. 3, s. 374, Besairu’d-Derecat, s. 181

¹⁵² el-Fihrist, s. 30, Daha fazla bilgi için bkz. Biharu’l Envar, c. 28, s. 266

¹⁵³ el-İtkan fi Ulum-i Kur’an, c. 1, s. 57

“Resulullah’ın döneminde Kur’an-ı Kerim çeşitli sahifelerde ve Müslümanların sinelerindeydi fakat Peygamber’in vefatından sonra Ali İbn Ebi Talib Kur’an’ı nüzul sırasına göre topladı, şayet bu mushaf bulunursa onda pek çok bilgi vardır.”¹⁵⁴

Şeyh Mufid’in bu konu hakkındaki görüşü şöyledir:

“Emir’el Müminin, Kur’an-ı Kerim’i nüzul sırasına göre topladı. Mekki ayetleri Medeni ayetlere ve mansuh ayetleri nasih olana göre mukaddem kıldı ve her şeyi uygun yerine yerleştirdi.”¹⁵⁵

Bazı rivayetlerden anlaşıldığı üzere İmam Ali (a.s) bu görevi Resulullah’ın (s.a.a) emri üzere yerine getirmiştir.¹⁵⁶

Sonuç itibariyle dikkat edilmesi gereken konu, tahrif iddiasında bulunan kimselerin aksine Hz. Ali’nin hazırladığı mushafın asla elimizdeki Kur’an’ın tahrif olduğu manasına gelmemesidir. Çünkü İmam Ali (a.s) mushafı üç nedenle toplamıştır:

1- Hz. Nebi (s.a.a) döneminde parça parça sahifeler halinde ve halkın ezberinde muhafaza edilen Kur’an’ın bir araya toplanmasının gerekliliği.

2- İmam Ali (a.s) halkın hidayeti, Kur’an’ı anlayıp, yaşamaları için ayetleri nüzul sırasına göre toplamıştır. Bu bağlamda Mekki olanları Medeni ayetlere göre mukaddem kılmak ve böylece ayetler arasında tam bir intibak oluşturmuştur.

3- İmam’ın (a.s) bu mushafı hazırlamadaki en büyük amacı ve aynı zamanda en önemli özelliği, Peygamber Efendimiz’den ayetlerin tefsir, tevil, nüzul sebebi, vb. gibi açıklamalarını içermesidir. İmam Ali, halkın arasında yer alacak Kur’an’ın, Peygamber’in (s.a.a) tefsiri ve açıklamalarını da içermesini istiyordu. Hz. Nebi’nin (s.a.a) tefsir ve tevil, nasih ve mansuh, muhkem ve müteşabih gibi tüm Kur’ani ilimleri kendisine talim ettiğini buyurması da bunu gösterir.¹⁵⁷ Bu açıklamadan sonra o Hazret’in (a.s) mushafını tefsirli

¹⁵⁴ et-Tamhid fi Ulum-i Kur’an, c. 1, s. 290

¹⁵⁵ el-Mesailu’s-Serviyye, s. 79

¹⁵⁶ Menakib-i Ali Ebi Talib, c. 1, s. 319, Biharu’l Envar, c. 40, s. 155

¹⁵⁷ Tefsir-i Ayyaşi, c. 1, s. 14, Tefsir-i Safi, c. 1, s. 19

Kur'an olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla bu mushafı kabul etmek, asla elimizde bulunan Kur'an'ın tahrif olduğunu iddia etmek anlamına gelmez.

Bu eserin ilk hadis kaynakları arasında zikredilmesinin sebebi, tefsir rivayetleri yani Peygamberimizin (s.a.a) sözleri açısından zengin bir eser olmasıdır. Allah Resulü'nün (s.a.a) emri üzerine İmam Ali'nin (a.s) bu girişimde bulunması da Ehl-i Beyt'in (a.s) rivayetler mirasına verdiği önemi açıklayan bir diğer husustur.

4- Nehc'ül Belaga

Rabb'ın kelamı değil ama beşer kelimadan üstün ve Kur'an'ın kardeşi olarak bilinen Nehc'ül Belaga, Seyyit Razi tarafından Hz. Ali'nin hutbe, mektup ve hikmetli sözlerinin toplanmasıyla ortaya çıkan bir eserdir. Seyyit Razi'nin Nehc'ül Belaga'yı (güzel konuşmanın yöntemi) böyle adlandırmasının- daki sebep, İmam Ali'nin (a.s) sözlerinde olan o eşsiz fesahat ve belagattir. Öyle ki bu sözlerle tanışan herkes aslında uygun ve mantıklı konuşmanın da yöntemini öğrenmiş olur. Seyyit Razi, o dönemde (hk. IV. yüzyıl) var olan İmam Ali'nin sözlerinden sadece üçte birini bu kitapta toplamıştır.¹⁵⁸

Tarih boyunca bu eser için binlerce şerh, talik ve tercümenin yapılması, gerek Şia gerekse Sünni ulemanın nezdinde Kur'an-ı Kerim'den sonra Nehc'ül Belaga'nın önemini göstermektedir. Bu yüzden de Nehc'ül Belaga'yı Şia'nın en önemli rivayet miraslarından birisi olarak tanımlayabiliriz.

Günümüzde mevcut olan Nehc'ül Belaga 214 hutbe, 79 mektup ve 480 hikmetli söz içermektedir. Burada bilmemiz gereken konu, Nehc'ül Belaga'dan önce yazılmış bir takım mecmualarda da Hz. Ali'den bir takım söz ve hutbelerin bulunmuş olmasıdır. Nasr b. Muzahim (ö. 212), Ali b. Muhammed Naini (ö. 225), Abdulazim Hasani (ö. 224), İbrahim b. Muhammed Saka-fi (ö. 283), Muhammed b. Cerir Taberi (ö. 310), Muhammed b. Yakub Kuleyni (ö. 329), Şeyh Müfid (ö. 413) vb. büyük âlimler kendi kitaplarında Hz. Ali'nin sözlerinin önemli bölümünü nakletmişlerdir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ bkz. Seyyid Razi'nin Nechü'l Belağa'ya Önsözü

¹⁵⁹ bkz. Hüseyini, Abduzzehra, Mesadi-i Nehcü'l Belağa ve Esaniduhu. Caferi, Muhammed Mehdi, Nehcü'l Belağa'nın Senetleri Üzere Bir Araştırma, İmam Ali Dergisi, C. 12, Nehcü'l Belağa'nın Senetleri, s. 93-117

Hız. Ali'nin hutbeleri, mektupları ve sözlerinin kayda alınması daha çok onun hilafeti döneminde gerçekleşmiş ve Seyyit Razi'nin ifadesiyle bu sözlerden yalnızca üçte biri Nehc'ül Belaga'ya yansımıştır. Bu da Hız. Ali'nin (a.s) önceki halifelerin aksine hadis yazımına engel olmadığı gibi ona önem verdiğini göstermektedir.

5-Sahife-i Seccadiye

Zebur-i Al-i Muhammed, İncil-i Ehl-i Beyt veya Uht'ul Kur'an diye de bilinen¹⁶⁰ Sahife-i Seccadiye, İmam Zeynelabidin'den (a.s) nakledilen çeşitli konularda önemli öğretilerin saklı olduğu bir dua mecmuasıdır. Dua, sünnetin bir parçası olduğundan sahife de bir nevi bir hadis mecmuasıdır.

Sahife'nin senet halkalarında kopukluk olsa da İlahi hüccettin dışında kimsenin sarf edemeyeceği engin maarif dolusu dua ve münacatları bunun İmam Zeynelabidin'den nakledildiğini kesin kılmaktadır.

Allame Seyyid Muhsin Cebel Amuli'nin konuyla ilgili görüşü şöyledir:

*"Sahife'nin sonsuz belagat ve fesahatı, kıymetli mana ve muhtevası, Allah katında huşu ve tevazuyu öğreten derin ve eşsiz kelamı ve Hak Teâlâ'nın huzurundan af dileyip ona tevessül etmedeki inanılmaz öğretileri bunun İmam Seccad'a (a.s) ait olduğunu gösteren en büyük şahitlerdir."*¹⁶¹

Elimizde mevcut olan Sahife 54 duadan müteşekkildir. Muhaddisler aynı zamanda çeşitli hadis mecmualarını inceleyerek İmam Seccad'dan nakledilen diğer duaları derleyip çeşitli sahifeler yazmışlardır. Şeyh Hürri Amuli'den Sahifet'us-Seccadiye'tus-Saniye, Mirza Abdullah Efendi'den Sahife'tus-Seccadiye'tus-Salise, Muhaddis-i Nuri'den Sahifet'us-Seccadiye'tul Rabia, Seyyid Muhsin Cebel Amuli'den Sahifet'us-Seccadiye'tul Hamisa bunlardan bir kaçıdır.¹⁶² Ayrıca Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani Sahife için yaklaşık elli şerhten bahsetmiştir.¹⁶³

¹⁶⁰ ez-Zari'a, c. 13, s. 345 ve c. 15, s. 18, es-Sahifetu's-Seccadiye, Araştırma, Ebtehi, s. 657, Fethu'l Ebbab, s. 76

¹⁶¹ A'yanu's-Şia, c. 1, s. 638, Daha fazla bilgi için bkz. Fethu'l Ebbab, s. 76

¹⁶² Daha fazla bilgi için bkz. er-Risaletu'r-Ricaliyye, s. 561-620

¹⁶³ ez-Zari'a, c. 13, s. 346-359

İkinci Dönem

Usul-i Erba'a Mi'e Adıyla Şia'nın Hadis Mirasının Şekillenmesi

Usul-i Erba'a Mi'e ya da Dörtüz İlke, Ehl-i Beyt İmamları özellikle de Sadıkayn (İmam Muhammed Bakır ve Cafer-i Sadık) döneminde yarenleri tarafından hazırlanan ve Şia'nın hadis mecmuaları için temel kaynak sayılan sahifeleridir.

Asl'ın¹⁶⁴ Manası, Kitap ve Tasnif ile Farklılığı

Asl'ın manası hususunda âlimler tarafından iki farklı görüş aktarılmıştır:

1- Bazıları Asl'ı kitap ile eşanlamlı olarak görmüşlerdir. Allame Şuşteri bu görüşü şöyle savunmaktadır:

“Mutekaddimler (ilk dönemlerdeki) Asl ile kitabı birbiri yerine kullanmışlar-

¹⁶⁴ Usul'un tekili

dir. Örneğin Şeyh Tusi, Ahmed b. Meysem için şöyle demiştir: Hamid b. Zeyd'den Melahim ve Delalet kitabı ile diğer bazı Usul nakledilmiştir. Ya da Ahmed b. Seleme için şöyle demiştir: Hamid b. Ziyad ondan Kitab-ı Ziyad b. Mervan Kandi gibi birçok Usul nakletmiştir. Gördüğümüz gibi Şeyh, kitab ile Usul'u birçok yerde birbiri yerine kullanmıştır."¹⁶⁵

2- Çoğunluğun savunduğu diğer görüşe göre ise Asl ve kitap arasında özel ve genel mutlak kaidesi geçerlidir. Buna göre Asl aşağıdaki özellikleri taşıyan kitaba denir:

a- Sadece Masumların (a.s) sözlerini içermelidir. Kitap ise müellifin görüşlerini de ihtiva etmektedir.

b- Asl, başka bir kitaptan alıntı olamaz. Oysa kitap başka bir Asl'dan alıntı olabilir.¹⁶⁶

Bu görüşe göre Asl özel bir kitap türüdür. Kısaca onu şöyle tanımlayabiliriz: Asl, Masum İmamlara (a.s) ait herhangi bir dizim veya değişikliğe uğramamış ilk haldeki rivayetleridir.

Bu Usul'un varlığı Masum İmamlar ve ashabının hadis yazımına verdiği önemi göstermektedir.

Şeyh Bahaî, bir hadisin sıhhat şartları arasında Usul-i Erba'a Mie'de yer almasını belirttikten sonra Usul'un önemi hakkında şöyle demiştir:

"Hadis şeyhlerinden edindiğimiz bilgiye göre Usul'un sahip ve yazarları Masum İmamlardan herhangi bir hadis duyduklarında kısmen de olsa unutulmaması için hemen onu Usul'a kaydetmişlerdir."¹⁶⁷

Bazı rivayetlerden anlaşıldığı üzere Masum İmamlar da bu Usul'den bazı bölümleri gözden geçirmişlerdir. Bu da Usul'ün güvenilirliğine katkı sağlamaktadır.¹⁶⁸

Usul'ün tam olarak ne zaman yazıldığı ve hangi Masum İmamlar'ın sözlerini içerdiğiyle ilgili farklı görüşler vardır. Şehid-i Evvel, Muhakkik-i Hilli,

¹⁶⁵ Mukaddime-i Mü'cem Biharu'l Envar, s. 47

¹⁶⁶ age, s. 47

¹⁶⁷ ez-Zari'a, c. 2, s. 126

¹⁶⁸ Vesailu'sh-Shia, c. 18, s. 59, 60, 71, 73...

Şeyh Hüseyin Abdussamed (Şeyh Baha'nın babası) ve Muhakkik-i Damad'a göre bu Usul, İmam Cafer-i Sadık'ın (a.s) dörtyüz ashabı tarafından yazılan ve İmam'ın söz ve sorulara verdiği yanıtları ihtiva eden hadis mecmuasıdır.

Şehid-i Evvel şöyle yazmıştır:

"İmam Cafer-i Sadık'ın sorulara verdiği cevaplardan dörtyüz sahife dörtyüz müellif tarafından hazırlanmıştır."¹⁶⁹

Muhakkik-i Hilli de şöyle demiştir:

"Sadece İmam Sadık'ın sorulara verdiği yanıtlardan dörtyüz tasnif dörtyüz müellif tarafından yazılmış ve bunlara Usul denilmiştir."¹⁷⁰

Emin'ul İslam Tabersi'ye göre ise bu mecmuada İmam Cafer-i Sadık'ın yanıtlarıyla birlikte İmam Musa Kazım'ın da yanıtları bulunmaktadır.¹⁷¹

Diğer görüşe göre ise Usul-i Erba'a Mi'e İmam Ali'nin döneminden başlayarak İmam Hasan Askeri'nin dönemine değin Masum İmamlar'ın tümünün özellikle de İmam Cafer-i Sadık'ın sözlerini ihtiva etmiştir.

Fazıl-i Derbendi bu konuda şöyle demiştir:

"İmamiye ekolündekiler Emir'el Müminin'den İmam Hasan Askeri'ye dek Usul diye meşhur olan dörtyüz kitap yazmışlardır."¹⁷²

Usul-i Erba'a Mi'e'nin Akibeti

Tarih kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre bu mecmua Şia'nın ilk hadis kaynaklarının yazıldığı *Muhammedun-i Selas*¹⁷³ yani *Üç Muhammed* dönemine dek var olmuş ve onlar tarafından istifade edilmiştir. Usul-i Erba'a Mi'e'nin bir bölümü ise Muhammed b. İdris Hilli (ö. 598), Seyyid İbn Tavus (ö. 673), Şehid-i Sani (ö. 966), Kef'emi (ö. 905) ve Mirza Hüseyin-i Nuri'nin

¹⁶⁹ ez-Zari'a, c. 2. s. 129

¹⁷⁰ age, c. 2. s. 129

¹⁷¹ age, c. 2. s. 129

¹⁷² Mukaddime-i Mü'cem Biharu'l Envar, s. 48

¹⁷³ Muhammedun-i Selas ile Muhammed İbn-i Yakub Kuleyni, Şeyh Saduk Muhammed b. Ali b. Babeveyh ve Şeyhu't-Taife Muhammed b. Hasan-i Tusi kastedilmektedir.

dönemine kadar var olmuş ve ondan istifade edilmiştir.¹⁷⁴

Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani “Ez-Zerie” adlı eserinde Neccaşi’den Rical, Şeyh Tusi’den Fihrist, İbn Şehraşub’dan Mealim’ul Ulema gibi çeşitli tarih ve rical kaynaklarından yararlanarak 122 Usul fihristini açıklamıştır.¹⁷⁵

Bugün sadece on altısı elimize ulaşan bu hadis mecmualarını merhum Hasan Mustafavi “el-Usul Sitte Aşr” adlı kitapta toplamıştır.

Şeyh Aga Bozorg’a göre bu Usul’ün yok olmasında iki faktör etken olmuştur:

1- İlk hadis mecmualarının yazımı ile birlikte âlimlerin Usul-i Erba’a Mie’ye olan ilgisi azaldı; çünkü zaten bu hadis mecmuaları Usul-i Erba’a Mie’den esinlenerek hazırlanmıştı ve ayrıca Usul-i Erba’a Mie’de belirli bir düzen ve fihristin olmayışı da ilginin azalmasına sebebiyet vermekteydi.

2- Ehl-i Sünnet¹⁷⁶ ekolünden fanatik görüşlü bazı kimselerin hk. 448 yılında Şeyh Tusi’nin kütüphanesini yakması sonucu birçok Usul yanmıştı.

¹⁷⁴ ez-Zari’a, c. 2. s. 134-135

¹⁷⁵ age, c. 2. s. 135-167

¹⁷⁶ Şia Hadis Tarihi Üzere Bir Araştırma, s. 195

Üçüncü Dönem

Şia'nın İlk Hadis Mecmualarının Yazımı

Şia hadis tarihinin ikinci dönemini incelerken değindiğimiz üzere Ma-sum İmamlar'ın Ashabı, İmam Hasan Askeri'ye kadar Ehl-i Beyt'in hadis mi-rasını Usul kapsamında kaydetme çabasında bulunmuşlardır. Bu bağlamda herkes kendi metod ve yöntemleriyle ve de İmamlar'ın huzurundan fayda-landığı kadarıyla bir hadis sahifesi hazırlamaya çalışmıştır. Her ne kadar Ha-mid b. Ziyad, Yunus b. Abdurrahman, Muhammed b. Yahya gibi bazı mu-haddisler bu sahifeleri bir araya getirip kapsamlı bir mecmua oluşturma çabasında bulunmuşsa da bu sahifelerin tümüne erişememeleri ve yalnızca fıkıh gibi bazı özel konulara odaklanmaları neticesinde kayda değer bir so-nuç elde edememişlerdir.

Diğer taraftan Gaybet-i Suğra'nın bitmesi ve Gaybet-i Kübra'nın başla-masıyla kapsamlı bir hadis mecmuasının olmayışı ve var olan Usul'ün de dağınık ve perakende olması neticesinde fıkıh ve kelam gibi çeşitli konularda âlimler arasında ihtilafların meydana gelmesi, kapsamlı bir hadis mecmuası-nın varlığını zaruri hale getirmiştir.

İşte bu eksikliğin giderilmesi için Sıkat'ul İslam Kuleyni (ö. 329), Şeyh Saduk (ö. 381) ve Şeyh Tusi (ö. 460) gibi büyük âlimler *"el-Kâfi"*, *"Men La Yahzuru'l Fakih"*, *"Medinet'ul İlm"*, *"Tahzib ve İstibsar"* gibi kapsamlı hadis mecmualarını kaleme almışlardır. Mezkûr âlimlerden önce Ahmed b. Mu-hammed b. Halid Barki (ö. 274), Muhammed b. Saffar (ö. 290) ve Hamid-i Kummi (ö. 300) gibi büyük âlimler de bu konuda çaba sarfederek *"el-Mehasin"*, *"Besair'ud-Derecat"*, ve *"Gureb'ul Esnad"* adlı eserleri tedvin etmişlerdir. Aynı zamanda Muhammedun-i Selas döneminde de bu şahsi-yetler veya Şeyh Saduk, Şeyh Tusi ve diğer âlimler tarafından *"Uyun-i Ahbar-i Rıza"*, *"el-Hisal"*, *"el-E'mali"*, *"el-Gaybe"* ve *"el-İktisad"* gibi çeşitli hadis

mecmuaları yazılmıştır. Fakat ilk belirttiğimiz beş eser diğer mecmualara nazaran kapsam, senetlerinin güvenilirliği ve rivayetlerin içeriği bakımından daha zengin olduklarından Şii âlimlerinin ilgisine mazhar olmuş ve zamanla *Kütüb-i Hamse* (Beş Kitap) diye meşhur olmuşlardır. Sonraki dönemlerde “*Medinet’ul İlm*” adlı eserin yok olmasıyla geride kalan dört mecmua Kütüb-i Erba’a (Dört Kitap) adıyla Şia’nın dört temel hadis kaynağı olarak tanınmıştır.

Bu dört kaynak eserle ilgili kısa bilgiler aktaracağız:

1- Kâfi, Sıkat’ul İslam Muhammed b. Yakub Kuleyni (ö. 329)¹⁷⁷

Sıkat’ul İslam ve Reis’ul Muhaddisin unvanıyla da bilinen Ebu Cafer Muhammed b. Yakub Kuleyni, İran’ın Rey şehri Kuleyn kasabasında¹⁷⁸ âlim ve zahid bir ailede dünyaya geldi. Kuleyni’nin doğum tarihi tam olarak bilinmesinde de çeşitli hesaplamalarla onun hk. 255 yılları yani İmam Mehdi’nin dünyaya gelişinden kısa süre önce veya sonra doğduğu tahmin edilmektedir.

Tarih kaynaklarında kesin bir kayıt olmasa da Kuleyni’nin hadis toplamak üzere Kufe, Bağdat, Şam ve Ba’lebek gibi şehirlere gittiği bilinmektedir. Rey şehrinde Şeyh-i Şia unvanıyla bilinen¹⁷⁹ Kuleyni, hk. 327 yılında yani vefatından bir iki yıl önce Bağdat’a gidip hadis eğitimi ile meşgul olmuştur. Kuleyni’nin Kâfi’yi yazmak için yirmi yıl çaba sarfettiği bilinmektedir buna göre bu mecmua İran’ın Kum veya Rey şehrinde yazılmıştır.¹⁸⁰

Merhum Kuleyni, Ali b. İbrahim Kummi, Muhammed b. Yahya Attar, Ebu Ali Aş’ari, Hüseyin b. Muhammed, Ahmed b. İdris, İbn Ferruh Saffari ve İbn Ukde gibi büyük âlimlerin huzurundan faydalanmıştır. Fakat üstatları arasında Kuleyni’ye en çok etki bırakanın Ali b. İbrahim-i Kummi (Tefsir-i Maruf’un Yazarı) ve Muhammed b. Yahya Aş’ari olduğu bilinmektedir.

Kuleyni’nin öğrencileri arasında ise Ebu’l Kasım Cafer b. Kavleviyeh (ö.

¹⁷⁷ کافی، ثقة الاسلام محمد بن يعقوب كليني

¹⁷⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Mü’cemu’l Buldan, c. 4, s. 303

¹⁷⁹ Rical-i Necaşi, s. 266

¹⁸⁰ Mukaddime-i Mü’cem Biharu’l Envar, s. 63

367), Ebu Muhammed Harun b. Musa (ö. 385), Ebu Galib Ahmed b. Muhammed (ö. 368) gibi her biri hadis, fıkıh, rical ve çeşitli ilimlerde ün yapmış şahsiyetlerden bahsedebiliriz.¹⁸¹

Merhum Kuleyni'nin diğer ilmi çalışmalarından bazıları ise şöyledir:

1- Tabir'ur-Rüya

2- er-Reddu a'la Karamite

3- Resail'ul E'imma

4- Kitab'ur Rical¹⁸²

Muhtelif konular dâhilindeki ilmi çalışmaları, Kâfi'deki hadislerin düzen ve sıralama metodu, bölüm ve başlıklar için belirttiği konular ve bazı rivayetlere getirilen kelam şerhlerinden yola çıkarak Kuleyni'nin hadis ilminde derin bilgi taşıdığını ve kelam, fıkıh gibi diğer İslami konulara da vakıf olduğunu söyleyebiliriz.

Kuleyni hk. 328 veya 329 yılında fani dünyaya veda etti ve Bağdat'ta toprağa verildi. Vefatından yıllar sonra mezarı yıkılıp, bedeninin sapasağlam olduğu görülünce dönemin valisi tarafından mezarına bir türbe yaptırıldı.¹⁸³

Kâfi, Şia'nın ilk ve en kapsamlı hadis kaynağıdır ve bazılarının deyişiyle onun seviyesinde henüz bir kitap yazılmamıştır. Usul'de iki, furu'da dört ve ravza'da bir ciltten oluşan Kâfi toplamda 30 kitap, 326 bâb ve 16199 rivayetten oluşmaktadır.¹⁸⁴ Son dönem âlimlerince bunlardan 5072'si sahih, 144'ü hasene, 1118'i muvassak ve 9485'i zayıf olarak kabul edilmiştir.

Öyle görülüyor ki Kâfi ismi yazar tarafından bu hadis mecmuasına verilmemiştir. Çünkü Kuleyni mukaddimedede buna değinmemiştir. Sadece; *"Yanında dinin tüm alanlarını kapsayan, ilim arayan kimseye kifayet ede-*

¹⁸¹ el-Kuleyni ve'l Kafi, s. 52, İlm-i Hadis, s. 261-263

¹⁸² el-Fihrist, s. 210, el-Kuna ve'l Alkab, c. 3, s. 121

¹⁸³ Daha fazla bilgi için bkz. el-Kuna ve'l alkab, c. 3, s. 163

¹⁸⁴ Kafi'deki hadislerin sayısı hakkında 16121, 16000, 15176 gibi rakamlar zikredilmişse de 16199 hadis ihtiva ettiği genel kanaate uygundur. Daha fazla bilgi için bkz. Mukaddime-i Mü'cem Biharul Envar, s. 65. Mir'atu'l Ukul, c. 2, s. 437, Gozide-i Kafi (Kafi'den Seçmeler), c. 1, s. 21, ez-Zari'a, c. 17, 2. 245

cek, yücelmek ve hidayet isteyeneye ise referans sayılacak kapsamlı ve kâfi (yeterli) bir kitabın olmasını arzu ediyorsun.”¹⁸⁵ diyerek müminlerin dini ihtiyaçlarına kâfi gelecek bir kaynak hazırlamak istediğini anlıyoruz.¹⁸⁶

Birçok araştırmacıya göre Kuleyni Kâfi kitabını yazmak için yirmi yılını vermiştir. Bu uzun süre Kuleyni’nin hadis seçiminde ve hadislerin uygun bâblara yerleştirmede oldukça dikkatli davrandığını gösteriyor.¹⁸⁷

Kuleyni kitabının mukaddimesinde bu kitabı din kardeşlerinden birisinin isteğinden sonra hazırladığına işaret etmiştir. Bu şahsın ismi tam bilinmese de Muhammed b. Ahmed b. Abdullah Sefevani veya Muhammed b. Namani olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸⁸

Kuleyni’nin mukaddimedeki açıklaması şöyledir:

“Kardeşim! Zamane halkından yakındığını öğrendim. Cahillikte birleşip cehalet yolunu abat etmede çok çaba sarfetmekteler ve böyle giderse ilim bu toplumdan sonsuza dek uzaklaşacaktır. Bazı konularda problem yaşadığını belirtmişsin. Gelen rivayetlerdeki farklılıklar yüzünden bu mevzularda hakikati bulamıyorsun. Rivayetlerdeki ihtilafın sebep ve nedenlerden kaynaklandığını bildirmişsin ve bu konuda seni yönlendirecek birikimli bir âlime ulaşamıyorsun. Dedin ki; yanında dinin tüm alanlarını kapsayan, ilim arayan kimseye kifayet edecek, hidayet isteyeneye ise referans sayılacak kapsamlı ve kâfi bir kitabın olmasını arzu ediyorsun öyle ki her kim sadık İmamlar’ın amel ve uygulamalarını, sabit sünnetlerini öğrenmek istiyorsa bu kitaptan öğrenebilsin ve Allah’a kulluk ile Peygamber’in sünnetine uymak isteyen kimse bu kitap yardımıyla bunu başatabilsin.”¹⁸⁹

Bu mektup Kuleyni’nin amacını da açıklar niteliktedir. Kuleyni bu kitabı yazarak Şia rivayetlerini dağınıklıktan kurtarıp tek bir mecmuada toplayarak dini ihtilafların çoğalmasını engellemeyi amaç edinmiştir.

¹⁸⁵ Mukaddime-i Kafi, c. 1, s. 9

¹⁸⁶ Pejuheş-i der Tarih-i Hadis-i Şia (Şia hadis tarihi üzerine bir araştıma), s. 470

¹⁸⁷ Mukaddime-i Mü’cem Biharu’l Envar, s. 63

¹⁸⁸ Pejuheş-i der Tarih-i Hadis-i Şia s. 470

¹⁸⁹ Mukaddime-i Kafi, c. 1, s. 9

Kâfi'nin Özellik ve İmtiyazları

1- Kâfi'nin Kapsamı: Diğer tüm hadis kaynaklarına nazaran hatta “*Men La Yahzuru'l Fakih*”, “*Tahzibu'l Ahkâm*” ve “*İstibsar*” gibi ilk hadis mecmualarına kıyasla daha kapsamlı ve geniş bilgilere sahiptir. Çünkü sadece ahkâm veya dini hükümlerle yetinmeyerek ahlak ve inanç konularına dair hadisleri de içermektedir. Şüphesiz Şeyh Tusi ve Şeyh Saduk da derledikleri hadis mecmualarında yalnızca dini hükümler içeren hadislerle değil, tüm konuları içeren çalışmalar içinde olsalardı bugün Şia'nın hadis mirası daha zengin ve daha kapsamlı olurdu. Bu bağlamda merhum Feyz, Kâfi'yi övgüyle anarken diğer hadis mecmualarını da akaid ve ahlaki hadisler ihtiva etmedikleri için eleştirmiştir.¹⁹⁰

2- Takdire Şayan Dizim: Merhum Kuleyni bu denli kapsamlı bir hadis mecmuası hazırlayan ilk kimsedir. Yani kendisinin örnek alabileceği bir kaynak olmadığı halde bâblar ve başlıkları incelerken şaşırtıcı bir düzen ve tertiple karşılaşırız. Usul'ü Furu'ya mukaddem kılması ve ardınca Ravza'yı eklemesi kitaptaki itinalı düzeni gösteren unsurlardandır. Usul-i Kâfi'de önce akıl ve cehalet sonra ilim daha sonra tevhid ve hüccet kitaplarının gelmesi de buradaki inceliği göstermektedir. Çünkü insanı hayvandan ayıran ve dinin usul ile furu mevzularında temel faktör akıldır. Aklı yönlendiren ve değerli kılan ise ilimdir.

Akıl ve ilimden sonraki adım ise Allah'ı tanımaktır ve daha sonra da Nübüvvet ve İmamet makamlarını tanımak. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.a) ve İmamlar (a.s) ilahi ilkelerle halkı hidayet etmekle yükümlü olan kimselerdir.

Kitaptaki diğer bölüm ve bâblar da aynı şekilde belirli bir düzen dâhilinde sıralanmışlardır.

Bugüne kadar Kâfi'ye birçok şerh yazılmıştır bunlardan bazıları ise şunlardır: *Miratu'l Ukul fi Şerh-i Ahbari Al-i Resul*¹⁹¹, *Şerh-i Sadru'l Mutaallihin*¹⁹² ve *Şerh-i Molla Salih Mazenderani*¹⁹³

¹⁹⁰ Vafi, c. 1, s. 5

¹⁹¹ مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول

¹⁹² شرح صدر المتألهين

¹⁹³ شرح ملا صالح مازندرانی

Ravza'nın Kuleyni'ye İstinat Edilişinin İncelenmesi

Kâfi'nin tüm ciltlerinin Kuleyni'ye istinat edilmesinde herhangi bir şüp-
he olmamıştır. Ancak Molla Halil Kazvini'ye göre Ravza aslında İbn İdris'in
yazdığı bir eser olup, yanlışlıkla Kuleyni'ye nispet edilmiştir. Bu görüş hadis
bilimcilerince eleştirilmiş ve aşağıdaki delillerle reddedilmiştir:

a. Kâfi'de yer alan ve Kuleyni'nin bizzat kendilerinden duyup naklettiği
râviler, rivayetin sekizinci veya dokuzuncu tabakasındadırlar, Kuleyni de
dokuzuncu tabakadadır. Oysa İbn İdris on beşinci tabakadadır. Hal böyley-
ken on beşinci tabakada olan bir şahıs vasıta olmaksızın sekizinci tabakada
yer alan bir kimseden rivayette bulunabilir mi?

b. Ravza'da yer alan hadis senetleri ile Kâfi'nin diğer kitapları yani Usul
ve Furu'da yer alan hadis senetleri aynıdır. Bu da aynı yazardan telif edildi-
ğini gösteren bir diğer unsurdur.

c. İbn İdris'ten yıllar önce yaşayan Neccaşi ve Şeyh Tusi gibi şahsiyetler
Ravza'yı Kuleyni'nin eserlerinden ve Kâfi'nin bir parçası olarak bildirmişler-
dir. Şayet iddia doğruysa, İbn İdris'den yıllar önce yaşayan Neccaşi ve Şeyh
Tusi gibi şahıslar bu kitabın varlığından nasıl haberdar olmuşlardır?¹⁹⁴

2- Men La Yahzuru'l Fakih, Şeyh Saduk Muhammed

b. Ali b. Babeveyh Kummi (ö. 381)¹⁹⁵

Şeyh Saduk künyesiyle bilinen Ebu Cafer b. Ali b. Babeveyh Kummi, hk.
IV. yüzyılın en büyük Şia muhaddislerindendir.

Doğum tarihi tam olarak bilinmese de hk. 306 yılında dünyaya geldiği
tahmin edilmektedir.¹⁹⁶ Babası, Şia'nın büyük muhaddislerinden ve Neca-
şi'nin değimi ile Kum havzasındaki muhaddislerin üstadıdır. İmam-ı Za-
man'ın (a.f) Şeyh Saduk'un babasına gönderdiği mektupta O'na "Ey Şeyhim
ve mutemedim ve fakihim..." diye hitap etmesi, onun yüce makamı ve ilmine

¹⁹⁴ bkz. el-Kuleyni ve'l Kafi, s. 408-415, ez-Zari'a, c. 11, s. 302

¹⁹⁵ من لا يحضره الفقيه ، شيخ صدوق محمد بن علي بن بابويه قمي

¹⁹⁶ Mukaddime-i Meanie'l Ahbar, s. 72-73

işaret etmektedir.¹⁹⁷

Babeveyh her şeyden önce kendi oğlu Şeyh Saduk'u yetiştirme görevini üstlenmişti. Bir süre sonra vefat etmesiyle Şeyh, ilim edinmek üzere Muhammed b. Hasan Ahmed b. Velid'in derslerine katılıp on beş yıl boyunca onun gölgesinden faydalanmıştır. Şeyh, babasına duyduğu saygıya rağmen defalarca üstadı olan İbn Velid'in görüşlerini babasının görüşlerine tercih etmiştir. Babası ve İbn Velid'in dışında Muhammed b. Ali b. Macilviye, Muhammed b. Musa b. Mutevekkil, Ahmed b. Muhammed b. Yahya Attar gibi büyük üstatların huzurunda bulunmuştur.¹⁹⁸

Şeyh Saduk'un yaşadığı dönem, Al-i Ziyad ve Al-i Buye'nin yani Şiilerin yönetimde olduğu zamana denk gelmektedir. Bu bağlamda onlar tarafından desteklenmiş ve dönemin hükümdarı Rüknu'd-Devle'nin davetiyle Rey şehrine gelerek orada ilmi çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca hükümdarın bilge veziri Sahib b. İbad'ın isteğiyle "*Uyun-u Ahbar-ur Rıza*" adlı hadis mecmuası da Şeyh tarafından tedvin edilmiştir.¹⁹⁹

Şeyh Saduk'un öğrencileri arasından Hüseyin b. Ubeydullah Gazairi, Ali b. Ahmed b. Abbas Neccaşi, Seyyid Murtaza, Şeyh Müfid, Harun b. Musa Tilakbari gibi büyük şahsiyetlerden söz edebiliriz.²⁰⁰

Yazdığı eserlerin sayısı iki yüz elli cildi aşsa da²⁰¹ teliflerin büyük bölümü zaman dâhilinde ve tarihteki çeşitli vakalar neticesinde kaybolmuştur. Bugün sadece adını bildiğimiz kitapların çeşitliliği Şeyh'in muhtelif İslami konulara olan hâkimiyeti ve ilmi derinliğini göstermektedir.

Şeyh Saduk hk. 381 yılında Rey şehrinde vefat etti ve o şehirde toprağa verildi. Hk. 1281 yılında Feth Ali Şah döneminde şiddetli yağmur ve selden dolayı Şeyh'in mezarında çöküntü meydana gelir. Bunun neticesinde görünen Şeyh'in çürümeyen bedeni ve kınalı tırnakları, onun yüce manevi ve ilmi

¹⁹⁷ el-Kuna ve'l Alkab, c. 1, s. 222

¹⁹⁸ Mukaddime-i Meanie'l Ahbar, s. 36

¹⁹⁹ Pejuheş-i der Tarih-i Hadis-i Şia, s. 499-500

²⁰⁰ bkz. Muhaddime-i Meaniu'l Ahbar, s. 68-72. Burada Şeyh'in tabele ve üstatlarından 27 kişinin isimleri zikredilmiştir.

²⁰¹ Mukaddime-i Meaniu'l Ahbar, s. 82

makamını bir kez daha ortaya çıkarır.²⁰²

Fıkhi rivayetleri ihtiva eden “*Fakih*” ya da “*Men lâ yahdur*” adıyla bilinen dört ciltlik Men lâ yahduruhu’l-fakîh kitabı, Kâfi’den sonra Şii dünyasının en muteber ve önemli hadis kaynağıdır.

5998 rivayet içeren bu kitap 666 babdan oluşmaktadır. Rivayetlerin 3943’ü senetli ve 2055’i mürsel yani senetsizdir.²⁰³ Men lâ yahduruhu’l-fakîh kitabındaki rivayetlerin dizimi, fıkıh konuları esasınca yapılmıştır. Örneğin ilk bab sular ve temizlik hükümlerini açıklayan rivayetlerden oluşmaktadır. Daha sonra gusül, teyemmüm, namaz vb. konulu bablar sırasıyla getirilmiştir.

Şeyh Saduk kitabın önsözünde bu eseri yazmadaki amacını şöyle açıklamıştır:

“Kader beni gurbet beldesi Belh şehrindeki İlak kasabasına çekince; oraya gelen İmam Musa Kazım’ın evlatlarından Nimet lakaplı Şerifuddin Ebu Abdullah ile tanışmaya müşerref oldum. Onunla konuştuğça gönlüm sevinçle doldu ve dostluğundan pek faydalandım. O bana Zekeriya Razi’nin yazdığı *Men La Yahzuru’l Tabib* adlı eserinden ve kendi alanında kâmil bir kitap olduğundan bahsetti. Daha sonra benden helal ve haram, şeriat ve ahkâmla ilgili her açıdan kapsamlı bir kitap yazmamı ve *Men La Yahzuru’l Fakih* diye adlandırmamı istedi.”²⁰⁴

Bu önsöz değerlendirildiğinde Saduk’un üstün ahlakından dolayı özel hürmet duyduğu Nimet’in isteği üzere fıkıhta her yönüyle kapsamlı olan Men lâ yahduruhu’l-fakîh’i kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Şeyh, mukaddimenin diğer bir bölümünde ise sadece kendi fıkhi görüşlerine uygun olan rivayetleri zikrettiğini belirtmiştir:

“Musannifler gibi tüm rivayetleri yazmayı düşünmüyorum, sadece fetvalarıma uygun olan ve sahih bildiğim rivayetleri zikredeceğim.”²⁰⁵

Şeyh ayrıca rivayetlerin senetlerini son râvi hariç hazfederek kitabın so-

²⁰² age, s. 75

²⁰³ Men lâ yahduruhu’l-fakîh’in yeni baskısındaki hadis sayısı, Üstad Ali Ekber Gaffari’nin araştırmasıyla 5920’dir. Mukaddime-i Mü’cem-i Biharu’l Envar, s. 68

²⁰⁴ Men la Yahzuru’l Fakih, c. 1, s. 2

²⁰⁵ age, c. 1, s. 5

nunda *Muşeyyihe* adını verdiği bir bölümde zikretmiştir.

Muhammed Taki Meclisi (II. Meclisi) bu kitap için Farsça ve Arapça olmak üzere *Ravzatu'l Muttakin fi Şerh-i Ahbari'l E'immetu'l Masumin* ve *Le-vamiu Sahibkarani* adlı iki şerh yazmıştır.

3- Tahzibu'l Ahkâm fi Şerhu'l Muknia, Şeyhu't-Taife Muhammed b. Hasan Tusi (ö. 460)

Şeyhu't-Taifa künyesiyle de bilinen Ebu Cafer Muhammed b. Hasan Tusi hk. 385 yılında Horasan'ın Tus şehrinde dünyaya geldi.²⁰⁶ Yirmi üç yaşına kadar aldığı eğitim hakkında net bir bilgi olmasa da, o dönemde yönetimin Al-i Buye'de olması ve Şia âlimlerinin desteklenmesi ile Horasan, Kum ve Rey gibi şehirlerde İslami ilimlerin canlanmasından yola çıkarak Şeyh'in ilk eğitimi kendi beldesinde veya diğer şehirlerde aldığını tahmin edebiliriz. Şeyh hk. 408 yılında Bağdat'a gitmiştir.²⁰⁷

Şeyh'in yaşadığı yıllarda Bağdat, Abbasi hilafetinin başkenti ve İslam âleminin en önemli ilmi merkezi konumundaydı. Önemli ve büyük kütüphanelerin yanı sıra fıkhi, kelami ve diğer dini konularda söz sahibi âlimlerin Bağdat'ta bulunması, bu şehrin ilmi ve kültürel zenginliğini artırıyordu.

Şeyh, dönemin Bağdat'ında Şii bölgelerinden olan Karh'da yaklaşık kırk yıl yaşadı. Bu dönem boyunca Şeyh Müfid gibi değerli şahsiyetlerin huzurundan faydalandı ve önemli eserlerini kaleme aldı. Hk. 448 veya 449 yılında fanatik Sünnilerle Şiiler arasında yoğunlaşan ihtilaflar sonrası Şeyh'in evi ve kütüphanesi ateşe verildi. Bunun üzerine Şeyh, o dönem metruk bir bölge olan Necef'e hicret etti²⁰⁸ ve ömrünün sonuna kadar Necef'te yaşadı. On bir yıllık bu sürenin bereketiyle diğer âlim ve muhaddisler de bu şehire yönelip bin yıllık Necef havza ve medresesinin temelleri atıldı.

Şeyh Tusi hk. 460 yılında Necef'te vefat etti ve kendi vasiyeti gereği yaşadığı evde toprağa verildi.²⁰⁹

²⁰⁶ Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani, *Mukaddimetu'n-Nihaye*, s. 6

²⁰⁷ *Hülasetu'l Akval*, s. 148, *Mukaddimetu'n-Nihaye*, s. 6

²⁰⁸ *Mukaddime-i el-Hilaf*, c.1, s. 8-9

²⁰⁹ *el-Kuna ve'l Alkab*, c. 2, s. 395

Şeyh'in üstadları arasından İmamiye'nin erkânı olarak bilinen Şeyh Müfid ve Şeyh Murtaza gibi şahsiyetlerden söz edebiliriz. Şüphesiz Şeyh, ilimdeki derinliğini ve değerli eserlerini bu iki üstadın terbiyesine borçludur. Şeyh yaklaşık beş yıl boyunca ve Şeyh Müfid'in vefatına kadar (hk. 413) onun huzurundan faydalandı ve daha sonra hk. 436'da Seyyit Murtaza'nın vefatına kadar Seyyid'in terbiyesine mazhar oldu.

Aynı asırda yaşayan Neccaşi, Şeyh'in yirmi üç eserine, Şeyh ise kendi şerh-i halinde kırk bir esere işarette bulunmuştur. Çeşitli kaynaklarda Şeyh Tusi'nin elliden fazla eserinin bulunması ise Necaşi'nin fihrist çalışması ve Şeyh'in şerh-i halden sonra yazdığı eserleri de ihtiva ettiğinden kaynaklı olabilir. *Tehzib* ve *İstibsar* adlı eserlerinin yanı sıra Şeyh'in kelimde *"Telhisu's-Şafi"*, *"el-Mufasssah ve'l Gaybe"*, Tefsir alanında *"Tibyan"*, fıkıh alanında *"Nihaye"*, *"Mabsut"* ve *"Hilaf"*, usulde *"el-İdde"* ve rical ilmi kapsamında *"Fihrist"* ve *"İhtiyar-i Marifetu'r-Rical"* gibi önemli eserleri bulunmaktadır.²¹⁰

Tehzibu'l Ahkâm 13988 rivayet, 393 bab ve 23 kitaptan oluşmuş ve on ciltte yayınlanmıştır.²¹¹

Şeyh Tusi'nin üstadı Şeyh Müfid, *el-Mukni'a* adlı eserde fıkhi görüşlerini herhangi bir rivayete işaret etmeden veya istidlal belirtmeden nakletmiştir. Öte yandan Şeyh Tusi gençlik yılları olan 25'li yaşlarda Bağdat'a geldiğinde muhalifler için bir kınama aracı haline gelen rivayetlerdeki çelişkilerle karşılaşmış ve bu durumu ıslah etmek için kendini sorumlu hissederek üstadının kitabını uygun bir başlangıç addedmiştir. Şeyh Tusi, üstadının kaleme aldığı *el-Mukni'a* adlı esere rivayi bir şerh mahiyetinde olan yani görüşlerin rivayetlerdeki delillerini açıklayan *Tehzib* adlı eseri 26 yaşında yazmaya başlamıştır.²¹²

Şeyh Tusi, *Tehzib* adlı eseri yazmadaki amacını şöyle beyan etmiştir:

²¹⁰ age, c. 2, s. 395-396

²¹¹ Bu rakam yeni baskıdan alınmıştır. Seyyid Muhammed Cebel Amuli ve Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani'ye göre ise *Tehzib*'deki hadis sayısı 13590'dır. Daha fazla bilgi için bkz. A'yanu's-Şia, c. 9, s. 504

²¹² Mukaddime-i Mü'cem Biharu'l Envar, s. 69

“Dostlarımızdan bazıları bana hadislerdeki çelişki ve ihtilaflardan bahsettiler, öyle ki karşıtı olmayan bir hadis bulunmamaktadır ve hiçbir hadis çelişki ve karşıt hadisten beri değildir, bu ise muhaliflerin bizimle alay etmelerine ve istihzada bulunmalarına neden olmuştur. Bu açıdan teviller ve çelişkili hadisleri içeren bir eserin hazırlanması, şüphesiz en önemli dini vazifelerimizden ve Allah Teâlâ’ya yakınlaşma aracıdır.”²¹³

Şeyh’in bu sözlerinden anlaşıldığı üzere Tehzib’i yazmadaki amacı bir nevi rivayetlerin bir araya getirilmelerindeki yolların izahıdır. Çünkü rivayetlerdeki çelişkiler muhaliflerin istihzalarıyla birlikte bu mektebi savunanların da yoldan sapmalarına neden olmuştur.

Tehzibu’l Ahkâm’ın Özellik ve Ayrıcalıkları

1- Kuleyni (sahih ölçülerini taşıyan hadisler) ve Şeyh Saduk’un (sadece veya fetvalar doğrultusunda olan hadisler) yöntemlerinin aksine Tehzib’de herhangi bir sınırlama olmaksızın rivayetlerin çoğu yer almaktadır. Bu açıdan Kâfi ve Men La Yahzur’e nazaran daha kapsamlıdır.

2- Şeyh katıldığı veya katılmadığı rivayetleri kısaltmaksızın nakletmek suretiyle fakihlerin veya hadis araştırmacılarının konuları daha derin incelemelerine olanak sağlamıştır. Öte yandan bu bize Masum İmamlar’ın (a.s) muhataplarının seviyesince verdikleri yanıtları, takiyye konusunu ve râvilerin ma’nen rivayet etmelerindeki hatalarını göstermektedir.

3- Şeyh Tusi, Şeyh Müfid ve Seyyid Murtaza gibi büyük üstatlardan edindiği ilimlerle hadis araştırmacıları için hadislere, öteden beri olagelen ve doğruluğu tartışılmayan davranışlar ve teamül metodu ve teville ilgili değerli bilgi ve tecrübeler aktarmaktadır.

4- el-İstibsar fi ma ihtalaf min’el Ahbar, Şeyh Tusi (ö. 460)

İstibsar, Tusi’nin ikinci hadis mecmuası ve Şia’nın önemli dördüncü hadis kaynağıdır. Üç ciltten oluşan bu eserin birinci ve ikinci cildi ibadi konuları ve üçüncü cilt ise sözleşmeler ve diğer fıkhi konuları ihtiva etmektedir.²¹⁴

²¹³ Tehzibu’l Ahkam, c. 1, s. 2-3

²¹⁴ el-İstibsar, c. 4, s. 450

Tusi, Tehzib'den sonra 925 bab ve 5511 hadis içeren²¹⁵ bu eseri yazmadaki amacını şöyle açıklamıştır:

“Tehzibu'l Ahkâm olarak bilinen ve helal ile harama dair hadisler içeren kapsamlı kitabımızı okuyan ashabın bu kitabın kâmil olduğunu fakat muhtasar bir eserin de faydalı olacağını belirtmeleri üzere...”²¹⁶

Buna göre İstibsar aslında Tehzib'in muhtasar ve kısaltılmış halidir. Şeyh Tusi sözlerinin devamında çelişkili hadisleri bir araya getirip birleştirmenin eşsiz bir çalışma olduğunu belirttikten sonra şu beyanda bulunmuştur:

“Her babta önce fetvanın doğrultusunda olan rivayetleri daha sonra karşı rivayetleri beyan ederek imkân dâhilinde bunları birleştirmeye çalıştım ve rivayeti cerh etmekten sakındım. Kitabın başlangıcında ise rivayetleri birbirine tercih etmedeki Kuran ve kaidelere işarette bulundum.”²¹⁷

Şeyh, önce rivayetleri mütevatir ve gayr-i mütevatir olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra gayr-i mütevatirleri de ikiye ayırmıştır:

1- Karine içeren rivayetler: Mütevatir rivayetler gibi faydalı sayılır. Daha sonra bazı karinelere işarette bulunmuştur: Kur'an ile çelişmeme, akli deliller vb.

2- Ahad olup karine içermeyen rivayetler: Şeyh'e göre bu hadislerle zıt bir hadis olmadığı takdirde uyulabilir fakat karşı bir hadis olursa teadül ve teracih (doğrulama ve yalanlama) kaidelerince davranılmalıdır.²¹⁸

Şeyh Tehzib'de olduğu gibi İstibsar'da da son râvi hariç diğer senetleri silerek Müşeyyihe'de beyan etmiştir.

Bu açıklama ışığında İstibsar ile Tehzib'in ortak noktaları aşağıdaki gibidir:

- a- Şeyh Müfid'in el-Mukni'e adlı eserinin esas alınarak hazırlanması
- b- Senetlerin hazfedilerek Müşeyyihe'ye aktarılması

²¹⁵ age, c. 1, s. 451

²¹⁶ age, c. 1, s. 43 ve 44

²¹⁷ el-İstibsar, c. 1, s. 43 ve 44

²¹⁸ age, c. 1, s. 44 ve 45

c- Rivayetler arasındaki zıtlığın giderilmeye çalışılması ve birleştirilme çabaları

İstibsar ve Tehzib arasındaki farka gelince, Şeyh Tusi Tehzib adlı eserde Şeyh Müfid'in görüşleri doğrultusunda olan rivayetleri geniş bir biçimde zikretmiş ve ardınca karşıt rivayetleri zikrederek bunları birleştirmeye çalışmıştır. Oysa İstibsar'da el-Mukni'e'deki ibareleri nakletme gereği duymamış ve her meselede karşıt görüşe dair rivayetlerin tümünü naklederken meseleyi doğrulayan rivayetlerden yalnızca bir kaçına işarette bulunmuş ve daha geniş, daha güçlü bir şekilde çelişkileri gidermeye çalışmıştır. Bu açıdan İstibsar bir nevi Usul kitaplarına daha yakındır ve daha temkinli ilmi bahisler ihtiva etmektedir.²¹⁹

Allame Meclisi'den *"Melaz'ul Ahyar fi Fehm-i Tehzibu'l Ahbar"* ve Seyyid Nimetullah Cezayiri'den *"Gayetu'l Meram"* Tehzibu'l Ahkâm'ın ve Şeyh Abdurrisa Tufeyli'den *"Celae'l Absar fi Şerh-i İstibsar"* adlı eser el-İstibsar'ın şerhlerindendir.

Ahbariler ve Usuliler Açısından Kütüb-i Erba'a'daki Rivayetler

Ahbariler ve Usuliler arasında Kütüb-i Erba'a'daki hadislerin sıhhati hakkında ihtilaf söz konusudur.

Ahbariler Kütüb-i Erba'a'daki tüm hadislerin sıhhatini savunurken, Usuliler bu rivayetlerin bir kısmının sahih olabileceğini belirtmişlerdir. Ahbariliğin yakın dönemdeki kurucularından olan Muhammed Emin Esterabadi, *el-Fevidu'l Medine* adlı eserinde Kütüb-i Erba'a'daki rivayetlerin sıhhatine dair on iki delil zikretmiştir.²²⁰ Feyz-i Kaşani de *el-Vafi* adlı eserin mukaddimesinde bu hadislerin sıhhatini savunmuştur.²²¹ Merhum Şeyh Hürr-i Amuli ise *Vesailu's-Şia* kitabının sonunda yer alan dokuzuncu faidede bu iddianın ispatı için yirmi iki delil zikretmiştir.²²²

²¹⁹ Mukaddime-i Mü'cem Biharu'l Envar, c. 1, s. 71

²²⁰ el-Fevaidu'l Medeniyye, s. 181

²²¹ Vafi, c. 1, s. 11

²²² Vesailu's-Şia, c. 20, s. 96-104

Aynı zamanda Muhaddis-i Behrani de *el-Hedaik en-Nazire* adlı fıkıh kitabının mukaddimesinde bu iddiayı savunurken dokuz delil getirmiştir.²²³

Ahbarilerin bu konudaki delillerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

1- Bildiğimiz üzere Ehl-i Beyt'ten (a.s) rivayet eden kimselerle Ashab-ı İcma gibi yarenleri yaklaşık üç yüz yıl boyunca Masum İmamlardan ahkâm öğrenmek ve duydukları öğretileri kaydetmekle iştigal etmişlerdir ve bu mesele Kütüb-i Erba'a'nın yazıldığı döneme kadar devam etmiştir. Aslında Kütüb-i Erba'a, İmamların öğretilerini içeren bir rivayet mirasından esinlenerek hazırlanmıştır.²²⁴

2- Kütüb-i Erba'a'nın yazarları kitaplarının mukaddimesinde kendi eserlerindeki rivayetlerin sıhhatini savunmuşlardır. Kuleyni kitabını, insanların dini yanlış bilmelerinin önüne geçmek ve onları şaşkınlıktan korumak maksadıyla yazmıştır. Bu iş ancak sahih hadislerin sunumuyla mümkündür.

Merhum Saduk, Men lâ yahduruhu'l-fakih'deki hadislerin sıhhatine ve kendi fetvaları açısından uygun olduklarına vurgu yapmıştır. Şeyh Tusi de bu inancından dolayı zahirde zayıf senet içeren hadisleri bile nakletmiştir.²²⁵

3- Rical kitapları ve ilk dönemleri incelerken Kütüb-i Erba'a'yı yazanların döneminde güvenilir hadis mecmualarının varolduğunu ve onların bu mecmualardan istifa ederek Kütüb-i Erba'a'yı hazırladıklarını anlıyoruz. Şayet onlar güvenmedikleri bir hadis nakletmiş olsalardı onu mutlaka işaretlemiş olurlardı aksi takdirde güvenilir bir kılavuz olamazlardı. Şeyh Tusi bu konuda "*İdde*" ve "*İstibsar*" adlı eserlerde şöyle demiştir:

"Amel edilen her hadis sıhhatinde icma olan bir Usul'den alınmıştır."²²⁶

Buna karşın Usuliler, Kütüb-i Erba'a'nın önemi, itibarı ve Şia'nın temel kaynağı olmasını kabullenmekle birlikte bu eserlerdeki tüm rivayetlerin sahih olduğunu reddederek Ahbarilerin delillerini yetersiz bulmaktalar.

²²³ el-Hadaiku'n-Nazire, c. 1, s. 15-24

²²⁴ Hidayetu'l Ebrar, s. 83-84, el-Fevaidu'l Medine, s. 176

²²⁵ age, s. 56

²²⁶ el-Fevaidu'l Medine, s. 183, diğer delilleri için bkz. Mesadiru'l İstinbat Beyne Usuliyin ve'l Ahbariin, s. 111-119

Usulilere göre Kütüb-i Erba'a'nın Usul'den esinlenerek hazırlanması onların itibar ve güvenilirliğini göstermektedir, içerdiği tüm rivayetlerin sahih olduğuna değil. Çünkü Kütüb-i Erba'a'nın kaynağı sayılan Usul-i Erba'a Mie'deki tüm rivayetlerin sihhati kesin değildir. Bunun delili de yalancı ve hatta inançsız bazı kimselerin Ehl-i Beyt'ten (a.s) rivayet edenler arasında olmalarıdır.

İmam Cafer-i Sadık bu konuda şöyle buyurmuştur:

“Allah Muğire b. Said’e lanet etsin... O babam’a yalan isnad ederdi.”²²⁷

Diğer bir yerde İmam’dan şöyle nakledilmiştir:

“Muğire b. Said kasıtlı olarak babama yalan isnad ederdi, onun taraftarları babamın ashabına gizlice nüfuz eder ve ashabın kitaplarını alır Muğire’ye ulaştırırlardı ve o da küfür ve sapkın içerikli konuları rivayetlerin arasına yerleştirir ve bunları babama isnad ederdi, daha sonra Şiilerde yayılması için kitapları sahip-lerine geri verirdi.”²²⁸

Masum İmamlar bu gibi yalancı râvilere lanet etmişlerdir.²²⁹

Kütüb-i Erba'a'yı hazırlayanların hadisler hakkındaki görüşlerine gelince, evvela zikrettiği hadislerin sihhatini açıkça savunan sadece Şeyh Saduk olmuştur, ayrıca onların bu iddialarını kabul etsek dahi bu onların kasıtlı olarak ve bilgileri dâhilinde sahih olmayan bir rivayeti kendi mecmualarında zikretmeyecekleri anlamındadır. Yoksa onların yanlışlıkla ve bilmeyerek zayıf bir hadisi zikretmeleri imkân dâhilindedir.

Diğer bir ifadeyle onların bu iddiada bulunmaları kendi içtihatlarıdır ve bu içtihad onlar için hüccet teşkil etse de bizim için hüccet sayılamaz.²³⁰

Ahbarilerce getirilen delillerin noksanlığı bir yana, zayıf hatta yalancı birçok râvinin Kütüb-i Erba'a'daki senet zincirlerinde yer alması, Kur'an, muteber sünnet, akıl, tarih, ilim vb. ile çelişen birçok rivayetin bulunması ve de birçok rivayetin bizzat Kütüb-i Erba'a'yı hazırlayanlar tarafından redde-

²²⁷ İhtiyar-i Marifetu'r-Rical, c. 2, s. 491, Biharul Envar, c. 64, s. 202

²²⁸ Biharul Envar, c. 96, s. 264

²²⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Telhis-i Mikbasu'l Hidaye, s. 266-269, Usulu'l Hadis, s. 143

²³⁰ Mu'cem Rical el-Hadis, c. 1, s. 103-104

dilmesi gibi deliller bu kitaplardaki tüm rivayetlerin sahih olmadığına delalet etmekte.²³¹

Dördüncü Dönem Hadis Mecmularının Tekmil ve Tanzim Dönemi

Tekmil Döneminin Önemli Hadis Kaynakları

1- Biharul'Envar el-Cami'a li Dürrer Ahbaru'l E'immetu'l Athar, Allame Muhammed Bakır Meclisi (ö. 215)²³²

Allame Meclisi adıyla meşhur olan Muhammed Bakır b. Muhammed Taki Meclisi, Şia'nın XI. yüzyılda yaşamış büyük muhaddislerindendir. Hk. 1037 yılında İran'ın İsfahan şehrinde dünyaya geldi ve 1111 yılında 73 ya-

²³¹ Daha fazla bilgi için bkz. Mesadiu'l İstinbat Beyne Usuliyin ve'l Ahbariin, s. 119-124

²³² بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاعظم (عليه السلام)، علامه محمد باقر مجلسی

şındayken vefat etti.

İlmi çalışmaları, yazdığı onlarca eser, tedrisatları, şer'i sorulara verdiği yanıtları²³³ ve hocalık faaliyetlerinin yanısıra toplumsal meselelerde dönemin en etkin Şii âlimi olması ile tanınan Allame Meclisi, aynı zamanda bulunduğu Şeyhu'l İslam ve müftülük makamından da istifade ederek Şia'ya atılan iftira ve yalanların giderilip, Şiiliğin yayılmasında takdire şayan çaba ve gayretlerde bulunmuştur.²³⁴ Hatta Şiilik için Meclisi'nin düşünce ve fikirleri diyenler bile olmuştur.²³⁵

Allame, pek çok değerli üstadın huzurunda bulunmuştur. Bu üstatlardan bazıları şunlardır: Babası Muhammed Taki Meclisi (ö. 1070), Hüseyin Muhakkik Hansari (ö.1098), Molla Salih Mazenderani (ö.1086), Molla Muhsin Feyz-i Kaşani (ö. 1091), Seyyid Nureddin Amuli (ö. 1068).

Allame'nin bazı öğrencileri ise şunlardır: Seyyid Nimetullah Cezayiri, Mirza Abdullah Tebrizi İsfahani, Mir Muhammed Hüseyin Hatun Abadi vb.²³⁶

Allame Meclisi Şii ulema ve muhaddisleri arasında çalışmaları ve telifleriyle ünlenmiştir. Yazmış olduğu 160 eserden 86'sı Farsça geri kalanı da Arapça'dır. En önemli eserleri ise Biharu'l Envar, Miratu'l Ukul fi Şerh-i Ahbar-i Al-i Resul (Usul ve Furu ve Ravza-i Kâfi'nin şerhi), Hayatu'l Kulub, Aynu'l Hayat ve Zadu'l Mead vb.²³⁷

İçerdiği hadis sayısı bakımından en zengin Şii hadis mecmuası olan Biharu'l Envar (Nur Denizleri) adından da anlaşıldığı üzere Resul-i Ekrem (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'inden (a.s) nakledilen rivayetleri içermektedir. Kapsamlı bir Şia ve İslam ansiklopedisi sayılan Biharu'l Envar, İslami konularda araştırma yapmak isteyen herkesin müracaat etmesi gereken bir kaynaktır. Bu kitap telif edildiği günden itibaren âlimler ve ilmi çevrelerin ilgi ve övgüsüne mazhar olmuştur. Öyle ki Muhaddis-i Nuri ,*Bihar* için “*Şimdiye*

²³³ el-Kuna ve'l Alkab, c. 3, s. 148-149

²³⁴ Mefahir-i İslam, s. 14-15

²³⁵ Allame Meclisi Bozorgmerd-i İlm-u Din, s. 15

²³⁶ age, s. 360-425

²³⁷ age, s. 158-175

dek onun kadar kapsamlı bir kitap yazılmamıştır.” demiştir.²³⁸

Engin muhtevası ve hadislerin çokluğundan da anlaşıldığı üzere Biharü'l Envar aslında bir takım çalışmasıdır ve Allame bu kitabın hazırlanmasında bazı öğrencilerinden yardım almıştır. Katkıda bulunan öğrencileri aşağıda zikredildiği gibidir:

- 1- Âmine Hatun, Allame'nin kız kardeşi
- 2- Emir Muhammed Salih Hatun Abadi
- 3- Mirza Abdullah Efendi
- 4- Abdullah Bahreyni
- 5- Seyyid Nimetullah Cezayiri²³⁹

Allame Meclisi bu eserin hazırlanmasında 400 Şii ve 85 Ehl-i Sünnet kaynağından istifade ettiğini belirtse de Bihar incelemelerinde bu sayının 629 olduğu hatta daha titiz bir çalışmayla daha da artabileceği anlaşılmaktadır.²⁴⁰

Biharü'l Envar'ın Özellikleri ve Ayrıcalıkları

1- Kapsamı: Akaid, ahlak, fıkıh ve diğer tüm dini konularda içerdiği rivayetlerle hadis mecmualarının en zengini sayılan Biharü'l Envar'ın kapsayıcılığını gösteren diğer bir unsur ise, Şia'nın Kütüb-i Erba'a adlı hadis mecmuaları dışında rivayet kaynağı olarak 600'ün üzerinde Ehl-i Sünnet ve Şia eserinden faydalanmasıdır. Bu bağlamda gerek Şia'nın gerekse Ehl-i Sünnet'in yüzlerce hadis mecmualarına nazaran daha kapsamlı bir eser sayılır.

2- Rivayetlerin şerh ve açıklaması: Sadece rivayetleri zikretmekle yetinen çoğu hadis mecmuasının aksine Biharü'l Envar'da hadislere şerh veya açıklaması olarak önemli noktalara değinilmiştir. Bu hususlar hadislerle ilgili şüpheleri gidermekle birlikte hadisleri doğru anlama konusunda önemli bilgiler içermektedir.

²³⁸ el-Feyzu'l Kudsi, Biharü'l Envar eki, c. 105, s. 29

²³⁹ Mukaddime-i Mu'cem el-Envar, s. 99. Zendiginame-i Allame Meclisi, c. 2, s. 266, bkz. Allame Meclisi Bozorgmerd-i İlm-u Din, s. 175-182

²⁴⁰ Mukaddime-i Mu'cem el-Envar, s. 87-98

3- Senetlerin zikredilmesi: Her ne kadar Biharu'l Envar'da rivayetlerden sonra kaynak zikredilerek sened araştırması müyesser kılınsa da Allame, senetleri de zikretmek suretiyle muhakkiklerin zamandan kazanmalarını sağlamıştır.

4- Ulema ve bilginlerin görüşlerine yer vermek: Allame birçok eserinde olduğu gibi Bihar'da da çeşitli mevzular için gerek Sünni gerekse Şia ulema-sının görüşlerine yer vermiş ve bazen sayfalarca olan bu görüşleri incelemiştir. Bu açıdan Bihar aynı zamanda ulemanın çeşitli konulardaki görüşlerini öğrenmek için de önemli bir kaynak sayılır.

2- Tefsil-i Vesailu's-Şia ile Tahsilu'l Mesailu'l Şer'iyye, Muhammed b. Hasan Hürr-i Amuli (ö. 1104)²⁴¹

Şeyh Hürr-i Amuli adıyla bilinen ve 36. ceddi Hürr b. Yezid Riyahi olan Muhammed b. Hasan b. Ali, 1033 yılında Lübnan'ın Cebel Amul bölgesindeki Meşgara köyünde dünyaya geldi ve 1104 yılında 71 yaşındayken hakkın rahmetine kavuşup, Meşhed'de bulunan İmam Ali Rıza'nın türbesine yakın bir yerde toprağa verildi.²⁴²

Şeyh'in babası, büyük babası veya Mealim adlı eserin yazarı olan amcası (Şeyh Zeynüddin Muhammed b. Hasan) Cebel Amul'deki tanınmış âlim ve fakihlerden olduğundan Şeyh dini eğitimine aile fertlerinin yanında başladı. İsfahan seyahatinde Allame Meclisi'nden hadis icazeti aldı, Allame de müte-kabilen Şeyh'ten hadis icazeti aldı.²⁴³ Kendi vatanında kırk yıl ikamet ettikten sonra Ehl-i Beyt İmamlarının türbelerini ziyaret etmek maksadıyla Irak'a oradan da İran'ın Meşhed şehrine yolculuk etti.²⁴⁴ Meşhed'e geçtikten sonra orada ikamet etmeye başlayan Şeyh, vefatına kadar bu şehirde kalarak ilmi

²⁴¹ تفصيل وسائل الشيعة الى تحصيل مسائل الشريعة ، محمد بن حسن حر عاملی

²⁴² Hidayetu'l Ümmet, c. 1, s. Vesailu's-Şia, c. 1, s. 75

²⁴³ Vesailu's-Şia, c. 1, s. 77

²⁴⁴ Muhtemelen Şeyh'in İran'a gitmesinde, Safevi şahlarının Şii ulemasına gösterdikleri saygı ve Safeviler ile Osmanlıların ihtilafları neticesinde Şehid-i Sani'nin şehadetine yol açacak kadar ilerleyen Şiiilerle Sünniler arasındaki ihtilaflar etken olmuştur. Şeyh'ten önce de Şehid-i Sani'nin oğlu, torunu (Medariku'l Ahkam'ın yazarı), Muhakkik-i Kereki ve Şeyh Bahai İran'a hicret etmişlerdir.

yaymak ve yazmakla iştigal etti. Aynı zamanda Meşhed'e geldikten kısa bir süre sonra şehrin kadılık ve Şeyhü'l İslamlık makamlarına layık görüldü.²⁴⁵

Şeyh Hürri Amulî'nin kaleme aldığı eserlerin sayısı 24'tür.²⁴⁶ Vesailü'ş-Şia dışında önemli bazı eserleri şunlardır:

1- el-Cevahiru's-Sünniye fi Ahadisü'l Kudsiyye²⁴⁷

2- İsbatu'l Hidat bin-Nusus ve'l Mucizat (7 cilt)²⁴⁸

3- el-Fevaidu'l Tusiyye²⁴⁹

Vesailü'ş-Şia fıkıh konulu hadisleri içeren ve Kütüb-i Erba'a dışında 70'in üzerinde kaynaktan yararlanarak hazırlanan bir hadis mecmuasıdır.²⁵⁰ Hazırlanışı 18 yılı aşan²⁵¹ bu eser 31 başlık ve 51 fıkıh konusu olmak üzere toplam 35.850 rivayet içermektedir.²⁵² Telifi hk. 1082 yılında tamamlanan Vesail'i, Şeyh en az üç defa mütalaa etmiştir.²⁵³ Günümüzde 20 ciltte yayınlanan bu kitabın 15. cildine kadar Ayetullah Rabbani'nin ve diğer ciltlerde ise Merhum Razi'nin açıklayıcı dipnotları bulunmaktadır.

Şeyh Hürri Amulî, önceki hadis mecmualarının içerdiği yanlış te'viller, rivayetlerdeki dağınıklık, fıkhi bablarla içerdiği hadislerin uyuşmaması ve birçok şer'i konuda hadis eksikliğinden²⁵⁴ yola çıkarak Vesail'i kaleme aldığını ve derlediği hadisleri Şia'nın önemli ve muteber kaynaklarından nakletti-

²⁴⁵ Vesailü'ş-Şia, c. 1, s. 79

²⁴⁶ Emlu'l Amel, c. 1, s. 142-145

²⁴⁷ الجواهر السنية فى الاحاديث القدسية

²⁴⁸ اثبات الهداة بالنصوص والمعجزات

²⁴⁹ الفوائد الطوسية

²⁵⁰ Vesailü'ş-Şia, c. 1, s. 88, İlmü'l Hadis, s. 86

²⁵¹ İlmü'l Hadis, s. 88

²⁵² age, s. 87, Vesailü'ş-Şia, c. 1, s. 95

²⁵³ Vesailü'ş-Şia, c. 1, s. 95

²⁵⁴ age, c. 1, s. 95

ğini beyan etmiştir.²⁵⁵

Vesail'i incelediğimizde müellifin fıkhi konulara dair tüm rivayetleri derleyerek içtihat ve istinbatı kolaylaştırmayı amaçladığını görüyoruz. Vesail olmaksızın bir fakih, hüküm vermek için Kütüb-i Erba'a'daki dağınık ve çeşitli bablarda yer alan tüm rivayetleri incelemelidir ve bunu yapsa bile diğer onlarca kaynaktan mahrum kalır.

Vesailu's-Şia, hadislerin diziliş ve çeşitli bablara göre ayrışmasındaki ter-tip nedeniyle yazıldığı günden beri Şii müçtehitlerinin ilgilenip istifade ettiği bir eserdir.²⁵⁶

3- Müstedreku'l Vesail ve Müstenbetu'l Mesail, Mirza Hüseyin Nuri (ö. 1320)²⁵⁷

Mirza Hüseyin b. Mirza Muhammed Taki Nuri Tabersi, 1254 yılında İran'ın Mazenderan bölgesindeki Nur kasabasında dünyaya geldi. Daha henüz sekiz yaşındayken babasının vefatından ardından önce kendi kasabasında Muhammed Ali Mahallatî'nin yanında ve daha sonra Tahran'da Şeyh Abdurrahim Burucerdî'nin himayesinde din eğitimi almaya başladı. 1273 yılında 19 yaşındayken eğitime devam etmek maksadıyla Irak'ın Necef şehrine giderek orada Şeyhu'l İrakeyn lakabıyla meşhur Şeyh Abdül Hüseyin Tehrani, Şeyh Murtaza Ensari, Seyyid Müceddid Şirazi gibi değerli âlimlerin huzurunda ders görmüştür.

Bir müddet sonra Mirza Hüseyin Nuri hadis ilmindeki birikim ve derinliğinden dolayı Muhaddis-i Nuri diye meşhur oldu.²⁵⁸

Şeyh Abbas-i Kummi ve Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani gibi değerli âlimler onun öğrencilerindendir. Şeyh Aga Bozorg, Müstedrek adlı eserinin mukaddimesinde üstadının ilmi ve manevi makamını saygıyla anarak onun azmi,

²⁵⁵ age, c. 1, s. 7

²⁵⁶ Allame Tabatabai konuyla ilgili şöyle demiştir: “Şii fakihleri İstisnasız üç yüz yıldır bu esere müracaat etmekte ve rivayetlerine istinat etmektedirler. Sebep ise kitaptaki hadislerin ve babların düzeni, güzel tertibi ve kapsamıdır.” Müstedreku'l Vesail, c. 1, s. 33

²⁵⁷ مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ، میرزا حسین نوری

²⁵⁸ el-Fevaidu'r-Razaviyye, c. 1, s. 149-153

züht, ibadet ve dini çalışmalarının özellikle de hadis araştırmalarının çokluğu ve düzenli hayatından övgüyle bahsetmiştir.²⁵⁹

Muhaddis-i Nuri'nin Daru'l İslam, Nefsu'r-Rahman, Mealimu'l İber, Cennetu'l Me'va vb. gibi birçok önemli eseri bulunmaktadır.²⁶⁰

Muhaddis-i Nuri'nin diğer talebesi olan Şeyh Abbas Kummi ise üstadını şöyle anlatmaktadır:

“Akıl onun hadis, rical, akval ve haberlerdeki nüktelere olan derinliğine, rivayet, sünen ve eserlerdeki bilgisine hayran kalırdı. Sübhanallah ne kadar geniş bilgi sahibi ve ilimlerde derin fikre sahipti.”²⁶¹

Muhaddis-i Nuri hicri 1320 yılında henüz 66 yaşındayken hakkın rahmetine erdi ve Necef-i Eşref'te toprağa verildi.²⁶²

Müstedreku'l Vesail, adından da anlaşıldığı üzere Vesail adlı kitapta yer almayan rivayetleri barındırmıştır. Telifi hicri 1319 yılında tamamlanan bu kitap²⁶³ 5421 bâb içinde 23.514 rivayetten oluşmaktadır.²⁶⁴

Müstedrek'in önemli ayrıcalıklarından biri de kitabın sonunda yer alan on faidedir.²⁶⁵ Birinci faide Müstedrek'in kaynaklarını, ikinci faide bu kaynakların önemi ve müelliflerinin şerh-i halini, üçüncü faide muhaddisin yöntemi ve diğer fasıllarda ise el-Kâfi, Men lâ yahduruhu'l-fakîh, Tehzib vb. kitaplarıyla ilgili konulara değinilmiştir. Bu faidelerden en önemlisi ikinci olanıdır. Burada kaynak eserlerin bibliyografik bilgileri mevcuttur. Müstedrek'in bâb düzeni Vesail'deki gibidir ve yalnızca fıkıh konulu hadisleri içermektedir.

Bu kitap önce üç ciltte daha sonra Alu'l Beyt kurumunun çabalarıyla 18

²⁵⁹ Müstedreku'l Vesail, c. 1, s. 2

²⁶⁰ el-Fevaidu'r-Rezeviyye, c. 1, s. 152. Muhaddis-i Nuri'den 30 kitap nakledilmiştir.

²⁶¹ age, c. 1, s. 152

²⁶² el-Kuna ve'l Alkab, c. 2, s.

²⁶³ ez-Zari'a, c. 21, s. 8

²⁶⁴ age, c. 21, s. 8

²⁶⁵ Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani'ye göre Müstedrek'in faideleri, kendi başına Rical ve Dirayetu'l Hadis alanında nefis bir kitap sayılır. bkz. ez-Zari'a, c. 21, s. 8

cildi esas konular olmak üzere 24 ciltte yayınlanmıştır.

4- Camiu'l Ahadis eş-Şia, Ayetullah Burucerdî (ö. 1380)²⁶⁶

Muasır dönemin en büyük Şii müçtehitlerinden olan Ayetullah Burucerdî içtihad dönemi boyunca birçok toplumsal ve kültürel hizmetlerde bulunmuştur. Medreseler onun varlığı ve engin bilgisiyle yeniden canlanmış ve bugün yaşayan müçtehitlerin birçoğu onun huzurundan faydalanmıştır.²⁶⁷

Ayetullah Burucerdî fıkhi meseleleri açıklamada yeni yöntemler geliştirmiştir. Ona göre şer'î hüküm verebilmek için bilinenin aksine fıkıh tarihi, diğer mezheplerin görüşleri ve tüm hadis, tarih, siyer vb. gibi konulara vakıf olunmalıdır. Bu bağlamda çoğu fakihin Vesailu's-Şia'yı yeterli bilmesine rağmen Ayetullah Burucerdî bu kitabın noksanlıklar içerdiği düşüncesiyle daha kapsamlı ve fakihlerin ihtiyaç duyduğu tüm rivayetleri ihtiva eden bir mecmua yazımına başladı.

Bunun için önce kendi düşüncesini öğrencileriyle paylaştı ve onların yardımıyla daha sonra "Cami'i Ahadis-u's-Şia" diye adlandırılan bu kitabın telifine başlandı. Ayetullah Burucerdî'nin yaşadığı dönemde bir cildi yayınlanan kitabın yazımı daha sonraları öğrencilerinden olan Şeyh İsmail Muizzi Melayiri tarafından devam etti ve şimdiye dek 26 cildi yayınlanmıştır.

Cami'i Ahadis-u's-Şia'nın Özellik ve Ayrıcalıkları

Bu kitabın mukaddimesinde yirmi üç hususiyetten bahsedilmiştir. Biz burada bunların bir kaçına değineceğiz:

a- Her ba kendi mevzusu dâhilinde olan Kur'an ayetlerini (Ayatu'l Ahkâm) içermektedir.

b- Vesail'de kullanılan yöntemin aksine kısaltmanın anlam ve içeriğe zarar vermediği birkaç rivayet hariç tüm rivayetler eksiksiz ve kısaltma yapılmaksızın verilmiştir.

c- Rivayetlerin çeşitli kaynaklarda kullanılan lafızlardaki farklılıklarına

²⁶⁶ جامع احاديث الشيعة ، آية الله بروجردی

²⁶⁷ bkz. Abbas Abidi, Furuğ-i Fikahet

işaret edilmiştir.

d- Çelişkili görünen hadislerin yanında bunların tevil ve birleştirme yollarından bahsedilmiştir.

e- Ahlak, sünnet, dua ve zikirlerle ilgili rivayetler fıkhi rivayetlerden ayırılarak müstakil bablarda zikredilmiştir.

f- Her babta yer alan hadisler belirli bir düzen dâhilindedir; Önce fetva-ya uygun rivayetler daha sonra karşıt rivayetlere yer verilmiştir.

g- Gerekli yerlerde rivayetteki zamirin referansı belirlenmiş ve anlaşılması zor sözcüklerin anlamları beyan edilmiştir.²⁶⁸

Bu kitap Ayetullah Burucerdî'nin indinde özel bir yere sahipti ve bu kitabın tamamlanmasına pek fazla önem verirlerdi öyle ki yaşamının son anlarında bu kitabı hayatının sermayesi diye tanımlamıştır.

Tanzim Döneminin Önemli Hadis Kaynakları

1- el-Vafi fi Cem'i Ahadis-i Kutubi'l Erba'a el-Kadimiyye²⁶⁹, Molla Muhsin Feyz-i Kaşani (ö. 1091)

Feyz-i Kaşani diye bilinen Muhammed b. Murtaza b. Mahmud hk. 1007 yılında İran'ın Kaşan şehrinde bilgin bir ailede dünyaya geldi. Fıkıh, hadis, felsefe, irfan ve diğer İslami ilimleri babası, Seyyid Macid Behrani (ö. 1028), Sadruddin Şirazi (ö. 1050), Mir Muhammed Bakır Damad (ö. 1041), Şeyh Bahaî (ö. 1030), Halil-i Kazvini (ö.1089), Muhammed Salih Mazenderani (ö. 1081) gibi büyük üstatlardan öğrenmiştir.²⁷⁰

Felsefe ve irfanda Sadru'l Mütellihin ve Mir Damad, fıkıh, irfan ve hadiste Seyyid Macid Behrani, Şeyh Bahaî ve hadiste Halil-i Kazvini ile Muhammed Salih Mazenderani gibi büyük âlimlerden aldığı ilim ona hadiste bütünsel ve kapsamlı düşünmeyi bahşetti. Zaten Merhum Feyz'in kaleme aldığı eserlerin kapsam ve muhtevası da bunun bir göstergesidir. Telif ettiği

²⁶⁸ Cami'i Ahadis-i Şia, c. 1,

²⁶⁹ الوافی فی جمع الاحادیث الاربعة القديمة

²⁷⁰ Vafi, c. 1, s. 18

144 eserden fıkıh alanında en önemlisi “*Mefatihü’l Şerayi*”, tefsirde “*Tefsir-i Safi*”, hadiste “*el-Vafi*”, ahlakta ise “*el-Muhaccetu’l Beyza*” olmuştur.²⁷¹

Allame Muhammed Bakır Meclisi, Seyyid Nimetullah Cezayiri ve Kadı Said Kummi gibi büyük âlimler Feyz-i Kaşani’nin talebelerindendir. Üstad Feyz, 1091 yılında vefat ettiği Kaşan’da toprağa verilmiştir.²⁷²

Kütüb-i Erba’a’daki tekrarlar hariç tüm rivayetleri yeni dizim, açıklama ve şerhlerle ihtiva eden el-Vafi’de bir mukaddime, 14 kitap, bir sonuç ve 273 bab bulunmaktadır. Şeyh Aga Bozorg-i Tehrani’ye göre Vafi’de yaklaşık 50.000 rivayet zikredilmiştir. Bu rakam büyük ihtimalle Kütüb-i Erba’a’daki rivayetleri şerhetmek için eklenen rivayetleri de kapsamaktadır.²⁷³

Müellif, bu eseri tedvin etmedeki amacını; Kütüb-i Erba’a’nın içerdiği rivayetlerin yetersizliği, tekrarlanan hadisleri, bab ve başlıkların dağınıklığı ve neticede bunlara müracaatın zorluğu vb. olarak göstermiştir.²⁷⁴ Günümüzde bu kitap 23 ciltte yayınlanmaktadır.

Ayrıca bu kitabın özeti bizzat müellif tarafından “*eş-Şafi el-Müntehab min’el Vafi*” adıyla yayınlanmıştır.²⁷⁵

el-Vafi’nin Ayrıcalık ve Özellikleri

1- Kütüb-i Erba’a’daki rivayetlere belirli bir düzen vermek: Vafi’de Kütüb-i Erba’a’daki tekrarlanan rivayetler silinip yeni bir dizim ile getirilmiştir. Böylece Vafi’ye müracaat etmek, Kütüb-i Erba’a’ya müracaat etme ihtiyacını gidermektedir.

2- Rivayetlerin Şerh ve açıklaması: Her ne kadar hadis mecmualarında rivayetin şerh edilmesi yaygın bir durum olmasa da, Merhum Feyz bu yöntemle rivayetlerdeki şüphe ve anlaşmazlıkları gidererek rivayetlere yaklaşım metodunu göstermektedir.

²⁷¹ Tefsir-i Safi, c. 1, s. 5. el-Kuna ve’l Alkab, c. 3, s. 39-41

²⁷² el-Kuna ve’l Alkab, c. 3, s. 41

²⁷³ ez-Zari’a, c. 25, s. 13

²⁷⁴ Vafi, c. 1, s. 1-20

²⁷⁵ ez-Zari’a, c. 13, s. 10

3- Rivayetlerin senet ve metninin kısaltılmaması: Men lâ yahduruhu'l-fakîh ve Tehzibler'in aksine Vafi'de rivayetlerin tüm senetlerini eksiksiz zikredilerek senet sorunu giderilmiş ve aynı zamanda Vesail'deki yöntemin aksine metinde herhangi bir kısaltma yapılmaksızın hadisin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

2- Münteki el-Ciman fi Ahadis el-Sihah v'el Hisan²⁷⁶, Cemaleddin Hasan b. Zeynuddin (ö. 1011)

Şehid-i Sani'nin torunlarında olan Cemaleddin Ebu Mansur Hasan b. Zeynuddin hk. 959 yılında Lübnan'ın Cebel Amul bölgesindeki Cub'b kasabasında dünyaya gelmiş ve yine hk. 1011 yılında bu topraklarda vefat etmiştir.²⁷⁷

Merhum Cemaleddin küçük yaşlarından itibaren babasının huzurunda ilim tahsiline başladı ve babasının şehadetiyle eğitime devam etmek için Medarik adlı eserin yazarı olan arkadaşıyla birlikte dönemin ilim havzası olan Necef şehrine gitti. Gösterdiği azim ve sebat neticesinde fıkıh, hadis, rical gibi ilimlerde yüksek derecelere nail oldu.²⁷⁸

Şeyh Bahaî'nin babası Hüseyin b. Abdüssamed, Mukaddes-i Erdebili, Şeyh Abdullah Yazdi gibi büyük âlimlerin huzurundan faydalanan Şeyh Cemaleddin'in Necibeddin Ali b. Muhammed b. Mekki Amuli ve Şeyh Abdüsselam b. Muhammed Hürri gibi talebeler eğitmiştir.²⁷⁹

Cemaleddin'in 12 eseri bulunmaktadır ve günümüz medreselerinde usul ilminin ders kaynağı olarak mütalaa edilen *Mealimuddin ve Melaz el-Müctehidin*²⁸⁰ adlı kitap bu eserlerden birisidir.²⁸¹

²⁷⁶ منتقى الجمان فى الاحاديث الصحاح و الحسن

²⁷⁷ Emlu'l Amel, c. 1, s. 57. Ravzatu'l Cennat, c. 2, s. 296

²⁷⁸ Nutke'l Ciman fi'l Ahadis-i Sihah ve'l Hisan, c. 1, s. 14

²⁷⁹ age, c. 1, s. 15

²⁸⁰ معالم الدين و ملاذ المجتهدين

²⁸¹ Nutke'l Ciman fi'l Ahadis-i Sihah ve'l Hisan, c. 1, s. 12 ve 13

Şeyh Hürri, Cemaleddin'den kendi döneminin en büyük fıkıh, hadis ve rical âlimi olarak yâd etmiş ve yüce ahlak ve erdeminden övgüyle bahsetmiştir.²⁸²

Şia'nın önemli hadis eserlerinden sayılan Münteki el-Ciman'da, Kütüb-i Erba'a'daki fıkhi rivayetler derlenerek senet bakımından sahih veya hasen olarak ikiye ayrılmıştır.

Kitabın mukaddimesinden anlaşıldığı üzere Şeyh bazı rivayetlerin sıhhatindeki belirsizlik, metinlerde görünen yanlışlık veya değişikliklerden²⁸³ dolayı bu kitabı kaleme alarak sahih rivayetleri sahih olmayanlardan ayırt etmiştir.

Mukaddimede kitabın 12 ayrıcalığına, örneğin hadislerin dört kısma bölünmesi, Kütüb-i Erba'a yazarlarının yöntemlerindeki değişiklikler, Şeyh'in yöntemi vb. konulara değinilmiştir.

Günümüzde üç ciltte yayınlanan bu kitap Kütüb-i Erba'a'daki Hacc kitabının sonuna kadar devam etmiş ve ne yazık ki tamamlanamamıştır.

²⁸² age, c. 1, s. 6

²⁸³ Münteki el-Ciman, c. 1, s. 2

Beşinci Dönem

Durgunluk ve Zayıflama Dönemi

Şia hadis tarihini incelediğimizde hadis yazımındaki hareketlilik ve kapsamlı çalışmaların Masum İmamların özellikle de Sadıkeyn (İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer-i Sadık) döneminden gaybet-i suğraya kadar yani Kütüb-i Erba'a'nın yazımına kadar sürdüğünü görüyoruz. Şeyh Tusi'nin hk. 460 yılında vefat etmesiyle medreselerde gözle görülür bir durgunluk hâkim olmuş ve hadis ile ilgili kayda değer bir çalışma ortaya çıkmamıştır. Daha da üzücü olan bu durgunluğun hk. X. yüzyıla kadar devam etmesidir. Oysa Şia'nın fıkıh veya kelim gibi diğer dini alanlarında böylesi bir durgunluk yaşanmamıştır.

Bize göre bu durgunluğun sebebi Şeyh Müfid, Seyyid Murtaza ve Şeyh Tusi gibi büyük âlimlerin fıkıh mektebine yönelmeleri ve hadis ilmine daha az ağırlık vermeleridir.

Hk. XI ve XII. yüzyılda Muhammedun-i Sela²⁸⁴ yani Muhammed b. Murtaza Feyz-i Kaşani (ö.1091), Muhammed b. Hürri Amuli (ö.1104) ve Allame Muhammed Bakır Meclisi'nin (ö.1111) zuhuruyla hadis ilmi yeniden canlanıp hareketlilik dönemi başlamış ve daha önce de belirtildiği gibi düzenleme, açıklama ve tekmil içeren eserler bu dönemde ve bu şahsiyetler tarafından telif edilmiştir.

Şüphesiz Şeyh Saduk'tan sonra durgunluk yaşayan Ahbariliğin XI. yüzyılda yeniden ortaya çıkması hadis ilminin yeniden canlanmasında önemli bir etken olmuştur.

Pekiye bildiğimiz üzere Feyz-i Kaşani, Şeyh Hürri ve Allame Meclisi Ahbari mektebinin önde gelen şahsiyet ve savunucularındandırlar. Gerçi bu değerli âlimler diğer bir takım fanatik Ahbarilerin aksine mütedil ve orta halli görüşleri savunmuşlardır.

Onlar önceki dönemler ile yaşadıkları dönemi kıyaslayarak Şia'nın kelam ve fıkında iki fikri ekolün hâkim olduğunu farketmişlerdir. Kelam ekolü Kur'an ve rivayi öğretiler yerine Aristo'nun Meşşai felsefesi veya Eflatun'un İşrak felsefesinden etkilenmiştir. Bu yüzden de Allame Meclisi'nin Şia'nın ansiklopedisi mahiyetinde olan Biharu'l Envar'ı yazmasındaki amaçlarından birini âlimler ve ilmi çevrelerin felsefi konulara yönelmesi olarak bildirmiş-tir.²⁸⁵ Ahbarilere göre Şia fıkı da Kur'an ve rivayi öğretiler yerine akli bahis-ler ve zanna dayalı içtihatlarla dayanmıştır. Yine bu yüzden Merhum Feyz, Vafi adlı eserin mukaddimesinde Usulileri ve rivayetlerden uzaklaşmalarını şiddetle eleştirmiştir²⁸⁶ ve yine Merhum Şeyh Hürri, Vesailu's-Şia adlı eserin sonunda Ahbariliğin fikri temelini savunmuştur.

Allame Meclisi'nin vefatıyla da hadis araştırmalarında yeni bir durgunluk başlamış ve kayda değer bir eser yayınlanmamıştır. Bu durgunluğun diğer bir nedeni ise Vahid-i Behbehani ile birlikte Usuli ekolünün fıkının pekiştirilmesi ve Ahbarilere karşı üstünlük kazanmasıdır.

Merhum Behbehani, Şia medreselerinde Ahbari ekolünün hâkim olduğu bir dönemde Ahbarilik karşıtı görüşlerini açıklamıştır. Bu dönemdeki Ahbariliğin hâkimiyeti, fıkhi kitabı olan kimselerin onu bir parça kumaşla sarıp gizlemeleriyle daha iyi anlaşılabilir.²⁸⁷ Böylesi bir dönemde merhumun Ahbarilere karşı üstünlük kazanmasıyla medrese ve ilmi çevrelerde hâkimiyet Usuli müçtehitlere geçmiştir. Gerçi Mirza Hüseyin Nuri, öğrencisi Muhaddis-i Kummi, Allame Mamkani, Şuşteri, Ayetullah Burucerdî ve Hoi'nin gelmesiyle hadis araştırmaları yeniden canlanmış ve değerli eserler yayınlanmıştır.

²⁸⁵ Biharu'l Envar, c. 57, s. 233

²⁸⁶ Vafi, c. 1, s. 10

²⁸⁷ İlmu'l Usul Tarihen ve Tutewiren, s. 169

Altıncı Dönem

Hadis Araştırmalarının

Yeniden Canlanması

Ehl-i Sünnet'te X. yüzyıla XIV. yüzyıl, Şia'da ise V. yüzyıldan X. yüzyıla ve XII. ile XIII. yüzyılda gerçekleşen durgunluğun ardından XIV. yüzyıl itibarıyla hadis ve hadis ilmine yepyeni ve dinamik bir yaklaşım tarzı meydana gelmek suretiyle mevcut hadis kaynakları incelenmiş ve eleştirilmiştir.

Hadis İlminin Yeniden Canlanmasının Mihverleri

Bu dönemin önemli mihverleri kısaca aşağıdaki gibidir:

1- Hadis tarihinin derin ve eleştirel yaklaşım ile incelenmesi: Hadis yazımının yasaklanması, amacı, getirisi ve götürüsü önceki Sünni muhaddislerince terkedilmiş bir mevzu olarak görülse de dönemin muhaddisleri bu olayın amacı ve neticelerini araştırma konusu edinmişlerdir. Buna göre Ehl-i Sünnet'in bazı muhaddisleri bu olayın kötü neticelerine değinmiş ve sahte hadislerin artmasına yol açtığını belirtmişlerdir.²⁸⁸

Hadis ve hadis ilimleri tarih boyunca daha çok Bağdat, Nişabur, Rey, Kufe, Basra, Mekke ve Medine gibi bazı şehirlerde yaygın ve etkin olmuştur. Hatta hadis ilmini öğrenmek isteyen kimseler muhakkak bu şehirlere göç etmişlerdir.

Her şehirde ise farklı hadis âlimlerinin olmasıyla hadislerle karşı farklı teamül ve görüşler hâkim olmuştur. Örneğin Medine'de nakilci ekolü, Kufe'de ise akılcı ekolü üstün olmuştur. Böylelikle hadis tarihinde hadis medre-

²⁸⁸ İzva'i a'la's-Sünneti'l Muhammediye'de Muhammed Eburiye gibi, s. 121

se ve mektepleri kurulmuş ve şekillenmiştir.

2- Hadis araştırmalarının genelden özele indirgenmesi: Gerek hadis tarihinin ilk dönemlerinde gerekse muasır dönemden önceki dönemlere baktığımızda hadis ilmiyle ilgili yazılan eserlerin genel bir şekilde hadis ilimlerini ihtiva ettiklerini görmekteyiz. Mesela İbn Salih'in yazdığı *Mukaddime* veya Mamkani'nin yazdığı *Mikbasu'l Hidaye* gibi eserlerde olduğu gibi. Oysa günümüzde hadis araştırmaları belirli bir konu ve özel bir çerçeve dâhilinde yapılmaktadır. İlelu'l Hadis, nasih ve mensuh, rivayet etmedeki sebepler vb. özel araştırmaya mazhar olmuş konulardan bazılarıdır.

3- Hadislerin eleştirilmesi ve elenmesi: Bundan önceki dönemlerde hadis ve usul-i hadis meselelerine kutsal bir çerçeve dâhilinde bakıldığından az sayıda araştırmacı yoğun itirazları göze alıp hadisleri eleştirmeye veya elemeye cesaret etmiştir. Oysa günümüzde hadisler için bu kutsallıktan bahsedemeyiz. Bu ise hadis araştırmacılarını daha çok araştırma ve eleştirmeye meylettirmiştir.

Son dönemlerde çoğu Ehl-i Sünnet'in hadis mecmuaları olmak üzere bazen Şia'nın da hadis mecmualarını eleştiren eserlerin artarak yayınlanması bunun en basit örneğidir.

4- Hadis sözlüğü ve fihrist çalışmaları: Günümüz hadis araştırmacılarının birçoğu hadis kaynaklarının daha rahat kullanımı ve istenilen hadise daha hızlı ulaşılması için hadis sözlüğü ve fihrist çalışmaları yapmaktalar. Bu sözlüklerin bir kısmı konulu diğer kısmı ise alfabetiktir.

Hadis sözcüklerinin ilki Ehl-i Sünnet'in hadis kaynakları üzerine bir grup oryantalist tarafından hazırlanan Mucemü'l Müfehriş li Elfazi'l Sihahi's-Sitte²⁸⁹ adlı eserdir.

Mucemü'l Müfehriş li Elfazi'l Biharu'l Envar, Mucemü'l Müfehriş li Elfazi'l Kütüb-i Erba'a, el-Kaşifu'l Elfaz-i Nehcü'l Belaga vb. gibi eserler ise Şii araştırmacıların hazırladığı fihrist çalışmalarından bazılarıdır.

5- Eski eserlerin ihyası: İlk dönem âlimlerinin yorulmak bilmeyen azimli çaba ve gayretleriyle derledikleri eserler hadis ilmi ve hadis mevzuları için birer bilgi hazinesidir. Bu eserlerin bir kısmı çeşitli doğal felaketler veya top-

lumsal fitne ve yangınlar neticesinde yok olmuşsa da günümüzde bize ulaşan mecmualar iki haldedir:

a) Eserlerin büyük bölümü el yazması olarak özel veya genel kütüphanelerde muhafaza edilmektedir.

b) Yayınlanmış olan eserler ise istenilen kalitede olmayıp baskı hataları içermektedir. İççe küçük harflerle yazılmış yazıları ve bazen onlarca ciltlik eserin iki üç cilde sığdırılmasıyla bu eserlerden yeterince faydalanmak mümkün değildir.

Son yıllarda bu eserlerin yeniden hayat bulması için birçok şahıs, araştırma merkezi veya üniversite gerek el yazmaları gerekse eski baskıların daha iyi basımı için yoğun çabalar sarfetmektedirler. Bu çalışmalar aynı zamanda müellif ve eserleri hakkında birçok değerli bilgi ihtiva etmektedir. Genellikle de mukaddime bölümünde müellifin biyografisi, eserleri, üstatları ve öğrencileri, telif metodu, eser hakkında diğer araştırmalar ve eserde kullanılan kaynakların incelenmesi yer almaktadır.

6- Oryantalistlerin hadis araştırmalarına yönelmeleri: Günümüzde müsteşrikler gerek Batı ülkelerdeki üniversitelerden aldıkları eğitim neticesinde gerekse İslami ülkelerde bulunup, yaptıkları kültürel ve İslami araştırmalar neticesinde önemli eserlere imza atmışlardır.

Bunlardan Goldziher gibileri ise yaptıkları tek taraflı hadis araştırmalarıyla Ehl-i Sünnet tarihi ve hadis kaynaklarına önemli eleştiriler getirmiş ve Ehl-i Sünnet araştırmacılarını gazaplandırmışlardır.²⁹⁰

7- Hadis araştırmalarında bilgisayar kullanımı: Bilgisayarın icat edilmesi insanların günlük hayat ve ilişkileri açısından pek faydalı neticeler doğurduğu gibi ilim ve araştırmalar için de aynı yönde katkıda bulunmuştur. Her ne kadar İslam dünyası bilgisayarın icadında rol oynamasa da din ve İslami araştırmalar açısından takdire şayan noktalara ulaşmıştır.

Araştırmacılar Sünni ve Şia'nın çeşitli hadis yazılımlarını kullanarak istedikleri her türlü bilgiye veya hadise kolayca erişebilmekte ayrıca internet üzerinden de çeşitli hadis web sitelerinden faydalanabilmektedirler.

Hadis ilmiyle alakalı eğitim ve araştırma merkezlerinin ortaya çıkışı,

²⁹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Ferheng-i Havershinasan (Şarkıyyatçılar Sözlüğü), s. 328-336

araştırma dergilerinin yayınlanması son dönem hadis araştırmalarının diğerkazanımlarındandır.

Üçüncü Bölüm

Ehl-i Sünnet Hadis Tarihi

Ehl-i Sünnet Hadis Tarihinin Dönüm Noktaları

Fıkıh, tefsir, kelam, felsefe ve diğer ilimler gibi hadis ilminin de bir tarihi vardır ve buna vakıf olmak hadis ilmi hakkındaki ufukumuzu artırır ve konuya hâkimiyetimiz sağlamlaştırır.

Hadis tarihini aşağıdaki hedefler doğrultusunda inceleyebiliriz:

a- XIV asırlık aradan sonra bize ulaşan hadis kaynaklarının itibarını ölçmek, ancak bu kaynakların derlenme dönemlerini incelemekle mümkündür. Kur'an-ı Kerim gibi Peygamber döneminde yazılan bir hadis mecmuası, ondan asırlar sonra yazılan bir esere nazaran çok daha itibarlı olacaktır. Aynı şekilde hk. II. yüzyılda yazılan mecmualar dördüncü, beşinci ve sonraki asırlarda yazılan mecmualara göre daha itibarlı sayılır. Bundan yola çıkarak Usul-i Erba'a Mi'a'nın Masum İmamlar (a.s) döneminde yazılması hasebiyle Şia hadis mecmualarının Ehl-i Sünnet hadis mecmualarına nazaran daha muteber olduğu söylenebilir.

b- Elimizde bulunan hadis mecmualarının önemli sorunlarından birisi; Zındıklar, Yahudiler veya zayıf imanlı Müslümanların eliyle bu mecmualara dahil edilmiş sahte rivayetlerdir. Hadis uydurmanın tarihçesi, arka planları, amaçları ve uydurulmuş rivayetlerin sayısı gibi hadis tarihini ilgilendiren mevzulara vakıf olmak hadis mecmualarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Sahte rivayetlerin yanı sıra tashif (yanılarak yanlış kelime yazmak), nakl-i bi'l mana (mana ile nakil) vb. gibi meseleler de hadisin doğru anlaşılmasını zorlayan faktörlerdir ve hadis tarihini incelemek bu tür sıkıntıları bertaraf etmektedir.

c- Muhaddislerle âlimler tarafından tarih boyunca hazırlanan önemli hadis mecmuaları ve çalışmaları hakkında bilgili olmak ve bu çalışmaları

muasır dönemde yapılan çalışmalarla kıyaslamak, bizi bu kaynaklarla aşına edip ihtiyaç durumunda müracaat etmemizi sağladığı gibi hadis ilmi dâhilinde yapılması gereken çalışmaları ve bu alandaki eksikliği göstermektedir. Örneğin hadis tarihini incelemekle kaynakların zayıf ve uydurma hadislerden arınması veya hadislerin muhtevasıyla ilgili (örn. Fıkıh konulu hadisler) geniş ve derin bir inceleme ve araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu fark ediyoruz.

d- Hadis tarihinin farklı zaman dilimlerinde yazılmış eserlerin miktarı bize o dönem yaşayan âlimlerin hadis ilmine yönelik seviyelerini ve bunun nedenlerini göstermektedir.

Şu noktayı da vurgulamalıyız ki, Şia hadis tarihi ile Ehl-i Sünnet hadis tarihleri arasında öne çıkan farklılıklar vardır. Bu yüzden her birinin hadis tarihi ayrıca incelenmelidir. Örneğin Sünni ekolde hadis yazımı Peygamber Efendimiz'in (s.a.a) vefatından hemen sonra bir asır boyunca yasaklanmıştır oysa Ehl-i Beyt (a.s) daima hadislerin yazılmasına özen göstermiştir. Diğer deyişle Şia hadis tarihi, eksik halkası bulunan Eh-i Sünnet hadis tarihinin aksine kesintiye uğramamıştır. Bu yüzden Şia'nın hadis tarihiyle Sünni ekolün hadis tarihini farklı bölümlerde inceleyeceğiz.

Peygamberimizin vefatından sonra Ehl-i Sünnet hadis tarihi çeşitli iniş ve çıkışlara maruz kalmıştır, bu iniş çıkışları ve çeşitli asırlarda hadislere olan ilgi ve yaklaşımına göre Ehl-i Sünnet hadis tarihini bazı dönemlere ayırabiliriz:

- 1- Hadis yazımının yasaklanma dönemi
- 2- Hadis mecmualarının yazım dönemi
- 3- Hadis mecmualarının tanzim ve tekmil dönemi
- 4- Hadis ilimlerinin yaygınlaşması ve tekâmül dönemi
- 5- Hadis ilimlerinde durgunluk ve zayıflama dönemi
- 6- Hadis ilimlerinin yeniden canlanma dönemi

Birinci Dönem

Hadis Yazımının Yasaklanma Dönemi

Hulefa-i Raşidin döneminden başlayarak Ömer İbn Abdulaziz'e kadar (hk. 99) devam eden hadis yazmanın yasaklanması tarihin şüphe götürmeyen gerçeklerindendir. Bahis konusu bu yasağın Allah Resulü döneminde olup olmayışdır ve cevabın evet olması durumunda bu yasağın sebep ve amaçlarıdır. Ehl-i Sünnet hadis araştırmacılarının büyük bölümü bu yasağı Resulullah dönemine kadar uzatarak o Hazret'ten nakledilen bazı rivayetlerle bu meseleye meşruiyet katmaya çalışmışlardır.

Diğer kesim ise bu yasağın ilk halife döneminde getirildiğini kabul edip gayenin İslam ve Müslümanların hayrı olduğunu iddia etmişlerdir. Tarihi gerçekler ise bu meselede siyasi amaçlar olduğunu ve her açıdan İslama zarar verdiğini göstermektedir.

Resulullah'ın (s.a.a) hadis yazımını reddettiğini iddia eden rivayetler dışında, hadis yazımına karşı çıkan ilk şahsın Ömer İbn Hattab olduğu tarihi verilerle sabittir. Gerek Ehl-i Sünnet gerekse Şia âlimlerinin doğruladığı vâkâda Resulullah vefat ettiğiyle sahabe ve Ben-i Haşim'den bazılarının da bulunduğu bir zamanda *"Bana kalem kağıt getirin size benden sonra asla sapmayacağınız bir şey yazayım"* talebinde bulunmuş, II. Halife Hattab oğlu Ömer ise *"Bu adam ağrıların etkisiyle sayıklıyor! Kur'an yanımızdadır ve o bize yeter"*²⁹¹ diyerek buna mani olmuştur.

Resulullah'ın vefatından kısa bir süre sonra I. Halife Ebu Bekir, halktan toplattığı hadisleri imha etmiş ve hadis naklini yasaklamıştır.

²⁹¹ Sahih-i Buhari, c. 1, s. 54, Sahih-i Müslim, c. 2, s. 16, Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, c. 1, s. 355

Ayşe bu konuda şöyle nakletmiştir:

“Babam, Peygamber’in sözlerinden beş yüz hadis toplamıştı, gece uyurken pek rahatsızdı, ben endişelenip neden üzöldüğünü sordum, dedi ki; Kızım yanında olan hadisleri getir! Ben hadisleri getirdikten sonra benden ateş istedi ve onları yaktı.”²⁹²

Diğer bir rivayette Ebu Bekir’in halka şöyle hitap ettiğı nakledilmiştir:

“Allah Resulün’den sözler naklediyor ve bununla ihtilafa düşöyorsunuz. Sizden sonra bu ihtilaflar daha da artacaktır. Allah Resulün’den bir şey nakletmeyin ve size sual eden kimseye “Aramızda Allah’ın kitabı var; helalini helal, haramını haram edinin” deyin.”²⁹³

Tarihte yazıldığı üzere Ömer İbn Hattab hilafetinin ilk dönemlerinde rivayetleri toplamak ve derlemek istedi. Sahabeler de onu bu konuda teşvik etse de bir bahaneyle bu işten vazgeçti.

Urve şöyle naklediyor:

“Ömer İbn Hattab Süneni yazmak istediğini belirterek bu işte sahabeler ile meşverette bulundu. Onlar da bu meseleyi olumlu karşılayıp teşvikte bulundular. Ömer bir ay kadar düşünöüp Allah’tan yol göstermesini istedi ve bir gün Allah’ın verdiği azimle şöyle dedi: Ben Sünen’i yazmak istedim fakat Allah’ın kitabını bir kenara bırakıp kendi kitaplarına yönelen önceki kavimleri hatırladım. Andolsun Allah’a ki ben Allah’ın kitabıyla başka bir kitabın karışmasına mücade etmem.”²⁹⁴

Böylece hadisleri toplamayıp, o da Ebu Bekir gibi hadis yazımına mani oldu. Bazılarının hadis yazdığını duyunca da onlardan yazdıkları hadisleri getirmelerini ve daha sonra toplanan rivayetlerin yakılmasını emretti.²⁹⁵

Hatib-i Bağdadi şöyle nakletmiştir:

“Ömer İbn Hattab’a halkın evlerde kitaplar ve hadisler bulundurduğuna dair haberler geldi. Bunun yanlış olduğunu bildiren Hattab’ın oğlu Ömer,

²⁹² Tezkiretu’l Huffaz, c. 1, s. 5, Tarihu’l İslam es-Sakafi ve’s-Siyasi, s. 362

²⁹³ age, c. 1, s. 3, Mealimu’l Müderrisin, c. 2, s. 44

²⁹⁴ Takyidu’l İlm, s. 50

²⁹⁵ Tabakat-i İbn-i Sa’ad, c. 5, s. 140

halka hitaben şöyle dedi: Ey insanlar yanınızda bazı kitaplar olduğunu duy-dum. Onların en sağlamı Allah katında en beğenilenidir.

Daha sonra halk ellerindeki kitapları bana getirip görüş belirtmemi istediler. Bu kitaplardaki çelişki ve ihtilafların Ömer tarafından giderileceğini zannediyorlar-dı. Oysa kitapları getirdikleri vakit hepsini ateşte yaktı.”²⁹⁶

II. Halife’nin bu işte oldukça kararlı olduğu, Ebu Mes’ud, Ebu Derda ve Ebu Mes’ud-i Ensari gibi bazı önde gelen şahsiyetleri fazla rivayet nakletmek suçu dâhilinde hapisle cezalandırması²⁹⁷ ve Medine dışında yaşayıp hadis nakleden kimseleri Medine’ye davet edip çıkmalarına mani olmasıyla anla-şılmaktadır.

Abdurrahman b. Avf şöyle nakletmiştir:

“Ömer İbn Hattab çeşitli şehirlerden çağırttığı Abdullah b. Hüzeyfe, Ebu Derda, Ebuzer, Akabe b. Ömer ve diğer bazı sahabelere “Halk arasında yaydığınız bu hadisler nedir?” dedi. Onlar da “Bizi hadis söylemekten mi men ediyorsun” di-ye karşılık verince “Hayır, benim yanımda olun ve ben ölünceye dek yanımdan ayrılmayın. Ben sizden ne öğrenip ne öğrenmeyeceğimi daha iyi biliyorum” dedi. Böylece Ömer yaşadığı sürece ondan ayrılmadılar.”²⁹⁸

Ömer’in, bu amacı yani halkı rivayet nakletmekten uzaklaştırmak ama-cıyla birkaç kişiden oluşan heyeti bazı şehirlere gönderdiği nakledilmiştir.

Kursa b. Ka’b şöyle der:

“Ömer bizi Irak’a göndermek istedi ve kendisi de Sırar’a kadar bize eşlik etti. Yolda size niçin eşlik ettiğimi biliyor musunuz diye sordu. Saygı ve hürmetten dedik. Bunun dışında başka amacım da var, o da şu ki; siz Kur’an’a özel sevgisi olan bir halkın diyarına gidiyorsunuz. Onların evlerinden arı kovanındaki sesler gibi sürekli Kur’an sesleri duyulmaktadır. Onlara engel olmayın, hadis ile meş-gul etmeyin ve Peygamber’den rivayet etmeyi asgariye indirin.”²⁹⁹

Diğer bir rivayette şöyle demiştir: “Peygamber’den pek az rivayet nak-

²⁹⁶ Takyidu’l İlm, s. 52

²⁹⁷ Tezkiretu’l Huffaz, c. 1, s. 75, Tedvin es-Sünneti’ş-Şerife, s. 436

²⁹⁸ Tarih-i Medinetu’l Dimeşk, c. 4, s. 500, Kenzu’l Ummal, c. 10, s. 293

²⁹⁹ Sünen-i İbn-i Mace, c. 1, s. 12, el-Müstedrek a’la’s-Sahihayn, c. 1, s. 102

ledin meğher amellerle ilgili rivayetler hariç.”³⁰⁰

Ömer’in bu konudaki şiddetli tavrından dolayı sahabenin çoğu özel durumlar hariç hadis nakletmek ve yazmaktan çekinmiştir.

Osman döneminde ise onun ılımlı kişiliği ve bazı tarihi bilgilere göre bu yasağın şiddeti daha azdır fakat yine devam etmiştir.³⁰¹ Örneğin özellikle Ebuzer gibi sahabelerin Resulullah’tan herhangi bir hadis nakletmeleri yasaklanmıştır.³⁰²

Hadis Yasağını Meşru Göstermek İçin Getirilen Delillerin İncelenmesi

1- Resulullah’a İsnat Edilen Hadisler

Peygamber’in hadis yazımını yasakladığına dair olan rivayetler üç kişiden nakledilmiştir: Ebu Said-i Hudri, Zeyd b. Sabit ve Ebu Hüreyre

Bunlardan en önemlisi ise Ebu Said-i Hudri’den nakledilen rivayettir.

Dr. Rafet Fevzi’ye göre Ebu Said-i Hudri’nin rivayeti dışında bu konuda nakledilen hiçbir rivayet zayıflıktan uzak değildir.³⁰³

Dr. Mustafa Azami şöyle yazmıştır:

“Hadis yazımını makbul görmeyen hiçbir hadis sahih değil meğher Ebu Said-i Hudriden nakledilen hadis.”³⁰⁴

Bu hadis iki şekilde rivayet edilmiştir: Birinci hadiste Resulullah’ın; *“Benden Kur’an haricinde hiç bir şey yazmayınız. Kur’an’dan başka benden bir şey yazmış olan varsa onu derhal imha etsin...”³⁰⁵* buyurduğu rivayet

³⁰⁰ Tarih-i Medinetu’l Dimeşk, c. 67, s. 344, el-Bidaye ve’n-Nihaye, c. 8, s. 155

³⁰¹ O’nun şöyle dediği nakledilmiştir: Ebu Bekir ve Ömer’in döneminde duymadıkları bir hadisi kimse nakledemez. et-Tabakatu’l Kubra, c. 2, s. 366

³⁰² et-Tabakatu’l Kubra, c. 2, s. 366, daha fazla bilgi için bkz. Tedvin es-Sünnetu’s-Şerif, s. 423-436

³⁰³ Tavsiku’s-Sünnet, s. 46

³⁰⁴ Diraset fi’l Hadis-i Nebevi ve Tarih-i Tedvinuhu, c. 1, s. 80

³⁰⁵ el-Müstedrek, c. 1, s. 127, Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, c. 3, s. 12 ve 21, bkz. Tedvin es-

edilmiştir. Diğer hadis ise şöyledir:

“Biz Resulullah’tan hadis yazmamıza izin vermesini istedik fakat o Hazret izin vermedi.”³⁰⁶

Zeyd b. Sabit’ten gelen rivayette ise Resulullah’ın hadis yazımını istemediği³⁰⁷ veya hadis yazılmasını nehyettiği nakledilmiştir.³⁰⁸

Ebu Hüreyre’den bu konuda nakledilen rivayet ise üç haldedir:

Birinci rivayet:

“Hadis yazmakla meşgulken Resulullah yanımıza geldi ve: “Yazdığınız şey nedir?” dedi. “Senden işittiğimiz hadisler” deyince Resulullah: “Allah’ın Kitabı’ndan başka kitap mı istiyorsunuz? Sizden evvelki milletler Allah’ın Kitabı yanında başka kitaplar yazdıkları için dalaletle düştüler” diye buyurunca Ebu Hüreyre: “Ey Allah Resulü sizden hadis nakledelim mi?” diye sorunca Hazret “Evet” buyurdular, “Benden hadis nakledin, bir sakıncası yoktur. Her kim kasıtlı olarak bana yalan isnat ederse kendisine ateşten yerini hazırlamalıdır.”³⁰⁹

İkinci rivayette ise Peygamber’in hadis yazımına karşı çıkmasından sonra yazılan hadisleri bir yere toplayıp yaktıkları nakledilmiştir.³¹⁰

Üçüncü rivayet ise şöyledir:

“Peygamber’e halktan bir kesimin hadis yazdıkları hakkında bilgilendirildi. O Hazret minbere çıkıp Allah’a hamd ettikten sonra buyurdu: “Bu yazdığınız kitaplar nedir. Ben ancak bir beşerim. Bu hadislerden kimin yanında varsa onu yok etsin.” Biz bu hadisleri toplayıp şöyle dedik: “Ey Allah Resulü senden hadis nakledelim mi?” Resulullah: “Hadis nakledin buna bir mani yoktur ve her kim bana yalan bağlarsa ateşteki yerini hazırlasın.”³¹¹

Sünnetu’ş-Şerif, s. 288-289

³⁰⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Tedvin es-Sünnetu’ş-Şerif, s. 295

³⁰⁷ Sünen-i İbn-i Davud, c. 2, s. 176

³⁰⁸ Takyidu’l İlm, s. 35

³⁰⁹ age, s. 35

³¹⁰ Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, c. 3, s. 13

³¹¹ Takyidu’l İlm, s. 35

Ehl-i Sünnet'ten bir çok alim bu rivayetlerin zayıf olduğunu vurgulamıştır. Bazıları Ebu Said'ten nakledilen hadisin mevkuf veya merfu olduğunu bazıları ise bu hadisin Zeyd b. Eşlem veya oğlu Abdurrahman veya Kesir b. Ziyad gibi bazı râvilerin güvenilirliği hakkında şüphelerini dile getirmişlerdir.

Senetteki zafiyet dışında bu hadisin delaletinde de şüpheler vardır. Örneğin فَابِي أَنْ يَأْذَنَ لَنَا veya فَابِي أَنْ يَأْذَنَ لِي cümlesinin Ebu Said-i Hudri'ye hitap olduğu veya Peygamber'in muhataplarıyla ilgili olduğu söylenmiştir.³¹²

Öte yandan diğer bazı rivayetlerin zahirinden anlaşıldığı üzere Peygamber'in maksadı hadisin bir sayfada Kur'anla birlikte yazılmamasıdır çünkü bu durum Kur'an'la karışmasına neden olabilir.³¹³

Ebu Hüreyre'den nakledilen birinci ve üçüncü rivayette ise hadis nakletmenin gerekliliği Peygamber tarafından vurgu yapılmıştır ve o Hazret'in yasağı uydurma hadislerle ilgilidir.

Yukarıda anlatılan senet ve doğruluk münakaşaları hariç iddia edilen rivayetler özellikle Ebu Hüreyre'nin naklettiklerinden anlaşıldığı üzere bu hadisler halifelerin rivayet yasağı siyasetine destek olmak maksadıyla söylenmiştir. Çünkü halifelerin bu yasak için öne sürdükleri deliller ile rivayetlerde Peygamber'e nispet edilen sözler aynıdır. Önceki ümmetlerin başka kitaplar yazarak kendi kitaplarından uzaklaşmaları, İkinci Halife'nin getirdiği delildir. Kureyş'in ise Abdullah b. Amr b. As'ı hadis toplamaktan menetmek için getirdiği delil Resulullah'ın *"Ben ancak bir beşerim"* sözü olmuştur.

Abdullah b. Amr b. As olayı şöyle nakletmiştir:

"Ben Peygamber'den duyduğum her şeyi zayi olmasın diye yazıyordum. Kureyşliler bu işe mani olup şöyle dediler: Peygamber'den duyduğun her şeyi mi yazıyorsun? Oysa o sevinçliken veya üzüntüdeyken konuşan bir beşerdir. Bunun üzerine ben yazmaktan vazgeçtim ve Peygamber'in huzurundayken Kureyşlilerin sözünü hatırlattım. Resulullah bunun üzerine şöyle buyurdular: "Yazmaya devam et, Ant olsun Allah'a ki bundan (mübarek ağıza işaret) Hak'tan başka bir söz cari olmaz."³¹⁴

³¹² bkz. Tedvin es-Sünnetu's-Şerif, s. 300-302

³¹³ bkz. age, s. 318

³¹⁴ el-Müstedre'l a'la'l Sahiheyne, c. 1, s. 106

Acaba Peygamber'in sözünü itibarsızlaştırmak adına onun düşmanları tarafından ortaya atılan bu iddia önceki rivayette bizzat Peygamber tarafından reddedilmesine rağmen onun kendisi tarafından hadis kitabetine karşı söylenmiş olabilir mi?

Bütün bu meseleleri bir kenara bıraktığımız takdirde bile başka bir soru ile karşılaşyoruz: Ehl-i Sünnet uleması sonuç itibariyle Resulullah'ın hadis yazımına karşı çıktığına mı yoksa buna müsaade ettiğine mi inanmaktalar? Şayet bunun Resulullah tarafından yasaklandığı doğruysa Kütüb-i Sitte ve diğer hadis mecmualarını tedvin edenler hangi izin ile bu işe kalkışmışlardır? Eğer bu hadisler sahih ise hadis yazımını doğrulayan çok sayıdaki rivayetleri nasıl açıklayabiliriz? İşte bu çelişkiden dolayı Ehl-i Sünnet âlimleri hadis yazımını yasaklayan ve izin veren rivayetleri çeşitli metotlarla yorumlamaya çalışmışlardır.

Hadis Yazımını Yasaklayan ve İzin Veren Rivayetleri Yorumlama Yöntemleri:

a- İzin verilen rivayetleri unutkanlıkları ile tanınan kişilere has kılmak

Bu görüşü benimseyenler Peygamber'in unutkan kimseler için kitabet izni verdiğine dair bazı rivayetlere istinat etmişlerdir. Ebu Hüreyre'den nakledilen bir rivayet şöyledir:

"Resulullah Mekke fethinden sonra bir hutbe irad etti. Hutbeden sonra Ebu Şat adlı Yemenli bir Müslüman Resulullah'a hitaben bu hutbeyi benim için yazınız diye ricada bulundu. Resulullah da bunu onun (Ebu Şat) için yazınız diye buyurdu."³¹⁵

Abdullah b. Hanbel'e göre hadis yazımı hususunda bu rivayetten daha sahih bir rivayet varid olmamıştır.³¹⁶

Reşid Rıza'ya göre de Sahih-i Buhari ve Müslim'in naklettiği bu hadis, hadis yazımına dair hadislerin en muteberidir.³¹⁷

³¹⁵ Tedribu'r-Ravi, c. 2, s. 62

³¹⁶ Tedvinu's-Sünnetu's-Şerif, s. 88

³¹⁷ İzv'a a'lal Sünnet'il Muhammediye, s. 48

Ebu Hüreyre'den nakledilen diğer bir rivayette ise Ensar'dan bir kişi Resulullah'ın huzurunda bir süre kalıp o Hazret'in buyruklarını dinledi ancak hafızası zayıf olduğu için duyduklarını ezberleyemiyordu. Unutkanlığından dolayı Resulullah'a şikâyetle bulundu. Resulullah şöyle buyurdu:

*"Elinden yardım iste ve daha sonra eliyle yazıya işaret etti."*³¹⁸

Yukarıdaki rivayetlerde görüldüğü gibi Yüce Peygamberimiz hafızası zayıf olan kimselerin hadis yazımına müsaade etmiştir.

Sünni âlimlerinden bazılarına göre hadis yazımına yasak getiren rivayetlerle bu hadisleri bir araya getirdiğimizde yasakçı hadislerin umum için geçerli olduğu, müsaade eden hadislerin ise özel kimseleri kapsadığı görülmektedir.

Bu istidlal geçersizdir; çünkü Resulullah'ın hafızası yetersiz kimselere "Yazın" diye buyurmaları onlara has bir durum olmaktan ziyade bunun onlar için önemine vurgu yapmaktır.

Acaba Kureyş'in karşı çıkmasına rağmen Resulullah tarafından hadis yazılması istenilen Abdullah b. Ömer b. As'a hafıza zayıflığından dolayı mı izin verildi? Acaba Ayşe'nin naklettiği üzere babasının Peygamber döneminde yazdığı ve Peygamber'den sonra toplayıp yaktığı beş yüz rivayetin yazımına hafıza zayıflığından dolayı mı izin verilmişti? Acaba Resulullah'ın son günlerinde ümmetin saptırılmaması için yazdırmak istediği hadis tüm sahabelere hitap değil miydi? Acaba orada hazır bulunan Ensar ile Muhacirleri ciddi bir hafıza yetersizliğiyle suçlayabilir miyiz? Acaba Resulullah'ın duası sonucu duyduğu tek harfi dahi unutmayan İmam Ali,³¹⁹ o Hazret'ten duyduğu rivayetleri daha sonra Kitab-ı Ali diye meşhur olan sahifelerde toplamadı mı?

b- Hadis yazımının kitabet bilgisi olan kimselere has kılınması

Dr. Accac Hatib meseleyi şöyle yorumluyor:

"Hadis yazımının yasaklanması genel olarak ifade edilmiştir oysa izin verilen rivayetler özel durumlar içindir. Yani Abdullah b. Ömer b. As gibi okuma yazması olup bu konuda hata yapma ihtimali bulunmayan kimselere yazma izni verilmiş

³¹⁸ Sünen-i Tirmizi, c. 4, s. 146, Kenzu'l Ummal, c. 10, s. 245

³¹⁹ Nehcü'l Belağa, 22. Hutbe

ve genel manada halkın yazmaması istenmiştir.”³²⁰

Ona göre Peygamber’in genel siyaseti yazmamaktan yanaydı. Ama Kur’an ile hadisi karıştırmayacak kimseler için kitabet izni verildi.³²¹

Önceki yorum için dile getirilen deliller bu görüşü de geçersiz kılmaktadır. Ayrıca sorulması gereken şu ki; eğer hata ve yanlışlıktan maksat nakletmedeki yanlışlık ise bu ihtimali bulunduran kimselerin yani hatalı nakletme ihtimali bulunan kimselerin öncelikli olarak yazmaları gerekmez mi?

Hatalı nakletme ihtimali olan kimselerin herkesten önce yazmaları gerekmektedir çünkü yazmak hata ve yanlışlıktan korunmanın en iyi yoludur. Ve şayet hatadan maksat hadisin Kur’an ile karıştırılması ise bu ihtimal ancak hadis ile Kur’an’ın aynı yerde yazılmasıyla mümkün olur. Yazanın Abdullah b. Ömer b. As veya başka bir şahıs olmasıyla değişmez.

c- Yasaklayan rivayetlerin nasih oluşu

Bu yoruma göre hadis yazımına getirilen yasak Peygamber’in son zamanlarında getirdiği bir yasaktır ve daha önce izin verilen rivayetlere nasih koudur. Dolayısıyla Peygamber’den sonra hadis yazımı yasaktır.

Muhammed Reşit Rıza şöyle yazmıştır:

Hadis kitabetini yasaklayan rivayetlerle buna izin verilen rivayetler arasında çelişki olduğunu varsaydığımız taktirde, doğru olan birisini nasih olarak kabul etmektir. Bu iki delil ile yasaklayan rivayetleri nasih olarak kabul etmeliyiz:

1- Bazıları hadis yazımından uzak durmayı Peygamber’den sonra sahabenin siyeriyle ilişkilendirmişlerdir.

2- Sahabe hadis yazımı ve yayımına yeltenmemişlerdir. Yaptıkları olsa dahi sonraki nesillere kalmıştır.³²²

Ona göre sahabenin hadis yazımına rağbet göstermemesi hadis yazımının Peygamber tarafından onaylanmamasıyla ilgilidir.

³²⁰ es-Sünnet Kabl’e Tedvin, s. 306

³²¹ age, s. 306

³²² İzv’a a’lal Sünnet’il Muhammediye

Bu görüş de yanlıştır çünkü evvela Resulullah'ın (s.a.a) son günlerinde hadis yazmak istemesi (Ömer'in muhalefeti ile mani olunan olay) onun hadis yazımıyla ilgili söylediği son sözdür. Ehl-i Sünnet'ten bir çok âlim, Peygamber'in bu isteğini hadis yazımına en muteber izin olarak tanımlamışlardır.

Bu olaydan sonra ise Resulullah, hadis yazımına izin veren rivayetlere nasih olması için herhangi bir beyanda bulunmamıştır.

Saniyen şayet yasaklayan rivayetler nasih olsaydı, Peygamber'den sonra hadis yazımını hatta nakledilmesini yasaklayan kimselerin bu iş için bir ay boyunca düşünmeye ve ashabla meşveret etmeğe (Ömer'den nakledildiği gibi) veya *“Kur'an ile karışır”* veya *“Halkın Kur'an'a ilgisi azalır”* gibi bahaneler getirmeye ihtiyaçları olmazdı. Ve bu Abdullah b. Mesud gibi kimselerin hadis nakletmesine mani olmak için en basit yol olabilirdi.

Üçüncüsü, bu iddia sahih kabul edilir ise II. asırdan günümüze kadar süregelen hadis yazımını şeriata aykırı ve haram olarak telakki etmeliyiz. Çünkü herkesin kabul ettiği üzere Peygamber'in helal ve haramı kıyamete kadar geçerlidir. Ve eğer hadis yazımı Resulullah tarafından yasaklanmış ise artık kimsenin bu yasağı kaldırmak gibi bir durumu olamaz.

d- İzin verilen rivayetlerin nasih oluşu

Dr. Subhi Salih şöyle yazmıştır:

Hadis yazımının yasaklanması peygamberliğin ilk günlerine özeldir. O dönem Kur'an ve siyer veya ayetlere getirilen tefsir aynı sahifede yazıldığından Resul-i Ekrem (s.a.a) bunların karışmasından endişe ediyordu. Bu yüzden surelerin çoğunun nazil olup Müslümanlarca ezberlenmesi ve bu korkunun bertaraf edilmesiyle *“İlmi yazarak tespit (koruyun) edin”*³²³ diye bu yurarak hadis yazımına mücade etmişlerdir.

Bu görüş dâhilinde halifelerin hadis yazımına getirdikleri yasakta Peygamber'den gelen rivayetlere istinat edilemez. Görüldüğü gibi getirilen yorumların hiçbirisi ikna edici değildir.

³²³ Ulumu'l Hadis ve Mustalahu, s. 7-9

2- Halkın İhtilafa Düşmesini Engellemek

Birinci Halife Ebu Bekir, kızının niçin hadisleri yakıyorsun şeklindeki sorusuna; *“Öldüğümde kendisine güvenip hadislerini sakladığım kimselerin sahih hadis nakletmemelerinden korkuyorum.”* diye yanıtlamıştır.³²⁴ Başka bir yerde ise halka hitaben; *“Peygamber’den naklettiklerinizde ihtilafa düşüyorsunuz, şüphesiz sizden sonraki halk daha fazla ihtilafa düşecektir. Buna göre asla Peygamber’den hadis nakletmeyiniz.”* demiştir.³²⁵

Görüldüğü kadarıyla bu iddia sadece Ebu Bekir tarafından dile getirilmiş ve diğer halifeler veya Ehl-i Sünnet âlimlerince pek de savunulmamıştır. Bu da iddianın zaafiyeti ve itibarsızlığının bir göstergesidir. Sünni âlimleri genel olarak Ebu Bekir’in endişelendiği olayın yani Peygamber’den sonra Müslümanların ihtilafa düşülmesinin tam aksi hicri kırkinci yıla kadar Müslümanların itikat ve imanda tam uyum içinde olduklarını lanse etmeğe çalışmaktalar.³²⁶

Böyle ihtilafların çıktığını ve nedeninin rivayetlerdeki farklı nakiller olduğunu farz etsek dahi acaba bu sorunu gidermenin yolu hadisleri imha edip hadis yazımını yasaklamak mı?

Aslında Birinci Halife’ye şu soruyu sormalıyız; Neticede Müslümanlar çeşitli dini ve şer’i sorunlarına cevap bulabilmek için sünnete ihtiyaç duymuyorlar mı? Eğer ihtiyaç duyuluyorsa sünnet içeren sayfeleri yakarak bu ihtiyaç karşılanır mı? Şayet yazılı olan rivayetler nakildeki ihtilaflar nedeniyle itibarsızlaşıyor ise sünnetin şifahen nakledilmesinde bu ihtimal artmaz mı?

Ayrıca Peygamber’e en yakın zamanda yazılan rivayetler, içerdikleri hatalar nedeniyle itibarsız sayılıp yakılmaları gerekiyorsa Peygamber’den en az bir asır sonra yazılan onlarca hadis mecmuasının itibarlı olduğunu nasıl iddia edebiliriz?

Hatib-i Bağdadi, Ömer’in hadis yazımına getirdiği yasağı şu şekilde yorumlamıştır:

³²⁴ Tezkiretu’l Huffaz, c. 1, s. 5

³²⁵ Ulumu’l Hadis ve Mustalahı, s. 39

³²⁶ Daha fazla bilgi için bkz. es-Sünne ve Mekanetiha mine’t-Teşri’i İslami, s. 75, es-Sünnet Kabl’e Tedvin, s. 178-189, el-Hadis ve’l Muhaddisun, s. 480, Limehat mine’l Tarih-i Sünneti’l Müşerrefe, s. 36

“Ömer bu işi dinde tedbir için uyguladı, çünkü insanların rivayet zahiri-ne uyup asıl manasından uzaklaşacağından endişeleniyordu... Ayrıca Ömer’in hadis nakline gösterdiği tepkinin şiddeti aslında hadisi korumak için olup sahabeden olmayan ve sünnet dışı bir sözü sünnete dahil etmek isteyen kimselere yöneliktir.³²⁷ Açıktır ki Hatib-i Bağdadi’nin delil olarak sunduk-ları, hadis yazımının yasaklanmasından ziyade daha çok hadisin gerekliliğine yöneliktir.

3- Hadislerin Kur’an-ı Kerim’le Karıştırılma İhtimali

Hadis yazımına mani olunmak için öne sürülen en önemli ve yaygın de-lillerden biri, hadis ile Kur’an’ın karışma ihtimalleridir. Bu görüşü savunanla-ra göre; şayet hadis de Kur’an gibi yazılsaydı, Kur’an ile aynı sahifede veya hatta aynı yaprakta yazılabilirdi. Dolayısıyla insanların Kur’an ile birlikte hadisleri okuyup zaman içerisinde bunları karıştırmaları muhtemeldir. Ebu Hüreyre’nin Resulullah’tan naklettiği bir rivayette o Hazret şöyle buyurmuş-tur:

امحضوا كتاب الله و اخلصوه

“Allahın kitabını tek parça edip başka bir şeyle karıştırmayın.”³²⁸

İkinci Halife Ömer, getirdiği hadis yasağına Kur’an-ı Kerim ile hadisin ka-rıştırılma ihtimalini delil olarak öne sürmüştür:

وانى والله لا البس كتاب الله بشىء ابدا

“Allah’a Ant olsun ki ben, Allah’ın kitabıyla başka hiç bir kitabı karıştırmam.”³²⁹

Ebu Said-i Hudri ise kendisinden hadis yazmasını isteyen kimselere hi-taben: “*Hadisleri yazmıyoruz ve mushafa eşdeğer kılmıyoruz*” veya “*Asla hadisleri yazmıyoruz ve Kur’an’dan saymıyoruz*” demiştir.³³⁰

İbn Salaha göre: hadis yazımı hadisler ile Kur’an-ı Kerim’in karıştırılma

³²⁷ Şeref-u Ashab-i Hadis, s. 97-98

³²⁸ Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, c. 3, s. 12-13

³²⁹ Takyidu’l İlmi, s. 49

³³⁰ Tedvinu’s-Sünneti’s-Şerif, s. 317

ihtimaline göre yasaklanmış ve bu ihtimal giderilince yasak kalkmıştır.³³¹

Hatib-i Bağdadi bu görüşü şöyle savunmuştur:

Bizden önceki kimseler Kur'an ile Kur'an dışı bir şeyin karıştırılmaması için hadis yazımından sakınmışlardır. Buna göre İslam'ın ilk dönemlerinde bilgi yazımı yasaklanmıştır. O dönemlerde fakih olan veya vahyi başkasından ayırtedecek pek az kimse vardı. Arapların çoğu dini bilgiden yoksun olmakla birlikte bilge kimselerle de beraber olmuyorlardı. Bu yüzden de hadisleri Kur'an-ı Kerim'le karıştırma ihtimalleri vardı.³³²

Samani'ye göre de bu yasak Kur'an ile hadisin karıştırılma ihtimaline göre getirilmiş ve bu ihtimal ortadan kalkınca da hadis yazımı caiz kılınmıştır.³³³

Muasır hadis araştırmacılarından Subhi Salih de bu görüşü benimseyenler arasındadır. Ona göre: Peygamber vahyin ilk dönemlerinde siyeri, sözleri ve açıklamalarıyla Kur'an'ın karışma endişesiyle hadis yazımına mani oldu ve bu özellikle de eğer Kur'an ile sünnet aynı sahifede yazılıyorsa.³³⁴

Bu görüş de bir kaç açıdan kusurludur:

1- Peygamber'e isnat edilen ilk rivayet hariç, Ömer'den nakledilen rivayetle Ebu Said-i Hudri'nin naklettiği rivayetin zahiri bunların Peygamber'den sonraki dönemlere yani Kur'an'ın vahiy kâtiplerince yazılıp sahifelerde mahfuz olduğu ayrıca çoğu Müslümanlarca hıfz edildiği bir döneme ait olduğunu göstermektedir. Buna rağmen hadis ile Kur'an'ın karışma ihtimalini öne sürüp hadis yazımı yasaklamak doğru mu?

2- Getirilen delillerden zahirine bakıldığında iki yönden karıştırma ihtimalinden bahsedilmiştir:

a- Hadis ile Kur'an'ı aynı yaprak ya da sahifede yazmak suretiyle karıştırma.

b- Müslümanların ilk dönemlerde bilgi yetersizliğinden dolayı Kur'an'ı hadisten ayırt edemeyerek karıştırmaları. Burada ister istemez şu soru akla

³³¹ Mukaddime-i İbn-i Salih, s. 119

³³² Takyidu'l İlm, s. 57

³³³ Edebu'l İmla ve'l İstimla, s. 146

³³⁴ Ulum-i Hadis ve Mustalahu, s. 20

gelmektedir: Acaba herkes hadisle Kur'an'ı aynı sahifede mi yazıyordu?

3- Bu görüşlerin ana eksenini Kur'an'la hadisin aynı seviyede olmasına da-
irler. Böyle olunca hadisle Kur'anı ayırmak mümkün olmaz ve neticede karı-
şıklık olur. Bu iddia Kur'an-ı Kerim'deki kelamın mucizevi boyutunu inkar
etmekle birlikte Kur'an'ın vahiy dışı bir beyanla (hadis olsa dahi) aynı sevi-
yede göstermektedir. Bu açıdan bu deliller esasen batıldır.

Ebu Rıye bu görüşü eleştirirken şöyle yazmıştır:

Bu gerekçe hiçbir bilge insan ve hadis araştırmacısı tarafından kabul
edilemez. Çünkü bu, belagat ve üslup açısından hadis ve Kur'an'ı aynı sevi-
yede görmektir. Bunu hiç kimse hatta bu görüşü savunanlar bile iddia ede-
mez, bunun anlamı Kur'an'ın mucizevi boyutunu inkar etmektir.³³⁵

Muhammed Salim Ubeydat, çoğu alimin hadis yazımındaki yasağı
Kur'an ile karışması endişesiyle yorumladığını belirttiikten sonra şöyle yaz-
maktadır: Bu gerekçe geçersizdir çünkü Kur'an-ı Kerim mucizedir ve Pey-
gamber'e nazil olan ilk ayetle birlikte herkes fesahat ve beyanına hayran
olmuştur.³³⁶

Haşim Maruf el-Hasani bu konuda şunları dile getirmiştir:

Bu gerekçeyi öne sürüp Ömer'i haklı göstermeğe çalışanlar aslında di-
ğer taraftan Ömer'e darbe vurmaktalar; Ömer bu kadar mı dar görüşlü ve
belagatle beyan şekillerinden bilgisizdi ki Kur'an'ın yüce beyanını anlamayıp
onun kalplerdeki hayranlığını görmesin.

Şii Hadis Bilginlerine Göre Hadis Yazımının Yasaklanması

Halifelerin her türlü hadis yazımı, nakli ve tedvini ile ilgili getirdikleri ya-
sağı haklı çıkarmak maksadıyla Ehl-i Sünnet âlimlerince sunulan gerekçelerin
hiçbiri tarafsız bir araştırmacı için ikna edici değildir. Şii araştırmacılara göre
Ehl-i Beyt'in faziletlerinin yayılmasını önlemek, sahabeden bazılarının hata
ve yanlışlarını örtmek ile nass yerine içtihad ve rey ekolünü oluşturmak bu
yasağı getirmenin başlıca nedenleridir.

³³⁵ İzva'a a'la Sünneti'l Muhammediye, s. 53-54

³³⁶ Tarih-i Hadis ve Minhacu'l Muhaddisin, s. 27

1- Ehl-i Beyt'in Bilhassa da Hz. Ali'nin Faziletlerinin Yayılmasını Önlemek

İslam tarihini incelediğimizde, Peygamber'in yirmi üç yıllık nübüvvet görevi boyunca defalarca Ehl-i Beyt'in konum ve faziletleri hakkında beyanlarda bulunduğunu özellikle de Hz. Ali'nin vasilik ve hilafetinde ısrarcı olduğunu gözlemliyoruz. Bu konuda Peygamber'in ilk aşikâr adımı, *"Uyarmaya en yakınlarından başla!"* ayetinin inmesiyle yakınlarından oluşan kırk kişiyi çağırması ve daha sonra Kureyş tarafından Ebu Talib için alay konusu edilen; daha on beş yaşında olan Hz. Ali'yi kendi vasisi ve halefi olarak takdim etmesidir.³³⁷ Son açık beyan ise Veda Haccı'nda herkesin huzurunda Hz. Ali'yi müminlerin velisi ve yetkilisi olarak tanınıp tüm Müslümanlardan ona biat etmelerini istemesidir.³³⁸

Peygamber son anlarında ise yanında bulunanlardan³³⁹ Müslümanların asla sapmaması için bir şeyler yazmak üzere kâğıt kalem istemiştir. Burada maksat çoğu araştırmacıya göre Hz. Ali'nin halefliği ve hilafetine bir kez daha işaret etmek olmuştur.³⁴⁰

Hz. Ali'nin bu dönemde gösterdiği fedakarlık, ihlas, ibadet, fedakarlık dillere destan olup defalarca Yüce Allah tarafından indirilen ayetlerle veya Peygamber'in mübarek dilinden övgüye mazhar edilmiştir.³⁴¹

Hz. Ali'nin Bedir, Uhud, Hendek, Hayber savaşlarında sergilediği fedakârlık ve kahramanlıklar neticesinde buyurulan;

لا فتى الا على لا سيف الا ذوالفقار، ضربة على يوم الخندق افضل من عبادة الثقلين

"Ali'den büyük yiğit, Zülfikar'dan keskin kılıç yoktur! Ali'nin Hendek savaşındaki darbesi, kıyamet gününe kadar bütün insan ve cinlerin ibadetin-

³³⁷ Şuara/214

³³⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Sirey-i Halebi, c. 1, s. 321, Biharu'l Envar, c. 18, s. 163

³³⁹ Bu olayı anlatan en kapsamlı eser merhum Allame Eminî'nin el-Gadir adlı eseridir.

³⁴⁰ el-Müracaat, s. 356

³⁴¹ Daha fazla bilgi için bkz. Mevsuetu'l İmam Ali İbn-i Ebi Talib, c. 8, Kur'an diliyle Ali, Resulullah'ın anlatımıyla Ali ve kendi diliyle Ali bölümleri.

den daha üstündür” gibi ibareler bunlardan bir kaçıdır.³⁴²

Hz. Ali’nin yüce makamı tüm ashab tarafından biliniyordu, öyle ki herkes onu Hakk’ın ölçüsü olarak tanımlamakta ve Resulullah’ın

لا يبغيضك الا منافق و لا يحبك الا مومن

“Sana ancak münafık buğzeder ve seni ancak mümin sever.”³⁴³ buyruğuna binaen müminlerle münafıkları Hz. Ali ile ayırabiliyorlardı.³⁴⁴

Hz. Muhammed’in (s.a.a) Hz. Ali’yi (a.s) açıkça ashab içinde övmeleri dışında bazen bu olay özel kimseler ve sahabeden birkaç kişi huzurunda cereyan etmiştir. Bu durumlarda Peygamber gözlerdeki perdeyi kaldırıp vefatından sonraki olaylardan haber vererek Hz. Ali ile birlik olmak ve karşı tarafta yer almamak konusunda uyarılarda bulunuyordu.

Resulullah kendi eşi Ayşe’ye hitaben: “Asla Havab’ın köpeklerinin sana havlamasını sağlama”³⁴⁵ şeklindeki uyarması, Ayşe’nin Cemel Savaşı sırasında Havab bölgesinden geçmesi sırasında anlam buldu. Aynı şekilde o Hazret’in Zübeyr’e söylediği uyarıcı sözler ve bu sözlerin Hz. Ali (a.s) tarafından hatırlatılması üzere Zübeyr’in Cemel Savaşı’ndan uzaklaşması³⁴⁶ bunun diğer örneklerindendir.

Diğer taraftan birçok rivayette Ehl-i Beyt’in fazilet ve imametiyle ilgili rivayetlere şahit olmaktayız. Hz Mehdi’nin (af) özellikleri ve zuhuru dair rivayetler Ehl-i Sünnet’in bir çok alimi tarafından mutevatir olarak kabul edilmiştir. Ayrıca;

مثل اهل بيتي ، مثل سفينة نوح من ركبها نجي و من تخلف عنها غرق

“Ehl-i Beyt’im Nuh’un gemisi gibidir; ona binen kurtulur; uzak duran bo-

³⁴² Mevsuetu’l İmam Ali İbn-i Ebi Talib, c. 9, s. 421-439

³⁴³ el-Gadir, c. 3, s. 184, Kenzu’l Ummal, c. 11, s. 622

³⁴⁴ Karbu’l Esnad, s. 26, el-Müstedrek a’la’s-Sahihayn, c. 3, s. 129, el-Mucemu’l Evsat, c. 2, s. 328

³⁴⁵ Şerh-i Nehcü’l Belağa, c. 9, s. 310, Tarih-i Yakubi, c. 2, s. 181

³⁴⁶ age, c. 9, s. 310, E’mali Şeyh Tusi, s. 137

ğulup helâk olur."³⁴⁷ rivayeti de Ehl-i Beyt'in faziletleriyle ilgili Resulullah'tan nakledilen rivayetlerdendir.

Bunca övgü ve fazilet, sahabeden bazıları ile iman ve takvadan uzak olan münafıkların Ehl-i Beyt ve özellikle Hz. Ali için haset ve düşmanlık beslemelerine neden oluyordu.

Hz. Ali'nin faziletlerine işaret etmenin bazılarında doğurduğu rahatsızlık elbette Peygamber tarafından bilinmeyen bir mevzu olmamıştır. Bunun en bariz örneği Yüce Allah tarafından nazil olan *İblâğ Ayetidir*:

"Ey Peygamber, bildir, sana Rabbinden indirilen emri ve eğer bu tebliği ifâ etmezsen onun elçiliğini yapmamış olursun ve Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz ki Allah, kâfir olan kavme, doğru yola gitmek hususunda başarı vermez."³⁴⁸

Acaba Ali'nin velayetini iblağ etmek ne gibi tehlike ve endişeler taşıyordu da Yüce Allah Peygamber'ini koruyacağını vaadederek bu endişelerin giderilmesini sağladı. Hiç şüphesiz Peygamber karanlık gönüllerde yer alan cehalet ve taassuptan ve İslam dışı değerlerin fikirlerdeki hâkimiyetinden bihaber değildi. Daha otuz üç yaşında ve kendisi gibi Ben-i Haşim soyundan gelen, adalet ile ilâhi hükümleri yerine getirmede oldukça kararlı olan bir gencin velayet ve hilafetini kabullenmenin çoğu kimse için oldukça ağır geleceğini de biliyordu.

Daha sonraları gerçeğe dönüşen bu endişeler Hz. Ali'nin yirmi beş yıl bu görevden uzaklaştırılmasına neden oldu.

Bu haset ve muhalefet Peygamber'in yaşadığı yıllardan beri var olsa da O Hazret'in varlığı hislerin yaygınlaşmasını engelliyordu. Fakat Peygamber'in (s.a.a) vefatıyla birlikte çoğu kimse içindeki duyguları dışarı dökmüş, önceden beri diledikleri gibi Hz. Ali'yi (a.s) tarihten silmeye çalışmıştı.

Siyasi gücü ele alıp yönetime hâkim olanlar, baştan sona Ehl-i Beyt ve Hz. Ali'nin faziletleri ile dolu olan İslami miras ile karşılaşınca buna bir çare bulmaya çalıştı.

En kısa çözüm, mevcut yazılı belge ve bilgileri imha edip yeniden yazıl-

³⁴⁷ Karbu'l İsnad, s. 8, Hülase-i Akabati'l Envar, c. 4, s. 44

³⁴⁸ Maide/67

maları önlemek olacaktı. İşte bu, Ebu Bekir ile Ömer'in ve Mervan gibi kimselerin telkini ile Osman'ın uyguladığı yöntemdir.

Peygamber Efendimiz'in rivayetlerini toplatıp yakan ve ahkam dışı tüm rivayetleri yasaklayıp hadis nakleden kimseleri de Medine'ye çağırıp gözetim altına tutan veya hapisle cezalandıran Ebu Bekir ve Ömer'den başkası değildir.

2- Halifelerin Eleştirildiği Rivayetlerin Yok Edilmesi

Ehl-i Beyt'in faziletlerini gizlemeyi ilke edinmiş kimselerin kendilerine veya taraftarlarına yönelik bir nevi eleştiriler içeren rivayetleri de yok etmeleri doğaldır. Çünkü halifelerin genel politikalarının tam manasıyla uygulanabilmesi için Ehl-i Beyt'in faziletlerini gizlemekle birlikte kendi kusurlarını örtmek de gereklidir.

Onlar bu hedefe ulaşabilmek için iki yöntemden faydalanmışlardır:

1- Resulullah hakkında rivayet uydurarak onun diğer insanlar gibi hatalarla dolu bir kimse olduğunu bu bağlamda bazen hakaret, küfür ve lanetler okuttuğunu uydurarak Peygamber'in gerçek manada eleştirisini haketmiş kimselerin olumsuz karara maruz kalmalarını önlemek.

2- Hadis nakletme veya yazımını yasaklayarak bu gibi rivayetlerin zihinlerden silinmesini sağlamak ve daha sonra uygun fırsatlarda onlar hakkında övgüler içeren rivayetler çıkararak halk arasında yaymak.

Birinci yöntem dâhilinde aşağıdaki rivayet gibi bazı rivayetler Peygamber'in dilinden uydurulmuştur:

اللَّهُمَّ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ سَبَّيْتَهُ ، أَوْ لَعْنْتَهُ ، أَوْ جَلَدْتَهُ فَاجْعَلْهَا لَهُ

زَكَاةً وَرَحْمَةً

*"Allah'ım ben ancak bir beşerim, öyleyse hakaret veya lanet ettiğim ya da kırbaçladığım her Müslüman için bu cezayı hayır ve rahmetine vesile kıl."*³⁴⁹

Bu gibi rivayetlerde Peygamber'in beşeriyet boyutu vurgulanmıştır, bu ise zaten Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde defalarca tekrarlanan ve bili-

nen bir meseledir. Şu farkla ki Kur'an'daki beşeri boyut, masumiyet ve temizliği içeren bir beşeriyettir. Oysa bu rivayetlere göre Peygamber ilginç hata ve yanlışlara düşebilir. Diğer taraftan bu lanet ve hakaret kimseye kötü etki yapmadığı gibi Peygamber'in isteği üzere rahmet ve hayırlara neden olmaktadır. Ve elbet Peygamber'in duası kabul olunur!

Dolayısıyla şayet Peygamber Ebu Süfyan, Muaviye ve Yezid'i lanetlemiş olsa da³⁵⁰ ya da aşağıdaki rivayetlerde olduğu üzere Muaviye ve Amr b. As'ı lanetlese dahi bu lanet onlara hayır olarak yansımıştır!

*"Allah'ım! Onları fitnede zorluklara ve Cehennemde en feci durumlara düşür."*³⁵¹

O Hazret Ümeyye oğullarını Kur'an'daki lanetlenmiş şecere olarak belirtmiş³⁵² ve Mervan İbn Hakem'in doğum haberini alınca dua etmek yerine lanetlemiştir.³⁵³

Abdullah b. Amr b. As'ın hadis yazımına karşı çıkan Kureyşliler'in getirdiği delil de bunun en basit örneğidir: Peygamber'den her duyduğunu mu yazıyorsun. Oysa o da bir beşerdir ve sevinçliyi de kızgın olduğu vakit de konuşuyor.³⁵⁴

Anlaşıldığı üzere Kureyşliler'in işarette bulunduğu olay, bazıları hakkında fazilet ve bazıları için rezalet içeren rivayetlerdir ve bunlar kişisel sevinç ya da kızgınlıkla söylenmiş olup itibardan yoksundur! Oysa ahkam, ahlak vb. konulardaki hadisler, Peygamber'in kızgınlık veya sevinçli olduğu vakitlerle ilgisizdir.

Mısırlı araştırmacılardan biri şöyle yazmaktadır:

Peygamber bazı kimseleri lanetlemiş ve bazılarını dışlamıştır, hadis yazımının yasaklanması zamanla bu olayların ve Peygamber'in onlar hakkında-

³⁵⁰ Şerh-i Nehcü'l Belağa, c. 6, s. 289, Şerhu'l Ahbar, c. 2, s. 147

³⁵¹ Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, c. 4, s. 421

³⁵² İsra/60'ın nüzülü ve Resulullah'ın Ben-i Ümeyye cinayetlerinden haberdar olmasından sonra ömrünün sonuna dek gülmediği nakledilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. el-Müstedrek a'la's-Sahihyn, c. 4, s. 48

³⁵³ el-Müstedrek a'la's-Sahihyn, c. 4, s. 481

³⁵⁴ Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, c. 2, s. 162, el-Müstedrek ala's-Sahihyn, c. 1, s. 106

ki hükmünün unutulmasına yol açıyordu. Bu nedenle hükümet halk içinde sorunla karşılaşmıyordu.³⁵⁵

Mushaf-ı Ali'ye karşı muhalif seslerin yükselişini de bu çerçevede ele almalıyız; çünkü tarihi belgelere göre bu mushafın en önemli özelliklerinden birisi ayetlerin haşiyesinde yer alan tefsir, tevil ve sebeb-i nüzullarıdır.³⁵⁶

3- Nassa Karşı Görüş ve İctihat Mektebini Ortaya Çıkarmak

Şii bazı düşünürlere göre Halifeler, hadis yazımı ve nakline getirdikleri yasakla dindeki nasslardan uzaklaşarak içtihat ve görüş kapısını açmayı hedeflemişlerdir.

Üstad Şehristani konuyla ilgili şöyle demiştir:

“Önceki bahisler neticesinde şu kaniya varıyoruz: hadis yazımına getirilen yasaktaki faktör, sadece Ehl-i Beyt'in faziletlerini gizlemek değildir, aslında amaç yeni bir fıkhi ortam yaratarak Halifenin kendi fıkhi yetersizliğini kapatmaktır. Halk şeriatın Peygamber vasıtasıyla getirildiğini bildiği için onun en yakını olup Kur'an'ın tevil ve nüzulündeki sırlardan haberdar ve agah olan kimseden dini hükümleri öğrenmek istiyordu. Öte yandan Halifeler nasslarda olmayan bazı olaylar karşısında kendi görüşleri doğrultusunda fetva vermek durumunda kalıyorlardı. Hal böyle olunca kendilerini mazur göstermek için başkalarına da içtihat izni verildi. Netice itibarıyla hadis yazımına getirilen yasak sayesinde bir nevi Halifeler için içtihat kapısı açılmış oldu.”³⁵⁷

Abdulhadi Fazli'ye göre:

“Hadis yazımına getirilen yasaktaki asıl neden, Sakife'den sonra gelişen olaylar neticesinde nassa karşı içtihadın muteber sayılması ve zamanla nassların ortadan kaldırılması veya azaltılmasıdır. Buna özellikle Ehl-i Beyt'in faziletlerini içeren nasslar dâhildir çünkü burada içtihadın nassa karşı üstün gelmesi siyasi alanda pek işe yarayacaktır.”³⁵⁸

Halifelerin özellikle de İkinci Halife'nin nass karşısında içtihadı başvur-

³⁵⁵ Mealimu'l Fiten, c. 1, s. 332

³⁵⁶ Kitabın Üçüncü bölümünde bu mushafla ilgili kısa bilgiler sunacağız.

³⁵⁷ Men'i Tedvin-i Hadis, s. 357-359

³⁵⁸ Durus fi Fikh- İmamiyye, c. 1, s. 111

ması çoğu Ehl-i Sünnet bilginin de kabullendiği tarihi gerçeklerdendir.

Dr. Muhammed Revvas şöyle yazmıştır:

“İçtihat medresesinin ilk üstadı Ömer İbn Hattab’tır. Özellikle o dönemde gerçekleşen fetihler ve İslam dünyasının genişlemesi onun yeni meselelerle karşılaşmasına sebep olmuştur.”³⁵⁹

Ahmed Emine göre de:

“Ömer, çeşitli olay ve meseleler karşısında içtihatla bulunan en bariz örnektir ve onun birçok rey’i bulunmaktadır.”³⁶⁰

Hadis Yazımına Getirilen Yasağın Zararları

Hadis yazımına getirilen yasağın hiçbir ilahi boyutu olmayıp yalnızca hilafet yönetiminin temellerini sağlamlaştırmak amacıyla getirildiğini belirledikten sonra bu yasağın doğurduğu zararları incelemekte fayda görüyoruz:

1- Hadis Zincirlerinin Kopması

Sahabelerin en fazla birinci asrın sonuna kadar yaşadığı ve hadis yasağının yaklaşık bir asır devam ettiğinden yola çıkarak Peygamber ve tabiiler asarındaki bariz bir şekilde rivayet zincirlerinde kopukluk olduğunu söyleyebiliriz. Tarihi belgelere göre vefat eden son sahabe, Peygamber döneminde sekiz yıl yaşayan ve hk. 110 yılında 108 yaşındayken irtihal eden Ebu’t-Tufeyl Âmir b. Vasile’dir.³⁶¹ Mesele şu ki acaba ashaptan kaç kişi bu kadar uzun yaşamıştır?!

Üstad Celali sünnette şüpheye düşmeyi hadis yasağının doğurduğu zararlardan biri diye nitelendirdikten sonra bazı şarkiyatçıların sözlerine değinmiştir.Örneğin Goldziher’e göre:

“Yazılan tüm rivayetlerle birlikte birinci asırdan sonra telif edilmiş hadis mecmuaları sahte ve itibarsızdır.”³⁶²

³⁵⁹ Mevsua’t-u Fikhi İbrahim en-Nahai c. 1, s. 85

³⁶⁰ Fecru’l İslam, s. 236-237

³⁶¹ Men lehu Rivayet fi Kütüb-i Sitte, c. 1, s. 527, Tehzibu’l Tehzib, c. 5, s. 71

³⁶² Tedvin es-Sünnetu’ş-Şerif, s. 528-532

Şüphesiz şayet hadis yazımı yasaklanmayıp rivayet zincirleri Peygamber Efendimize kadar kesinti içermeden uzasaydı, müsteşrikler veya Kaddafi gibi düşünenler için Sünnet-i Nebeviye şüphe duymaları için hiçbir bahane kalmazdı.

2- Sahte Hadislerin Ortaya Çıkışı

Hakiki din ile el değimiş dinin bir savaşı olan sahte ve uydurma hadis meselesi, İslam tarihi boyunca görülmüş en acı kültürel vakaalardandır. Sahte hadisler zahirde Peygamber'e (s.a.a) intisap ettikleri için kutsal bir konuma sahip olmalarına karşın aslında İslam'ı temelden kesen baltalar misali İslam akide ve ahlakını tahrip etmektedirler.

Hadis uydurma tarihçesini incelediğimizde çok acı ve talihsiz olaylarla karşılaşırız. Buna örnek olarak akidevi düşmanlık, ateistlik ve çatışmalar neticesinde uydurulan rivayetleri gösterebiliriz.³⁶³ Sadece bu amaçla uydurulan rivayetlerin on dört bin olduğu düşünülüyor.³⁶⁴

Bilindiği üzere Muhammed b. Süleyman tarafından yakalanıp zındık olduğu için idama mahkûm edilen İbn Ebi'l Avca şöyle itirafta bulunmuştur:

“Andolsun aranızda dört bin rivayet uydurarak size helal olanı haram ve haram olanı helal edip oruçlu olunacak günde size iftar etmeyi, iftar edilecek günde size oruç tutmaya zorladım.”³⁶⁵

Hal böyleyken mezhepsel, siyasi ve ahlaki nedenler gibi diğer faktörlerle uydurulan hadisler de buna eklenirse çok sayıda sahte hadis ile karşılaşılacaktır.³⁶⁶

Bu yüzden de Buhari'nin altı yüz bin rivayetten sadece yedi bin kadarını seçerek sahihinde topladığını aynı şekilde Malik'in yüz bin kadar rivayetten sadece üç binini, Ebu Davud'un beş yüz bin rivayetten yalnızca beş bin iki yüz kadarını, Müslim'in üç yüz bin rivayetten sadece yedi bin iki yüz rivayeti

³⁶³ el-Mecruhin, c. 1, s. 62. Kitab el-Mevzuat, c. 1, s. 18

³⁶⁴ Kitab el-Mevzuat, c. 1, s. 20

³⁶⁵ age, c. 1, s. 37. Ahadis-i Ummu'l Mü'minin Aişe, c. 2, s. 327

³⁶⁶ Daha fazla bilgi için bkz. el-Vaz'i fi'l Hadis, c. 1, s. 265-280. Usulu'l-Hadis, s. 132-133

ve Ahmed b. Hanbel'in yedi yüz elli bin rivayetten yaklaşık otuz binini topla-
yıp hadis mecmualarında getirdiklerini duyunca şaşırılmamalıyız.

Bu hadis mecmualarındaki zayıf rivayetleri bir kenara bırakıp uydurul-
muş hadislerin birçoğunun tarih sayfasından silindiğini varsaymamıza rağ-
men Ehl-i Sünnet'in muasır araştırmacılarından biri *Mevsuetu'l Ehadis ve'l*
*Asar ve'l Zaife ve'l Mevzu'e*³⁶⁷ adlı eserin önsözünde uydurulmuş hadisleri
açıklayan ve tanıtan kitaplar arasından yetmiş sekiz eseri zikretmiştir.³⁶⁸

Bunların hepsi sahte hadis belasının kapsamını ne denli geniş ve yıkıcı
olduğunu göstermektedir. Burada dürüstçe şu soruyu sormalıyız: Şayet hali-
feler hadis yazım ve naklini yasaklamasalar ve bu değerli miras yazılı bir
şekil olarak muhafaza edilseydi yine de hadisler bu derece yalanlarla karşıla-
şır mıydı? Halifelerin icraatları ve gayeleri İslam ve Müslümanların hayrına
dair ise dinin temellerini mahvetmek etmek için fırsat kollayan Yahudiler,
zındıklar, fırkacılar gibi birçok iç ve dış düşmanın pusuda beklediğini görme-
leri gerekmez miydi? Onlar hiç mi Kur'an'ın en uzun ayet-i kerimesini oku-
madılar da Allah Teala'nın Müslümanlara hataya düşüp unutmamaları için
birbirine borç verirken yazmalarını ve hatta bir şahitten belgenin onaylatıl-
masına dair buyruğunu görmediler?³⁶⁹

Daha açık bir beyanla hadis uyduranların oluşturduğu tehlike olmasa
dahi, her insanın tabiatında olan unutkanlık ve yanlış nakletmek bile hadis
yazmanın gerekliliğini gösterir.

Ne oldu da Halifeler Kur'an'ın Peygamber döneminde sahifelerde ya-
zılmasına rağmen bu sahifelerin toplatılıp mushaf şeklinde muhafaza edil-
mesi için pek çaba gösterdiler hatta üçüncü halife Osman'ın diğer bazı sa-
habelerle meşveretinden sonra dağınık mushafları toplatıp yaktilar.³⁷⁰ Oysa
bir çok Müslüman Kur'an'ı ezbere bilir ve Kur'an'ın mucizevi yapısı ile ilahi
vaad gereği tahrife uğraması söz konusu dahi olamazdı.

Hadiste ise yazılması yönünden teşvik olunmadığı gibi tüm güçleriyle

³⁶⁷ موسوعة الاحاديث و الآثار و الضعيفة و الموضوعة

³⁶⁸ Mevsuetu'l Ahadis ve'l Asar ez-Zaife ve'l Mevzu'a, c. 1, s. 209

³⁶⁹ Bakara/282

³⁷⁰ Daha fazla bilgi için bkz. c. 1, s. 260, et-Temhid fi Ulum-i Kur'an, c. 1, s. 338-354

yazımı engellemeye çalışmışlardır?!

Acaba onların ve bu işi haklı çıkarmaya çalışanların tarih karşısında geçerli bir cevapları var mıdır?

Ehl-i Sünnet'in bazı insafli araştırmacıları bile hadis yazımına getirilen yasağın hadis uydurmaya zemin hazırladığına dair itiraflarda bulunmuşlardır.

Muhammed Ebu Riyye konuyla ilgili şöyle demiştir:

“Hadis yazımının gecikmesi ve ikinci asrın başlarına kadar ertelenmesi neticesinde hadis uydurma ve yalan kapısı hiçbir ölçü olmaksızın sonuna dek açılarak sayısızca hadis uydurulmuştur. Öyle ki sahte hadislerin sayısı binlerle ifade edilerek İslam dünyasının doğusu ve batısında bir çok eserde yer bulmuşlardır.”³⁷¹

³⁷¹ İzv'a a'la's-Sünneti'l Muhammediye, s. 121

İkinci Dönem

Hadis Mecmularının Tedvini

Ehl-i Sünnet hadis tarihinde en önemli ve etkin dönem, hadis mecmualarının miras kapsamında derlendiği ikinci dönemdir; çünkü muasır döneme dek gelen tüm dönemler bir nevi bu dönemden ve bu dönemde yazılan eserlerden etkilenmiştir. Muvvatta-i Malik, Müsned-i Ahmed İbn- Hanbel, Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim gibi hadis mecmuaları bu döneme aittir.

Şimdi bu eserleri ve müelliflerini inceleyelim:

1- Muvatta-i Malik b. Enes (ö. 179)³⁷²

Malik b. Enes hk. 93 yılında Medine şehrinde dünyaya geldi ve 179 yılında aynı şehirde vefat etti.³⁷³ Medine’de tabiin büyüklerinden olan Rabie-tu’s Ray, İbn Şahab Zuhri, Zeyd b. Eşlem, Yahya b. Said-i Ensari gibi önemli hadis üstatlarının huzurundan faydalandı.³⁷⁴ Aynı zamanda bir müddet İmam Cafer-i Sadık’ın huzurundan da istifade eden Malik, daima onun ibadet ve takva boyutlarından övgüyle bahsetmiştir.³⁷⁵ Aynı zamanda Malik, dört Ehl-i Sünnet mezhebinden biri olan Maliki mezhebinin kurucusudur. Bu mezhebin en belirgin özelliği Peygamber’in sünnetine ağırlık verip rey (içti-

³⁷² موطاء مالك بن اعنس

³⁷³ Tarih-i İslam, c. 11, s. 318

³⁷⁴ Siretu’l A’lam Enba’a, c. 8, s. 49. Daha fazla bilgi için bkz. Muvatta-i Malik, c. 1, s. 20

³⁷⁵ E’mal-i Saduk, s. 134, el-Hisal, c. 1, s. 167

hat) ve kıyastan kaçınmasıdır.³⁷⁶

Malik, Muvatta kitabını Mansur-i Abbasi'nin isteği üzere hazırlamıştır. Şafii şöyle nakletmiştir:

"Mansur (Abbasi Halifesi) hk. 148 yılında Medine'ye gelip Malik b. Enes ile görüştü ve ona: Irak'ta halk arasında ihtilaf çıkmıştır, senden halkı birleştirip, toplamak için bir kitap yazmanı istiyorum. Malik de Mansur'un bu talebine karşılık Muvatta'nın yazımına başladı."³⁷⁷

Malik b. Enes'in yüz bin hadis arasından on bin kadar rivayet seçip bu rivayetlere tekrar tekrar müracaat ederek Kur'an-ı Kerim ve diğer hadislerle ölçtüğü ve nihayetinde bu hadislerden sadece üç bininin geriye kaldığı nakledilmiştir.

Bazı düşünürlere göre şayet Malik'e bir daha fırsat verilseydi, rivayetlere sürekli müracaat etmek suretiyle tüm rivayetleri kitabından çıkarırdı.³⁷⁸

Malik kendi kitabını yazdıktan sonra onu Medine'deki fakihlere sundu ve kitabını temizleyip arındırmak için gösterdiği çaba nedeniyle pak ve hazır anlamına gelen Muvatta diye andı.³⁷⁹

Kendi dediği gibi:

"Kitabı telif ettikten sonra Medine'de yetmiş fakihe sundum ve hepsinin içerik bağlamında benimle aynı fikirde olduğundan emin olunca adını Muvatta (onaylanmış) olarak belirledim."³⁸⁰

Muvatta, ikinci asırda yazılıp günümüze dek gelen Ehl-i Sünnet'in en eski hadis kaynağıdır. Ebu Riyye'nin Abhari'den nakline göre bu eser 1720 hadis içermektedir; bunlardan 600'ü müsned, 222'si mürsel, 613'ü mevkuf ve 285'i maktudur.³⁸¹

³⁷⁶ Hilyetu'l Enbiya, c. 6, s. 777,

³⁷⁷ İzv'a ala's-Sünneti Muhammediye, s. 313

³⁷⁸ age, s. 310

³⁷⁹ Raviyan-i Müşterek, c. 2, s. 777

³⁸⁰ Mukaddime-i Muvatta, c. 1, s. 4, el-Hadis ve'l Muhaddisun, s. 246

³⁸¹ İzv'a ala's-Sünneti Muhammediye, s. 311

Bu kitabın tarihi boyutu ve istinsah (el yazma ile çoğalması) neticesinde Muvatta'nın nüshaları arasında farklılıklar meydana gelmiştir, öyle ki otuz farklı nüshadan bahsedilmiştir.³⁸² Kendisi de Muvatta'yı şerh etmiş olan Suyuti'ye göre Muvatta'nın nüshaları arasında on dört nüsha meşhur olup bunların da öne çıkanları şunlardır: 1- Yahya b. Yahya Nüshası, 2- Muhammed b. Hasan Şeybani Nüshası, 3- Ebu Musab Zuhri Nüshası, 4- İbn Vahb nüshası...³⁸³ Bunlardan Yahya b. Yahya Leysi (ö. 234) Nüshası en sahih nüsha olarak kabul görülmüştür.³⁸⁴

Muvatta, Malik b. Enes'in ilmi ve fıkhi konumu ve müellifin dikkati bağlamında Ehl-i Sünnet camiası içerisinde özel saygınlığa sahiptir. Şafii'ye göre: *"Kur'an'dan sonra yeryüzündeki en sahih kitap Muvattadır."*³⁸⁵ Dehlevi de Muvatta, Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim'i en muteber kitaplar olarak tanıtmıştır.³⁸⁶

Ehl-i Sünnet âlimleri Muvatta için çeşitli şerhler yazmışlardır, bunlardan bazıları: Suyutinın *"Keşfu'l Muğatta fi Şerhi'l Muvatta"*³⁸⁷ ve *"Tenviru'l Hevalik fi Şerh-i Muvatta-i Malik"*³⁸⁸ adlarında muhtasar ve kapsamlı olmak üzere iki şerhi ve on birinci asır Mısır âlimlerinden olan Abdalbaki Zerkani'nin şerhi.

Muvatta, içerdiği mürsel rivayetler ve Irak'daki akılcı ekolüne karşı nakilci mektebden yana olması³⁸⁹ hasebiyle birçok eleştirilere maruz kalmıştır. İki ciltte yayınlanan bu eser 3091 rivayet ihtiva etmektedir.

³⁸² Tarih-i Umumi Hadis, s. 124

³⁸³ Daha fazla bilgi için bkz. Muvatta-i Malik, c. 1, s. 10-16

³⁸⁴ bkz. Muvatta-i Malik, c. 1, s. 16 İlm-i Hadis, s. 36

³⁸⁵ bkz. Muvatta-i Malik, c. 1, s. 4, İzv'a ala's-Sünneti Muhammediye, s. 310

³⁸⁶ İzv'a ala's-Sünneti Muhammediye, s. 310

³⁸⁷ كشف المغطاء في شرح الموطأ

³⁸⁸ تنوير الحوائك في شرح و موطأ مالك

³⁸⁹ İlm-i Hadis, s. 36

2- Müsned-i Ahmed İbn Hanbel³⁹⁰

Aslen Horasan'ın Merv bölgesinden olan Ahmed İbn Hanbel, hk. 164 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiş ve yine 241'de orada vefat etmiştir.³⁹¹ Aynı şehirde eğitime başlayan ve daha fazla ilim edinmek için Medine, Basra, Kufe gibi şehirlere gidip Vakiy, Süfyan b. Ayniye, Haşim b. Beşir, Kadı Ebu Yusuf ve Şafii gibi hadis üstatların huzurundan faydalanmıştır.³⁹²

Ahmed İbn Hanbel, Ehl-i Sünnet'in dört mezhebinden birisi olan Hanbeli mezhebinin kurucusudur. İbn Nedim'in nakline göre toplamda on üç kitap telif eden Hanbel'in en önemli eserleri "Müsned" ve "el- İlel" olarak kabul görülür.³⁹³

O, Kur'anın kadim ve ezeli oluşuna inandığı için Abbasi halifelerinden olan Memun ve özellikle Mu'tasım tarafından hapis ve kırbaçla cezalandırıldı. Mütevekkil'in yönetime geçip Mutezile ekolünün hâkimiyeti ile saygın ve özel bir konuma sahip oldu ve fıkıh görüşleri ile öğretileri hızla yayıldı.³⁹⁴

İkinci asrın sonlarına doğru hadis yazımına artan ilgiyle birlikte Süleyman b. Carud Tiya'si (ö. 204), Ubeydullah b. Musa (ö. 213), Osman b. Ebi Şeybenin (ö. 239) gibi muhaddislerin Müsnet yazmasından sonra Ahmed b. Hanbel de elde ettiği rivayetlerin çokluğu neticesinde kendi Müsned'ini yazmaya başladı.

Müsned'de yeralan rivayetleri yaklaşık yedi yüz eli bin rivayet içerisinden seçip derleyen Ahmed b. Hanbel'in seçtiği rivayetleri yapraklara yazdığı, ömrünün sonuna yaklaştığını hissetmesiyle onları çocukları ve yakınlarına okuduğu fakat her hangi bir eleme ve düzenleme yapamadan vefat ettiği bilinmektedir. Daha sonra evlatlarından Abdullah ve öğrencilerinden Kattii'nin eklediği rivayetlerle Müsned günümüzdeki şeklini almıştır.³⁹⁵

³⁹⁰ مسند احمد بن حنبل

³⁹¹ Siretu'l A'lam Enba'a, c. 11, s. 180

³⁹² Daha fazla bilgi için bkz. Siretu'l A'lam Enba'a, c. 11, s. 181

³⁹³ el-Fihrist, s. 285. el-A'lam, c. 1, s. 203

³⁹⁴ Siretu'l A'lam Enba'a, c. 11, s. 222, Tarih-i İslam, c. 18, s. 16

³⁹⁵ Müsned Nevisi, s. 333-334

Müsned'in içerdiği rivayetlerin sayısı günümüz baskılarından 27718³⁹⁶ veya 27519'dir³⁹⁷.

İbn Cuzri'den *"el-Müsnedu'l Ahmed fi ma Yetalik bi Müsned-i Ahmed"*³⁹⁸ ve Suyuti'den *"Ukude'l Zibercedala Müsned-i İmam Ahmed"*³⁹⁹ Müsned için yazılan şerhlerdendir.⁴⁰⁰

Eleştiri Oklarındaki Müsned-i Ahmed İbn Hanbel

Ahmed İbn Hanbel Müsned'in itibarı hakkında: *"Ben bu kitabı Müslümanlara kılavuz olsun diye yazdım; Resulullah'ın sünnetinde ihtilafa düşerlerse ona müracaat etsinler ve bulamadıkları takdirde batıl bilsinler."*⁴⁰¹ demesine rağmen bu kitap bir takım eleştirilere maruz kalmıştır;

1- Müsned, müellifin yaşadığı süre dâhilinde ve onun kendi denetimiyle tekml olmamıştır. Oğlu Abdullah ile öğrencisi Ebu Bekir Katii'nin kitaba eklediği rivayetler bunun bir örneğidir. Bu olay kitabın güvenilirliğini azaltmaktadır, özellikle öğrencisi Katii'nin eklediği hadislerde güvenilir olmayan hadislerin de olduğu bilinmektedir.⁴⁰²

2- Ahmed İbn Hanbel kendi deyimiyle helal ve haramlarla ilgili rivayetlerde gösterdiği titizlik ve senet incelemelerini faziletleri konu eden rivayetlerde göstermemiştir.⁴⁰³ Bu müsamaha, yalan rivayetlerin yansımına neden olabileceğinden bu rivayetlerin itibarını azaltmaktadır.

³⁹⁶ Daru'l Fikr

³⁹⁷ Daru'l Hadis

³⁹⁸ المسند الاحمد فيما يتعلق بمسند احمد

³⁹⁹ عقود الزبرجد على مسند الامام احمد

⁴⁰⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Müsned Nevisi, s. 350

⁴⁰¹ İzv'a a'la's-Sünneti Muhammediye, s. 345. Hasaisu'l Müsned, s. 21

⁴⁰² Daha fazla bilgi için bkz. Müsned Nevisi, s. 335

⁴⁰³ İzv'a a'la's-Sünneti Muhammediye, s. 344

Buna göre Zeynuddin Iraki gibi bazı âlimler Müsned’de zayıf ve az miktarda uydurma hadislerin varlığına işaret etmişlerdir.⁴⁰⁴

Muhammed Ebu Riyye Müsned hakkındaki görüşleri naklettikten sonra şöyle yazmıştır:

“Bunlar önemli âlimlerin Müsned hakkındaki görüşleridir, Müsned’in itibar ve güvenilirliğini göstermek için bunları aktarmayı faydalı buldum. Görüldüğü gibi düşünülenin aksine Müsned, itibar edilip delil olarak gösterilebilecek bir kaynak olmayıp diğer müsnedlerle aynı hükme sahip değildir.”⁴⁰⁵

3- Sahih-i Muhammed İbn İsmail Buhari⁴⁰⁶

Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari hicri 194 yılında Buhara’da doğdu. Eğitime kendi vatanında başlayan Buhari, babasının ölümünden sonra ona yüklü miktarda miras bırakmasıyla bu serveti ilim edinmek yolunda harcamak üzere Horasan, Irak, Hicaz, Şam gibi diyarlara gitti.⁴⁰⁷ Buhari, çok sayıda hadis ezberleyip hadis ilminde söz sahibi olduğundan dolayı kendi asrında yaşayan âlimler indinde saygın bir mevkii kazandı ve Ebu Zer’a-i Razi, Ahmed İbn Hanbel, Yahya b. Muin, İshak b. Rahviye gibi dönemin büyük üstatlarının huzurundan faydalandı.⁴⁰⁸ Birçok yolculuktan sonra hk. 256 yılında vatanına dönen Buhari, aynı yıl Semerkand’ın köylerinden biri olan Hurtang’da vefat etti.⁴⁰⁹

Buhari Sahih’i toplamadaki amacını şöyle açıklamıştır:

“Bir gün üstadımız İshak b. Rahviye’nin huzurundayken şöyle dedi: “Peygamberin sahih sünnetiyle ilgili muhtasar bir kitap yazsaydınız keşke” bu söz beni oldukça etkiledi daha sonra sahih bir hadis mecmuası derlemeye başladım,

⁴⁰⁴ Tedribu’r-Ravi, c. 1, s. 171. el-Kavlu’l Müsedded, s. 3-4

⁴⁰⁵ İzv’a a’la’s-Sünneti Muhammediye, s. 347

⁴⁰⁶ صحيح محمد بن اسماعيل بخاري

⁴⁰⁷ Tarih-i Medinetu’l Dimeşk, c. 52, s. 50. Tezkiretu’l Huffaz, c. 2, s. 555, Siretu’l A’lam Enba’a, c. 12, s. 392

⁴⁰⁸ age, c. 52, s. 50-52. Siretu’l A’lam Enba’a, c. 12, s. 396

⁴⁰⁹ age, c. 52, s. 56

bunun için altı yüz bin hadis içinden seçtiğim hadislerle Sahih'i telif ettim.”⁴¹⁰

Buhari şöyle yazmıştır:

“Sahih olan yüz bin hadis ile sahih olmayan yüz bin hadisi ezberden biliyorum.”⁴¹¹

Bu söz, Buhari döneminde hadislerin çokluğunu aynı zamanda zayıf ve yalan hadislerin de büyük ölçüde var olduğunu göstermektedir.

İbn Hacer'e göre Buhari:

“Buhari Müsned'leri okuduktan sonra bu kitaplarda sahih ve zayıf hadislerin karıştığına kanaat getirdi. Hatta bunları birbirinden ayırmak herkes için müyesser değildi. Bu yüzden de kimseyi şüphede bırakmamak amacıyla binlerce hadis arasından sahih olarak belirlediği hadisleri intihap etti.”⁴¹² Her ne kadar Buhari bizzat bunu belirtmese de kitabında kullandığı yöntemden anlaşıldığı üzere hadislerin sıhhatini bu kriterler ışığında doğrulamıştır: Senet zincirinin saha-belere kadar ulaşması ve râvilerin âdil ve kayıt tutan kimselerden olması.”⁴¹³

Kitabını yazmaya Mescid-i Nebevi'de başlayan Buhari, on altı yıl boyunca Basra ve diğer bazı şehirlerde ikamet edip daha sonra kendi vatanında dönerek orada Sahih'i tamamlamıştır.

Derler ki:

“Buhari her hadis seçiminde önce gusül abdesti alır ardınca istihare edip iki rekât namaz kılardı.”⁴¹⁴

Tarihte yazıldığı üzere Buhari, kitabını yazdıktan sonra Ahmed İbn Hanbel, Yahya b. Muin, Ali b. Medini ve diğer bazı muhaddislere sundu, onlar da dört rivayet hariç diğer rivayetlerin sıhhatine onay verdiler.”⁴¹⁵

Buhari Sahihin'deki hadislerin sıhhatini şöyle savunmuştur:

⁴¹⁰ Siretu'l A'lam Enba'a, c. 12, s. 401, Mukaddime-i Fethu'l Bari, s. 5

⁴¹¹ Tezkiretu'l Huffaz, c. 2, s. 556

⁴¹² Mukaddime-i Fethu'l Bari, s. 5

⁴¹³ Mukaddime-i Fethu'l Bari, s. 7-8. Usul-i Hadis, s. 312-313

⁴¹⁴ İlmi-i Hadis, s. S. 34

⁴¹⁵ el-Hadis ve'l Muhaddisun, s. 378

“Bu kitap benimle Allah’ım arasında hüccettir. Sahih hadis dışında bir hadisi burada nakletmedim.”⁴¹⁶

Sahih-i Buhari Ehl-i Sünnet âlimleri içerisinde pek değerli bir konuma sahiptir öyle ki sahih için Kur’an’dan sonra en sahih kitap denilmiştir.⁴¹⁷

İbn Hacer Sahih-i Buhari’ye yazdığı şerhin mukaddimesinde bu kitabın hadis konusunda en sahih eser olduğunu savunmuştur.⁴¹⁸

Nevevi konuyla ilgili şöyle yazmaktadır:

“Ulemanın tümü Kur’an’dan sonra Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim’in en sahih kitaplar olduğu kanaatindedirler ve ümmet bu iki kitabı kabullenmiştir. İkisi arasında kıyaslama olursa elbette Sahih-i Buhari Müslim’e nazaran daha sahih ve faydalıdır.”⁴¹⁹

Zehebi de bu konuda benzer ifadeler kullanmıştır.⁴²⁰

Yukarıda değindiğimiz gibi Sünni ulema ve muhaddislerinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere Sahih-i Buhari bu ekol içerisinde Kur’an-ı Kerim’den sonra en muteber kaynak mahiyetindedir ve Sahih-i Müslim, Buhari’den sonra gelmektedir.

Fuad Abdulkaki’nin araştırma sonucuna göre Sahih-i Buhari’de 7563 rivayet bulunmaktadır.

Ehl-i Sünnet Âlimlerinin Sahih-i Buhari’ye İtibar Etmelerinin Nedenleri

Bizce Ehl-i Sünnet âlimlerinin Sahih-i Buhari’yi bu denli üstün bir mevki-de değerlendirip itibar etmelerindeki sebepler aşağıdaki maddelerden ibarettir:

1- Kitabın tarihi boyutu: Daha önce de işaret edildiği üzere hadis mec-

⁴¹⁶ age, s. 378

⁴¹⁷ Mukaddime-i İbn-i Salih, s. 20

⁴¹⁸ age, s. 7-8

⁴¹⁹ Şerh-i Müslim, c. 1, s. 14

⁴²⁰ Siretu’l A’lam Enba’a, c. 12, s. 470

muaları dâhilindeki önemli çalışmalar sıralamasında Muvatta-i Malik ve Müsned-i Ahmed İbn Hanbel'den sonra Sahih-i Buhari gelmektedir. Muvatta'nın yeterince kapsamlı olmayışı ve içtihat renklerini taşıması, Müsned'in ise zayıf ve senetsiz hadisler içermesi nedeniyle bu iki kaynak Sahih-i Buhari gibi bir konuma sahip olamamıştır. Dolayısıyla Sahih-i Buhari, hadis yazımının hız kazandığı yani ikinci asrın ilk dönemlerinde yazılan en güçlü ve kapsamlı hadis kaynağıdır.

2- Kitabın muhtevası: Sahih-i Buhari'yi Kur'an kadar yüceltip ve Kitabullah'tan sonra en sahih kaynak olarak değerlendirenlerin sahih hadisten kastettikleri aslında onların talepleri doğrultusunda olan ve onların aradığı renk ve özellikleri taşıyan hadislerdir. Buhari, Müsned-i Ahmed'in aksine Ehl-i Beyt'in faziletlerini içeren rivayetlere yer vermediği gibi Hâkim-i Nişaburi gibi de Peygamber Efendimiz'in Ehl-i Beyt'ine muhabbetten bahsetmemiş veya Carullah Zemahşeri gibi Mutezile ekolüne yakın durmamıştır. Buhari'nin gusül abdesti, istihare ve namazdan sonra ne şiş yansın ne de kebab misali İslam tarihi ve halifelerle ilgili derlediği hadisler, hilafet mektebini savunanlar için bir sıkıntı doğurmadığı takdirde hangi sebepten dolayı kitapların en sahihi olarak kabul edilmesin ki!

Sahih-i Buhari ve Eleştiriler

Sahih-i Buhari'deki hadislerin sıhhati kendi müellifince vurgulanıp Ehl-i Sünnet camiasının büyük çoğunluğu tarafından Kur'an'dan sonraki en sahih kitap olarak kabul görülmüş olsa da bu kitap için önemli eleştiriler getirilmiştir:

a- Sahih-i Buhari'nin senetlerindeki zayıflık

Her ne kadar Buhari'nin sahihinde getirilen rivayetler için: *“Buhari'nin hadis naklettiği tüm raviler, ical ulemasının denetleme köprüsünden geçmiştir”*⁴²¹ tabiri kullanılsa da gerçekte Amr İbn As, Mervan İbn Hakem, Ebu Süfyan, Muaviye, Mugire b. Şube, Abdullah b. Amr İbn As, Numan b. Beşir (ömrünün sonuna dek Muaviye ve oğlu Yezid'in hizmetinde olup onların tüm suçlarına iştirak etmiştir), Ebu Hüreyre, Abdullah İbn Ömer, Ebu Musa Eş'ari, Abdullah İbn Zübeyr, İmran b. Hattan (Haricilerin önde gelen hatiple-

⁴²¹ Mukaddime-i Fethu'l Bari, s. 381. Keşfu'l Hasis, s. 112, es-Sahih mine's-Sire, c. 1, s. 260

rinden), Urve b. Zübeyr ve Akreme gibi fasık, facir, Hariciler'den olan, Ehl-i Beyt düşmanları ve dinini dünyaya satan kimselerden pek çok hadis nakletmiştir. Buna karşın sadık ve İslam maarifinin çeşmeleri olup, İslam ile hadis kültürünün hocalarından olan kimselerden hadis nakletmemiş veya diğerlerine nazaran pek az ve düşük sayıda nakletmiştir. Örneğin Ebu Hüreyre'den 446 hadis, Abdullah İbn Ömer'den 270 hadis, Ayşe'den 242 hadis, Ebu Musa Eş'ari'den 57 hadis ve Enes b. Malik'ten 200'den fazla hadis nakletmesine karşın ilim şehrinin kapısı olan Ali'den (a.s) 19 hadis, Resulullah'ın kızı Fatıma'dan (s.a) yalnızca bir hadis ile Abdullah b. Zübeyr ile yaşıt olan Peygamber'in torunu İmam Hasan'dan (as), Müsned sahibi olan Zeyd b. Ali'den, İmam Muhammed Bakır'dan sonra Medine'deki medreselerde İslam öğretilerinin yayılmasında en önemli rolü olan İmam Cafer-i Sadık'tan, ilim ve İslam maarifindeki derinlikleri herkese malum olan İmam Musa Kazım ve Ali Rıza'dan, kendi döneminde yaşayıp her biri ilim ve İslam maarifi için birer kaynak olan İmam Cevad ve İmam Hadi'den tek bir hadis dahi nakletmemiştir.⁴²²

Konuyla ilgili Allame Şerefuddin şöyle yazmıştır:

"Hepsinden daha ayıp olanı şudur; Buhari Sahihinde Ehl-i Beyt'e (a.s) ihtiyaç görmemiştir. Kendi asrında yaşayan İmam Cafer-i Sadık, Musa Kazım, Rıza, Cevad, Hadi ve Askeri'den olduğu gibi Hasan b. Hasan, Zeyd b. Ali b. Hüseyin, Yahya b. Zeyd, Nefs-i Zekiyye ve pak soyun diğer büyükleri ile Zehra bahçesinin güllerinden olan Abdullah b. Hasan, Ali b. Cafer gibi kimselerden hiçbir hadis nakletmemiştir. Hatta Peygamber'in torunu, gülü ve cennet gençlerinin efendisi olan Hasan-ı Müteba'dan (a.s) dahi hadis nakletmemiştir. Oysa Hariciler'in önderlerinden olup Ehl-i Beyt'e düşmanlığı ile bilinen İmran b. Hattan, Buhari'nin hadis naklettiği kimselerdendir. Hatta İmran, İbn Mülcem'in Hz. Ali'ye (a.s) indirdiği kılıç darbesine övgüler yağdıran kişinin ta kendisidir:

*"Ne güzel darbeydi o takvalının indirdiği,
Allah rızası dışında amacı yok idi.*

*Bir gün onu (İbn Mülcem'i) yadettim,
Sanıyorum ki Allah katında en ağır terazi ona aitti."*⁴²³

⁴²² İlm-i Hadis, s. 352-353

⁴²³ İzv'a a'la's-Sünneti Muhammediye, s. 327. Daha fazla bilgi için bkz. el-Müracaat, s. 415. en-Nas ve'l İctihad, s. 527, Mealimu'l Müderrisin, c. 2, s. 39. Dirasat el-Hadis ve'l Muhaddisin, s. 161-191

Allame Muhammed Hasan Muzaffer “*el-İfşah an Rical Ahval-i Sihah*” adlı eserinde Ehl-i Sünnet’in önemli rical âlimleri tarafından itibarsızlık ve zayıflıkla suçlanan 368 râvinin isimlerine yer vermiştir.⁴²⁴

Sahih-i Buhari’de zayıf râvilerin yer alması Şia âlimlerinin dışında Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından da eleştirilmiştir.⁴²⁵

İbn Hacer şöyle der:

“Hafızlar, Sahih-i Buhari’deki yüz on hadiste şüpheyeye düşmüş ve bunları sahih olmayan rivayet olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca Sahih-i Buhari’de olan dört yüz râviden seksenini zayıf olarak bildirmişlerdir. İbn Hacer aynı zamanda Buhari’ye yazdığı şerhin ikinci cildinde dört yüz zayıf râvinin isimlerini ve rical âlimlerinin bu râviler hakkındaki açıklamalara yer vermiştir.

Hafız Zeynuddin İrakî, Muhammed b. Tahir’in “Buhari ve Müslim herkesin güvenilirliklerinde ittifak ettiği ve önemli bir sahabeye bağlanan hadisleri getireceklerine dair şart koşmuşlardır.” sözünü hatırlattıktan sonra şöyle demiştir: Bu söz, doğru bir söz değildir; zira Nesayi Buhari veya Müslim’deki râvilerin bir kısmını veya her birinde olan bazılarını zayıf olarak bildirmiştir.”⁴²⁶

Bedruddin A’ynî şöyle yazmıştır:

“Sahih-i Buhari’de önemli rical âlimlerinin zayıflıkla itham ettiği bir takım ravi-den hadis nakledilmiştir.”⁴²⁷

b- Buhari’nin Muhteva Açısından Zafiyeti

Önceki bahislerde değindiğimiz meseleler bir yana, Sahih-i Buhari için dile getirilen en önemli eleştirilerinden birisi; her açıdan Kur’an ve Ehl-i Beyt’in öğretileriyle ve hatta Ehl-i Sünnet büyüklerinin görüşleriyle çelişen hadisler içermesidir. Bununla birlikte bu kitabın Sünnî camiadaki kutsallığı ve konumu neticesinde bu gibi rivayetler birçok araştırmacı ve âlimin istina-dına yol açmıştır.

Şüphesiz Sahih-i Buhari’nin en önemli hadis kaynağı olarak birçok yanlış

⁴²⁴ İlm-i Hadis, s. 353

⁴²⁵ İzv’a a’las-Sünneti Muhammediye, s. 317

⁴²⁶ age, s. 317

⁴²⁷ age, s. 317

fıkhi ve kelami düşüncenin oluşumunda ve de İslam ümmetini Kur'an ve gerçek İslam kültüründen uzaklaştırmada önemli rol taşıdığını iddia etmek, temelsiz bir iddiadan ibaret olmayacaktır.

Sahih-i Buhari'nin tevhid boyutunda cisim, organ ve azaları olan, diğer varlıklar gibi sıfatlara sahip ve görülmesi mümkün olan bir İlah'tan bahsetmesi, nübüvvet boyutunda ise yalan söyleyen, haram lokma yiyip, kadın oynatan, ölümden kaçmak için Azrail'in gözünü kör eden, cenabet halde namaz kılan, hatalara düşüp unutkan olan, kendi nübüvvetinde dahi şüphe eden, sihirden etkilenen peygamberlerden bahsetmesi bunun en bariz örnekleridir. Bunların yanı sıra Kur'an'ın tahrif edildiğini, adetliken kadına yaklaşmanın caiz oluşunu ve müziğin helal olduğu gibi hükümler de bu konuda sayabileceğimiz diğer örneklerdir.⁴²⁸

Sahih-i Buhari'ye yazılan önemli şerhlerden bazıları şöyledir: Şemsuddin-i Kirmani'den el-Kevakibu'l Durari (ö. 786)⁴²⁹, İbn Hacer-i Askalani'den Fethu'l Bari fi Şerh-i Sahih-i Buhari (ö. 852)⁴³⁰ ve Bedruddin A'yni'den Umdu'tu'l Kari fi Şerh-i Sahih-i Buhari.⁴³¹

4- Sahih-i Müslim b. Haccac el-Kuşeyri⁴³²

Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri en-Nişaburi hk. 204 yılında Nişabur'da doğdu ve 261 yılında aynı şehirde vefat etti.⁴³³ Dini eğitime kendi vatanında başlayan Müslim, daha fazla ilim tahsil etmek üzere Irak, Hicaz, Şam ve Mısır'ın çeşitli şehirlerine gitti ve hadis ilmini Yahya b. Yahya, Ahmed İbn Hanbel, İshak İbn Rahviyye ve Muhammed İbn İsmail Buhari gibi dönemin meşhur üstatlarından öğrendi.⁴³⁴ Rivayetlerdeki birikimi ve yoğun ça-

⁴²⁸ İlm-i Hadis, s. 356

⁴²⁹ الكواكب الدراری

⁴³⁰ فتح الباری فی شرح صحیح البخاری

⁴³¹ عمدة القاری فی شرح صحیح البخاری

⁴³² صحیح مسلم بن حجاج قشیری

⁴³³ Tarih-i Bağdat, c. 13, s. 261. el-Bidaye ve'n-Nihaye, c. 11, s. 41

⁴³⁴ Tarih-i Bağdat, c. 13, s. 101. Tarih-i Medinetu'l Dimeşk, c. 58, s. 86

lışmaları neticesinde hadis ilminde onunla aynı seviyede olan Ahmed b. Seleme ve Ebu İsa Tirmizi gibi bazı şahsiyetler ondan faydalanmışlardır.⁴³⁵

Muhammed b. Maserci şöyle der:

“Müslim’in şöyle dediğini duydum: Sahih kitabı kendi duyduğum üç yüz bin hadisten derledim.”⁴³⁶

Sahih-i Müslim, Buhari’den sonra Ehl-i Sünnet nezdinde en muteber kaynaktır ve İbn Kesir’in tabirine göre İslam âleminin batısındaki âlimler ile Ebu Ali Nişaburi’nin tabiriyle doğudaki âlimler, Sahih-i Müslim’i Sahih-i Buhari’ye tercih etmekteiler.⁴³⁷

Sahih-i Müslim 7275 hadis ihtiva etmektedir ve mükerrer hadislerin çıkarılmasıyla bu rakam 3018 olmaktadır.

Sahih-i Müslim’e yapılan en önemli şerhler ise şunlardır: Nevevi’den (ö. 677) şerh-i Müslim b. Haccac⁴³⁸ ve Celaledin Suyuti’den (ö. 911) ed-Dibac a’la Sahih-i Müslim b. el-Haccac.⁴³⁹

Sahih-i Müslim ve Sahih-i Buhari’nin Kıyaslanması

Müslim de Buhari gibi hadislerin bazı şartlar taşımasıyla onları sahih olarak kabul etse de şartlar konusunda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Sahih-i Buhari’ye göre hadisin sahih olması için râvi ve hadis şeyhi aynı dönemde yaşamalı ve birbirleriyle görüşmüş olmalı fakat Müslim aynı dönemde yaşamalarını kafi görmüş ve görüşmelerini şart koşmamıştır. Öte yandan Buhari ile Müslim’in hadise itibar etme ölçüleri aynı değildir buna göre de Müslim, Buhari’nin değinmediği râvilerden hadis nakletmiştir. Ayrıca Sahih-i Müslim hadislerin diziliş ve sıralamasıyla alakalı konularda tercih edilmiştir buna karşın Sahih-i Buhari hadisin ilmi içeriği ve detaylar

⁴³⁵ şerh-i Müslim, c. 1, s. 8

⁴³⁶ Tarih-i Bağdat, c. 13, s. 102. el-Bidaye ve’n-Nihaye,c. 11, s. 40

⁴³⁷ el-Bidaye ve’n-Nihaye,c. 11, s. 40. Mukaddime-i İbn-i Salih, s. 20

⁴³⁸ شرح صحيح مسلم بن حاج

⁴³⁹ الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج

içermesiyle ve de hadis büyüklerinden daha fazla istifade etmesi hasebiyle Müslim'e nazaran üstündür. Bu bağlamda Buhari'nin Müslim'e üstatlık derecesi taşıması da bu meseleyi güçlendirmektedir.⁴⁴⁰

5- Sünen-i İbn Davud Süleyman b. Eş'as Sicistani (ö. 275)⁴⁴¹

Ebu Davud Süleyman b. Eş'as Ezdi-i Sicistani hk. 202 yılında dünyaya geldi ve 275 yılında Basra'da vefat etti.⁴⁴² Hadis öğrenmek amacıyla Horasan, Şam, Mısır ve Hicaz'a yolculuk eden Ebu Davud Basra'ya geldikten sonra ömrünün sonuna kadar burada ikamet etti. Fıkıh ve hadis ilmini Ahmed İbn Hanbel, Safvan b. Salih, Kuteybe b. Said ve İshak b. Rahviye gibi ünlü âlimlerden öğrendi.⁴⁴³

Derler ki Tirmizi, Nesayi, Sünen'in müellifleri ile Ebu Avane Esferaini Ebu Davud'dan işiterek hadis nakletmiş⁴⁴⁴ ve onu dönemin önemli muhaddislerinden bilmişlerdir.⁴⁴⁵ Ebu Davud aynı zamanda el-Mesail gibi Ahmed İbn Hanbel'in sorularına yanıt içeren çeşitli ilmi kitapları da kaleme almıştır.

Ebu Davud, fakihlerin istifade edip, delil olarak kullanacakları türden hadisleri içeren bir kitap derlemek amacıyla Sünen'i telif etmiştir. Sünen'in râvilerinden olan Ebu Bekir b. Dase, Ebu Davud'dan şu sözü nakletmiştir:

"Resulullah'ın rivayetlerinden beş yüz bin hadis yazdım ve onlardan 4800'ünü seçip sahih ve sahihe yakın olan hadisleri ayırdım."⁴⁴⁶

Ebu Davud kitabını yazdıktan sonra Ahmed İbn Hanbel'e göstermiş ve onun onayını almıştır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Şerh-i Müslim, c. 1, s. 11 ve 22. Usul-i Hadis, s. 316-318

⁴⁴¹ سنن ابی داود سليمان بن اشعث سجستانی

⁴⁴² Tarih-i Medinetu'l Dimeşk, c. 22 s. 192, el-İ'lam, c. 3, s. 122,

⁴⁴³ age, c. 1 s. 191, Siretu'l A'lam Enba'a, c. 13, s. 203, Tehzibu't-Tehzib, c. 4, s. 150

⁴⁴⁴ age, c. 1 s. 192 ve 197, Siretu'l A'lam Enba'a, c. 13, s. 205

⁴⁴⁵ age, c. 1 s. 194

⁴⁴⁶ Siretu'l A'lam Enba'a, c. 13, s. 209, el-Bidaye ve'n-Nihaye, c. 11, s. 64

⁴⁴⁷ Siretu'l A'lam Enba'a, c. 13, s. 209

Bunun için de Sünen-i Ebu Davud pek muteber sayılmakta ve Sahih-i Buhari ve Müslim'in ardından gelmektedir.

Hitabi şöyle yazmıştır: “*Hadis ilminde Sünen-i Ebu Davud gibisi yazılmamıştır.*”⁴⁴⁸ Sünen'in öne çıkan râvileri şunlardır: Ebu Said b. Arabi, Ebu Ali Lulu-i ve Ebu Bekir b. Dase.⁴⁴⁹ Daru'l İslam baskısına göre Sünen-i Ebu Davud'un içerdiği hadislerin sayısı 5274 dir.

6- Sünen-i Muhammed b. İsa Tirmizi (ö. 279)⁴⁵⁰

Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizi hk. 209 yılında Tirmiz şehrine yakın Buğ köyünde dünyaya geldi⁴⁵¹ ve 279 yılında bu şehirde vefat etti. Kuteybe İbn Said, İshak b. Rahviye ve Ebu Musab Zühri gibi âlimlerden hadis ilimlerini öğrendikten sonra hadis derlemek amacıyla Horasan, Irak, Hicaz ve Bağdat'a geziler yaptı.⁴⁵² Daha sonra doğduğu topraklara dönüp Sünen-i yazdı. Bazı rivayetlere göre yaşamının son yıllarında gözlerini kaybetmesiyle ona zarir-âma denilmiştir.⁴⁵³ Oldukça güçlü bir hafızaya sahip olan Tirmizi, Sahih'ten bir derece düşük olan hadisler için hasen lafzını kullanan ilk şahıs olmuştur. Ondan önce hadisler sadece sahih ve zayıf olarak ikiye ayrılmaktaydı.⁴⁵⁴

Şunu da belirtmeliyiz ki bu kitap iki adla meşhur olmuştur: ilki *Cami-i Tirmizi*, bir diğeri ise *Sünen-i Tirmizi*. Birinci adı özellikle Sem'ani, Mezzi, Zehebi ve Askelani gibi hadis âlimleri tarafından kullanılmıştır.

el-Bani bu kitaba cami unvanı verilmesini, diğer kitaplar hatta Sahih-i

⁴⁴⁸ İlm-i Hadis, s. 41

⁴⁴⁹ Tarih-i Umumi-yi Hadis, s. 141

⁴⁵⁰ سنن محمد بن عيسى ترمذی

⁴⁵¹ İlm-i Hadis, s. 347

⁴⁵² Tezkiretu'l Huffaz, c. 2, s. 636, Tehzibu'l Kemal, c. 26, s. 252, Siretu'l A'lam Enba'a, c. 13, s. 271

⁴⁵³ Siretu'l A'lam Enba'a, c. 13, s. 270

⁴⁵⁴ İzv'a ala's-Sünneti Muhammediye, s. 334, Usul-i Hadis, s. 331

Buhari’de bile yer almayan ilmi konuları içermesine dayandırmıştır.⁴⁵⁵

Keşfu’l Zünun’da yazıldığı üzere Çelebi gibi bazı âlimler ise bu kitaba Camiu’s-Sahih unvanını vermişlerdir.⁴⁵⁶ Tirmizi kitabını yazdıktan sonra Hicaz, Irak ve Horasan’daki muhaddislere sunmuş ve onlardan “*Bu eser kimin evinde bulunursa, orada konuşan bir peygamber vardır*”⁴⁵⁷ şeklinde onay almıştır.⁴⁵⁸ Daru’l İslam baskısına göre Sünen-i Tirmizi’de 3956 rivayet bulunmaktadır.

7- Sünen-i Ahmed b. Şuayb Nesayi (ö. 303)⁴⁵⁹

Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesayi hk. 215 yılında İran’ın Serahs ve Merv şehirleri arasındaki eski şehirlerinden biri olan Nesa’da doğdu. Hk. 303 yılında ise Şam’da fanatik Emevi taraftarlarınca linç edildi. Hırpalanmış ve yaralı olarak Mekke’ye gelen Nesai orada vefat edip, Safa ve Merve arasında toprağa verildi.⁴⁶⁰

Üstatları arasından İshak b. Rahviye (ö. 237), Hüseyin b. Mansur, İsa b. Himad’a işaret edilebilir.⁴⁶¹

Nesayi’nin Ehl-i Beyt’e (a.s) özel bir sevgi ve mahabbet beslediği, bu nedenle de Şiilikle suçlandığı rivayet edilmiştir.⁴⁶² Hz. Ali’nin faziletlerini içeren “*Hasais*”⁴⁶³ adlı eseri kaleme alan Nesayi, bu eseri yazmasındaki ama-

⁴⁵⁵ Zaif-i Sünen-i Tirmizi, s. 18

⁴⁵⁶ age, s. 17

⁴⁵⁷ Tezkiretu’l Huffaz, c. 2, s. 634, Siretu’l A’lam Enba’a, c. 13, s. 274

⁴⁵⁸ age, c. 2, s. 364, Siretu’l A’lam Enba’a, c. 13, s. 274

⁴⁵⁹ سنن احمد بن شعيب نسائي

⁴⁶⁰ Tezkiretu’l Huffaz, c. 2, s. 701, Siretu’l A’lam Enba’a, c. 14, s. 125. Zehebi’ye göre hicri 201 yılında dünyaya gelmiştir.

⁴⁶¹ Tehzibu’t-Tehzib, c. 1, s. 36, el-Bidaye ve’l Hidaye, c. 11, s. 123

⁴⁶² Daha fazla bilgi için bkz. Hasais-i Emire’l Mü’minin, s. 32

⁴⁶³ خصائص

cı şu şekilde açıklamıştır:

“Şam’a geldiğim vakit halkın Hz. Ali hakkında yanlış bilgilendirildiğini gördüm. Bu sebeple onların hidayetine vesile olacak bu kitabı yazdım.”⁴⁶⁴

Rivayetlere göre bu kitabın yazılmasından sonra Şam halkı ondan Mua-viye’nin faziletleriyle ilgili kitap yazmasını istemiş, Nesai ise Resulullah’ın hakkında “Allah karnını doyurmasın” dediği kimse için ne yazabilirim demesi üzerine halkın şiddetli saldırısına maruz kalmış ve Şam’dan çıkarılmıştır. Daha sonra Mekke’ye giden Nesayi aldığı yaralar sonucu orada vefat etmiştir.⁴⁶⁵

İlk önce *es-Sünen’i Kübra*⁴⁶⁶ adıyla Resulullah’ın ayrıntılı bir şekilde sahih, hasen ve zayıf hadislerini içeren bir kitap yazan Nesayi bu eseri Rem-le’nin Valisine sundu. Vali, bu hadislerin hepsi sahih mi diye sorunca Nesayi cevap olarak bu kitapta sahih, hasen ve ona yakın hadisler vardır diye cevap verir. Daha sonra vali, öyleyse sahih hadisleri bundan ayır der ve Nesayi de elimizde mevcut olan bu eseri *es-Sünen’i Mücteba*⁴⁶⁷ adıyla hazırlar. *Es-Sünen’i Sagir*⁴⁶⁸ diye de tanınan bu eser günümüze İbn Süney vasıtasıyla ulaşmıştır.

Nesayi’nin doğru ve takvalı bir kişiliğe sahip olması aynı zamanda hadis seçiminde Buhari ve Müslim’den daha titiz davranması hasebiyle Sünen-i Nesayi Kütüb-i Sitte içinde muteber bir konuma sahiptir. Hatta bazıları bu eseri içerdiği rivayetler ve fıkıh başlıklarından dolayı Sünen-i Ebu Davud’la eşdeğer ya da ondan sonraki mertebede görmüşlerdir.⁴⁶⁹

Her ne kadar Nesayi zayıf râvilerden pek az hadis nakletmişse de İbn Kesir’e göre Sünen-i Nesayi de şüpheli ve zayıf râvilerle birlikte zayıf, çelişkili

⁴⁶⁴ Siretu’l A’lam Enba’a, c. 14, s. 129

⁴⁶⁵ age, c. 14, s. 133

⁴⁶⁶ السنن الكبرى

⁴⁶⁷ السنن المجتبى

⁴⁶⁸ السنن الصغير

⁴⁶⁹ Mukaddime-i Sünen-i Nesayi, s. 5

rivayetler bulunmaktadır.⁴⁷⁰

Sünen-i Nesayi'nin en çok eleştirildiği mevzu ise rivayetlerin defalarca tekrarlanmasıdır. Örneğin niyetle ilgili rivayet on altı defa tekrarlanmıştır.⁴⁷¹ Sünen-i Nesayi de toplam 5761 rivayet bulunmaktadır.⁴⁷²

8- Sünen-i İbn Mace Kazvini (ö. 273)⁴⁷³

Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mace Rab'e Kazvini hk. 207 veya 209 yılında doğdu ve 273 yılında vefat etti. Hadis öğrenmek maksadıyla Bağdat, Kufe, Basra, Şam, Hicaz ve Rey gibi çeşitli şehirlere seyahat etti ve Ali b. Muhammed Tenafusi, Musab b. Abdullah Zübeyri gibi büyük âlimlerden faydalandı.⁴⁷⁴

Aynı zamanda Kur'an tefsiri ve Kazvin şehrinin tarihi⁴⁷⁵ ile ilgili kitabı olan İbn Mace'nin en önemli eseri Kütüb-i Sitte'nin sonuncusu, fıkhi hadisleri içeren iki ciltlik Sünen-i İbn Mace'dir.

Gerçi Maliki mezhebinden olan âlimler genelde Malik'in yazdığı Muvatta'yı Sünen-i İbn Mace'ye tercih etmekte ve Kütüb-i Sitte'den saymaktalar.⁴⁷⁶

Maliki mezhebine mensup olmayan İbn Esir Cezri gibi bazı âlimler de Muvatta'yı veya Sünen-i Daremi'yi Sünen-i İbn Mace'ye tercih etmişlerdir.⁴⁷⁷

Sünen-i İbn Mace'de toplam 4341 hadis bulunmaktadır. Bunlardan 3002'si Kütüb-i Sitte'nin diğer kitaplarında da yer almıştır. Geri kalanlardan

⁴⁷⁰ İzv'a a'la's-Sünneti Muhammediye, s. 335

⁴⁷¹ İlm-i Hadis, s. 54

⁴⁷² Usul-i Hadis, s. 325

⁴⁷³ سنن ابن ماجه قزوینی

⁴⁷⁴ Siretu'l A'lam Enba'a, c. 13, s. 277, el-A'lam, c. 7, s. 144

⁴⁷⁵ el-A'lam, c. 7, s. 144

⁴⁷⁶ İbn-i Tavis, s. 322

⁴⁷⁷ Usul-i Hadis, s. 327

ise sadece 428'i sahih olarak kabul görülmüştür.⁴⁷⁸

Suyuti Sünen-i İbn Mace'deki râvilerden bazılarını yalancılık ve hadis çalmakla suçlamış ve naklettikleri hadislerin başkaları tarafından da nakledildiğini belirtmiştir.⁴⁷⁹

Sünen-i İbn Mace'nin şerhleri arasından Suyuti'den Misbah el-Zecace'ye⁴⁸⁰ ve es-Sendi'den Kifayetu'l Hâcace⁴⁸¹ adlı eserlere işaret edebiliriz.

⁴⁷⁸ age, s. 327

⁴⁷⁹ Tarih-i Umum-i Hadis, s. 147

⁴⁸⁰ مصباح الزجاجة

⁴⁸¹ كفاية الحجاج

Üçüncü Dönem Hadis Mecmualarının Tekmil ve Tanzim Dönemi

Her ne kadar ilk hadis mecmuaları olarak bilinen sekiz kaynak eser yani Muvatta-i Malik, Müsned-i Ahmed b. Hanbel ve Kütüb-i Sitte yazım tarihleri ve müelliflerinin şahsiyeti bakımından oldukça muteber sayılsalar da; sıhhati hadis bakımından gerek mezkûr eserlerin müellifleri gerekse diğer muhaddislere göre gerekli şartlara haiz birçok rivayet bu eserlerde yer almamıştır. Bu eksikliği fark eden ilk dönem âlimleri, hadis mecmualarına kaynak sayılan ilk hadis yazmalara eriştiklerinden dolayı bu eserleri teknil etmedikleri takdirde birçok rivayetin yok olacağını ve sonraki nesillerin bu rivayetlerden mahrum kalacağını biliyorlardı.

Öte yandan bu eserlerdeki mükerrer hadislerin çıkarılıp daha düzenli bir hale gelmeleri gerektiği de şüphe götürmeyen bir gerçektir. Bu ihtiyaçlar neticesinde teknil ve tanzim dönemi başlamış oldu. Burada bir kaçına işaret edeceğimiz hadis kitapları telif edilmiştir.

Teknil dönemi, ilk hadis yazmalarına bağlı olmasından dolayı tedvin döneminden hemen sonra yani IV. yüzyılda gerçekleşmiştir. Tanzim için ilk yazmalara ihtiyaç olmayışından dolayı bu dönem şimdiye kadar devam etmektedir.

Tekmil Döneminin Önemli Eserleri

1- el-Müsned es-Sahih⁴⁸²

İbn Hibban diye meşhur olan Ebu Hatem Muhammed b. Hibban (ö. 354) tarafından yazılmıştır.

Bu eser aynı zamanda Sahih-i İbn Hibban olarak da bilinmektedir. Muhaddis olmakla birlikte tarih ve coğrafya ilimlerine de vakıf olan İbn Hibban, bu kitapta rivayetleri beş ana konuya yani emirler, yasaklar, olaylar, izinler ve Resulullah'ın icraatlarına ayırmıştır. Rivayetleri çeşitli konulara ayırması hasebiyle bazıları bu esere “*el-Anva'a ve'l Takasim*”⁴⁸³ demiş ve sıhhat bakımından Sünen-i İbn Mace'den üstün saymışlardır.⁴⁸⁴

2- el-İlزامat⁴⁸⁵

Darekutni diye meşhur olan Eb'ul Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385) tarafından yazılmıştır. Darekutni'nin hadis alanında kırk eseri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları *et-Tashif fi'l Hadis*,⁴⁸⁶ *Kitabu'l Carh ve't-Ta'dil*,⁴⁸⁷ *Kitabu'l Adl fi'l Hadis*⁴⁸⁸ dir.⁴⁸⁹

Darekutni *el-İlزامat a'les-Sahiheyn*⁴⁹⁰ adlı eserinde Buhari ve Müslim'in sahihlik şartlarına uyduğu halde Sahiheyn'de yer almayan hadisleri toplamıştır.

⁴⁸² المسند الصحيح

⁴⁸³ الانواع و التقاسيم

⁴⁸⁴ el-A'lam, c. 6, s. 78

⁴⁸⁵ الالزامات

⁴⁸⁶ التصحيف فى الحديث

⁴⁸⁷ كتاب الجرح و التعديل

⁴⁸⁸ كتاب العلل فى الحديث

⁴⁸⁹ Hediyeu'l A'rifin, c. 1, s. 683

⁴⁹⁰ الالزامات على الصحيحين

3- el-Mustedrek a'les-Sahihayn⁴⁹¹

Ebu Abdullah Muhammed İbn Abdullah el-Hâkim en-Nişaburî (ö. 405) tarafından yazılmıştır. Ehl-i Sünnet'in önde gelen hadis âlimlerinden olan Nişaburi'nin bu eserinde Buhârî ve Müslim'in sahihlik şartlarına uydukları halde sahihlerine almadıkları hadisler ihtiva edilmiştir.⁴⁹² Dört ciltte yayınlanan bu kitapta 8803 rivayet bulunmaktadır.

Tanzim Döneminin Önemli Eserleri

1- Mesabihu's-Sünneh⁴⁹³

Beğevi diye bilinen Hüseyin b. Mes'ud Şafii (ö. 516) tarafından yazılmıştır. Beğevi'nin bu eseri Kütüb-i Sitte, Muvatta-i Malik ve Sünen-i Daremi gibi birçok kaynak eserde yer alan rivayetleri yeni bir düzen ve senetsiz olarak ihtiva etmektedir. Kitabın mukaddimesinde senetleri zikretmeyişi kısıltma ve asıl kaynaklarda yer almalarıyla açıklamıştır. Beğevi hadisleri sahih ve hasen diye ikiye ayırmış, Buhari ve Müslim'deki rivayetleri sahih diğer kitaplardaki rivayetleri ise hasen diye tanımlamıştır. Gerçi Beğevi'nin bu yaklaşımı kendi düşüncesini yansıtmış ve birçokları tarafından eleştirilmiştir.⁴⁹⁴

Sonraki dönemlerde Hatib-i Tebrizi diye meşhur olan Muhammed b. Abdullah (ö. 730) bu esere zayıf hadisler bölümü ile rivayetlerin kaynağı ve râvileri de ilave etmek suretiyle "Mişkâtü'l Mesabih"⁴⁹⁵ adlı eseri tedvin etmiştir. Beğevi'nin kitabına nazaran daha çok beğeni toplayan bu esere Beyzavi gibi bazı âlimler şerh yazmıştır. Toplamda 43 şerhi olan bu eser dört ciltte yayınlanmıştır.

⁴⁹¹ المستدرك على الصحيحين

⁴⁹² Daha fazla bilgi için bkz. el-Müstedrek a'la's-Sahihayn, c. 1, s. 7-10

⁴⁹³ مصابيح السنة

⁴⁹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Mukaddime-i Mesabih-i Sünnet, c. 1, s. 110

⁴⁹⁵ مشكاة المصابيح

2- Camiu'l Usul fi Ahadis-i Resul⁴⁹⁶

İbnu'l Esir el-Cezeri olarak bilinen Ebu's-Saadet Mübarek (ö. 606) tarafından kaleme alınmıştır. Bu eseri Ahmed b. Rezin'in "et-Tecrid es-Sahih li'l Sihah es-Sitte"⁴⁹⁷ adlı eserini esas alarak hazırlamıştır. Ama şu farkla, sadece sahih hadisleri değil, tüm rivayetleri muhtelif konulara göre düzenlemiştir. Camiu'l Usul'daki bölümler alfabetik sıraya göre hazırlanmış ve her rivayetin başında kaynak eserin ismi yer almıştır. Diğer taraftan rivayetin son senedi hariç diğer senetler silinmiş ve rivayetdeki anlaşılması zor ifade ve sözcüklere açıklama getirilmiştir. İbn Esir kitabın sonunda tüm râvilerin isimlerini alfabetik sıraya göre zikretmiştir. 14 ciltte yayınlanan bu eser araştırmacıların ilgisine mazhar olmuştur.

3- el-Müsned el-Cami' li Ahadis-i Kütüb-i Sitte ve Müellifat-i Ashabuha Uhra ve Muvatta-i Malik ve Mesanid el-Hamidi ve Ahmed İbn Hanbel ve..

Beşşar Avvad (Muasır) yönetimindeki heyet tarafından hazırlanan bu kitabın adından anlaşıldığı üzere Kütüb-i Sittenin yanı sıra sırasıyla Muvatta-i Malik, Müsned-i Hamidi ve İbn Hanbel, Müsned-i Abd b. Hamid, Sünen-i Daremi ve Sahih-i İbn Hazime'de olan rivayetler 21 ciltte yer almıştır. Bu kitabın müellifleri, rivayetleri müsnetlerde olduğu gibi sahabe eksenli ve her sahabe için zikredilen rivayetleri de Sünen'ler de olduğu gibi fıkhî bölümleri ölçü olarak sıralamışlardır. 1237 sahabeden 17802 rivayetin nakledildiği bu kitapta maktu, mürsel ve muallak hadisler yer almamıştır.

4- Cami el-Mesanid ve's-Sünen el-Hadi li A'kum es'Sünen⁴⁹⁸

İbn Kesir Dimeşki adıyla bilinen İsmail b. Ömer b. Kesir (ö. 774) tarafından yazılmıştır.

İbn Kesir, Kütüb-i Sitte, Müsned-i Ahmed b. Hanbel, Müsned-i Ebu Bekir Bezzar, Müsned-i Ebu Ya'li Muvassili ve Mu'cem-i Kebir-i Taberani'den olu-

⁴⁹⁶ جامع الاصول فى احاديث الرسول

⁴⁹⁷ التجريد الصحيح للصالح الستة

⁴⁹⁸ جامع المسانيد و السنن الهادى لاقوم السنن

şan on kitabın rivayetlerini bu kitapta toplamıştır. Kitaptaki hadis sıralaması ise müsnetlerde olduğu gibi sahabelere göre ve alfabetik sırayla dizilmiş ve hadislerden önce hadisin nakledildiği sahabeyle ilgili bilgiler ve rical ulema-sının hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Müellif, bu eserden amacını tüm hadisleri bir araya getirmek olduğundan sahih ve hasen rivayetlerle birlikte zayıf hatta sahte hadislerle de yer vermiştir. Bu eserdeki rivayet sayısı yaklaşık yüz bindir ve otuz bir ciltte yayınlanmıştır.⁴⁹⁹ İçerdiği hadis sayısı ve aynı zamanda hadislerin sahihlik durumu ile rical âlimlerinin görüşleri hasebiyle bu eserin en kapsamlı hadis kaynağı olduğunu söyleyebiliriz.

5- Camu'l Cevami⁵⁰⁰

Celaeddin Suyuti olarak tanınan Abdurrahman b. Ebu Bekir (ö. 911) tarafından yazılmıştır.

Kütüb-i Sitte, Müsned-i Ahmed İbn Hanbel, Muvatta-i Malik b. Enes'le birlikte yetmişden fazla hadis kitabını bir araya toplayan bu mecmua, son dönemlerde yazılmış en kapsamlı Ehl-i Sünnet hadis kaynaklarından birisi olma hasebiyle *Cam-i Kebir* adıyla da bilinmektedir. Cam-i el-Mesanid'de olduğu gibi tüm hadisleri içermesini hedefleyen müellif, zayıf hadislerle de yer vermiştir. Suyuti bu eserinde rivayetlerin senetlerini zikretmemiş ve rivayetleri “Akval=Sözler” ve “Ef'al=Fiiler” diye iki başlık altında toplamıştır. Akval bölümünde Hz. Peygamber'e (s.a.a) nispet edilen rivayetler alfabetik sırayla zikredilmiştir, Ef'al de ise senetler ölçü alınarak sıralanmıştır.

Aynı zamanda Suyuti, Cemu'l Cevami'deki zayıf rivayetleri çıkararak bu eserdeki seçilmiş rivayetleri “*Muhtasar Camiu's-Sağır fi Ehadis el-Beşir en-Nazir*”⁵⁰¹ adlı eserde toplamıştır. Cemu'l Cevami'nin muhtasarı sayılan bu kitapta 10031 rivayet bulunmaktadır.

499 Daha fazla bilgi için bkz. Müsned Nevisi, s. 457-467

500 جمع الوامع

501 المختصر الجامع الصغير في احاديث البشير النذير

6- Kenzu’l Ummal fi Sünen-i Akval ve’l Ef’a⁵⁰²

Muttaki Hindi künyesiyle meşhur olan Alaaddin Ali b. Hisam (ö. 975 ve-ya 977) tarafından kaleme alınmıştır.

Muttaki Hindi, kitabın mukaddimesinde bu eseri yazmadaki süreci şöyle açıklamıştır: Celaleddin Suyuti’nin yazmış olduğu Camiu’s-Sağır ve eklerindeki hadisler alfabetik sıraya göredir. Onları fıkhi konulara göre dizip “*Min-hacu’l Ummal fi Sünen-i Akval*”⁵⁰³ adlı eseri hazırladım. Sonra da buna “*el-Cami Kebir*”in akval bölümündeki bazı konuları ekleyerek “*İla Kemal li Min-hacu’l Ummal*”⁵⁰⁴ adlı eseri ve daha sonra “*el-Cami Kebir*”in ef’al bölümünü de buna ilave edip Resulullah’ın fiil ve uygulamaları ve sözlerinden oluşan “*Kenzu’l Ummal fi Sünen-i Akval ve’l Ef’al*” adlı eseri derledim. Muttaki bu eser ile Suyuti’nin kitaplarındaki hadisleri konu başlıklarına göre dizmekle birlikte Camiu’l Kebir’de yer almayıp Camiu’s-Sağır’de olan bazı rivayetleri de buna ilave etmiştir.⁵⁰⁵ Kısaca Kenzu’l Ummal aslında Suyuti’nin yazdığı Camiu’l Kebir, Camiu’s-Sağır ve eklerindeki rivayetlerin konu başlıkları altında toplanmasıdır. Bu kitap 18 ciltte yayınlanmıştır.

⁵⁰² كنز العمال فى سنن الاقوال و الافعال

⁵⁰³ مهج العمال فى سنن الاقوال

⁵⁰⁴ الاكمال لمنهج العمال

⁵⁰⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Kenzu’l Ummal, c. 1, s. 3-4

Dördüncü Dönem Hadis İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Tekâmül Dönemi

Her ne kadar Muvatta-i Malik, Müsned-i Ahmet ve Kütüb-i Sitte gibi eserler yazılmadan evvel dağınık bir şekilde ıstılahlar, rical ve fıkhu'l hadis gibi bazı hadis ilimleri var olmuşsa da bu eserlerin yazımından sonra mezkûr ilimler resmi ve düzenli bir şekil kazanmış ve özellikle III. yüzyıldan X. asıra dek hızlı bir tekâmül sürecine girmişlerdir.

Bu çeşitli hadis ilimlerinin ortaya çıkması, tedvin ve toplama döneminde muhaddisler için üç alanda çıkan zorluklar neticesindedir. Muhaddisler bu üç alanda ilerleme olmadıkça hadisleri anlama ve istifade etmenin mümkün olmadığına kanaat getirmişlerdir:

1- Hadis Ricali

Ehl-i Sünnet'in bir takım araştırmacılarına göre hadislerin senetleriyle zikredilmesi hk. 40 yılı itibariyle ortaya çıkan hadis uydurma meselesine dayansa da⁵⁰⁶ bazı verilere göre senetlerin zikredilmesi bizzat Resulullah tarafından tavsiye edilmiştir.⁵⁰⁷

Her hâlükârda rivayetleri toplayan kimseler hadis şeyhlerinin öğretileri doğrultusunda hadisleri senetleriyle zikretmişlerdir. Rivayetlerdeki senetler,

⁵⁰⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Kafi, c. 1, s. 52

⁵⁰⁷ Muhammed İbn-i Sirin'den şöyle nakledilmiştir: *"Müslümanlar hadislerin senediyle ilgilenmiyorlardı fakat fitne olunca (hicri 40. yıl) rivayetin ricali kimdir diye sormaya başladılar."*

hadisleri derleyen kimse ile hadisin nakledildiği Resulullah veya ashab ile tabiin arasındaki şahısları göstermektedir. Râvilerin kahır çoğunluğu, muhaddisleriyle aynı asırda yaşamaması ve çoğunun bilindik şahsiyetler olması onların kişiliğini tanıma ve incelemeyi zorunlu hale getirmiştir. Rical yani “Kişiler İlmi” kapsamında Kütüb-i Sitte yazarlarından Muhammed b. İsmail Buhari’nin “ez-Zuefa el-Kebir”⁵⁰⁸ ve Nesayi’nin “ez-Zuefa ve’l Metrukin”⁵⁰⁹ adlı eserleri, ilk muhaddisler için bile râvileri incelemenin önemini ve onların bu işe vakıf olduğunu göstermektedir.

Bu ihtiyacın teşhis edilmesiyle Rical İlmi üzere bilgi sahibi olan kimseler rical kaynakları yazmışlardır. Ebu Hatem Razi’den (ö. 327) “ec-Cerh ve’t T’adil”⁵¹⁰ İbn Kesir’den (ö. 744) “et-Tekmil fi Marifeti Sıkat ve’z-Zuefa ve’l Cemahil”⁵¹¹ ve Şemsuddin Muhammed Zehebi’den (ö. 748) “Tezkiretu’l Hifaz”⁵¹² adlı eserler bunlardan bir kaçıdır.

2- Hadis Terimleri

Tedvin döneminden önce sahih, zayıf, müsned, mürsel, mev’zu gibi bazı ıstılahlara muhaddisler aşına olsalar da bu ıstılahların tüm boyutlarıyla ele alınıp incelenmesi ve detaylandırılması, yazılan hadis mecmualarının belirli ölçü ve kurallar dâhilinde sahih veya hasen ilan edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Muhaddisler derledikleri mecmualarda hadisleri nasıl topladıklarını, hadisin meşhur veya şaz oluşunu, garîp ya da münker oluşunu ve kendi görüşlerini ifa etmekle birkaç hususun ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

a- Rivayet kimliğinin senet bakımından belirlenmesi açısından bazı ıstılahların açıklanması gereklidir. Örneğin “Bu rivayetlerin senetleri, doğru râviler tarafından Peygamber’e istinat edilmiştir.” demek yerine bu rivayet “sahihtir” denmelidir. Diğer bir deyişle hadis ıstılahları aynen yollardaki tra-

508 الضعفاء الكبير

509 الضعفاء و المتروكين

510 الجرح و التعديل

511 التكميل في معرفة الثقات و الضعفاء و المجاهيل

512 تذكرة الحفاظ

fık işaretlelerinin görevini yerine getirdikleri gibi bu ıstılahların açıklanması, detaylandırılması ve kullanım yerlerinin belirlenmesi gereklidir.

b- Hadislerin tahammül yöntemleri ve seviyeleri arasında farklılıklar vardır. Örneğin sema, kıraat, münavele gibi yöntemlerin itkan ve sağlamlık açısından farklı olması rivayetlerin itibarını doğrudan etkilemektedir.

c- Hadislerin kabul ya da reddedilmesini gerektiren şart ve kurallar, incelenmesi gereken önemli hususlardandır. Bu hususta İbn Hanbel gibi bazı muhaddisler hadislerin muhtevasında diğer İslami öğretilere zıtlık olsa dahi senedin itibarını yeterli görürken bazı muhaddisler ise senedin sıhhati ile birlikte muhtevanın sıhhatini de birlikte görmüşlerdir.

Hadis mecmualarının tedviniyle başlayan bu süreç, hadis ıstılahlarının ortaya çıkıp tekâmülünü etkilemiştir.

Bu doğrultuda yazılmış olan önemli eserlerden bazıları şunlardır; Hâkim Nişaburi'den *"Marifet-i Ulumu'l-Hadis"*⁵¹³ Hatib Bağdadi'den *"El Kifaye fi Marifeti Rivaye"*⁵¹⁴ Takiyyuddin Emrubni Osman b. Salih'den *"Mukaddimeti İbn Salih"*⁵¹⁵ İbn Hacer Eskalani'den *"Nuhbetu'l Fikri fi Mustelah Ehli'lEser"*⁵¹⁶

3- Fıkhu'l Hadis⁵¹⁷

Hadisler, senet ve ıstılahların yanı sıra diğer bir önemli özellikten yani metinden oluşmaktadır. Hal böyleyken bir nevi senet ve ıstılahların aslında muhtevanın yardımcıları olduğunu söyleyebiliriz. Bu kitabın altıncı bölümünde değineceğimiz üzere en önemli hadis ıstılahlarından olan ve Fıkhu'l Hadis, muhaddisler tarafından pek ilgi görmemiştir. Buna rağmen tedvin dönemiyle birlikte Fıkhu'l Hadis'in bazı bölümlerine artan ilgiyle oluşan ilimlerden bazıları şunlardır:

513 معرفة علوم الحديث

514 الكفاية في معرفة الرواية

515 مقدمه ابن صلاح

516 نخبة الفكر مصطلح اءهل الاثر

517 فقه الحديث

a) Garibu'l Hadis⁵¹⁸

Birçok rivayette anlaşılması zor ve edebiyat bilgisiyle mümkün olmayan bazı ibareler bulunmaktadır. Lügat bilgisinin yetersiz kaldığı bu ibarelere *Garibu'l Hadis* denilmiştir.⁵¹⁹ Bazı muhaddisler bu kelime ve ibareleri açıklamaya çalışmış ve netice itibarıyla Garibu'l Hadis ilminin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Garibu'l Hadis aslında Fıkhu'l Hadis ilminin bir dalı olsa da buna ilim telakki edilmesindeki sebep, ilk dönemlerde herhangi bir ilmin dallarına da ilim denilmesinden kaynaklanmaktadır.

Ahmed b. Muhammed Herevî'den (ö. 401) "*Garibu'l Kur'an ve'l Hadis*" ve İbn Esir Cezeri diye bilinen Ebu es-Saadat Mübarek b. Muhammed'den "*en-Nihaye fi Garibu'l Hadis ve'l Eser*"⁵²⁰ bu ilim dahilinde yazılmış önemli eserlerdendir.

b) Muhtelifu'l Hadis⁵²¹

Birçok hadis ilk okunduğunda çelişkili ve tutarsız görünebilir ama derin bir inceleme neticesinde aslında bir çelişkinin olmadığı da anlaşılır. Bunun bir sebebi ise şudur; Bazı hadisler zahire, bazıları ise batına delalet etmektedirler. Birinci kısım için muhkem ve ikinci kısım hadisler için müteşabih denilmiştir.⁵²² Bu durumda tevil kaidesi ve müteşabih–muhkem kaidesinden yararlanmak mümkündür.

Tedvin döneminden sonra ortaya çıkan zahirdeki bu çelişki, te'vil ve diğer örfi bazı kaidelerin ortaya çıkmasını ve özellikle Usul-i Fıkıh ilminin tekâmüle ermesiyle bu doğrultuda yeni eserlerin yazılmasını sağlamıştır. Fıkhu'l Hadis konulu kitaplardan bazıları şunlardır; İbn Kuteybe Dinuri'den (ö. 276) "*Te'vilu Muhtelifu'l Hadis*"⁵²³ ve İbn Cuzi'den (ö. 597) "*İttahakik fi*

⁵¹⁸ غريب الحديث

⁵¹⁹ Tedribu'r-Ravi, s. 163, Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, s. 75

⁵²⁰ النهاية فى غريب الحديث والاثار

⁵²¹ مختلف الحديث

⁵²² Daha fazla bilgi için bkz. Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, sç 92

⁵²³ تاءويل مختلف الحديث

c) Nâsîh ve Mensûh

Nesih, geniş kapsamlı zaman dilimini kısaltmak içindir yani bir nevi özelleştirir. Geniş zaman dilimi ve genele hitap eden bir hüküm, insanlar tarafından kısıtlandığı takdirde tahsise uğramıştır ve şu zamandan sonra hüküm geçersizdir diyerek zaman dilimi açısından kısıtlandığı vakit nesihe uğramıştır. Bu mevzu gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse rivayetlerde görülmektedir.⁵²⁵ Bu durum bazı ulemanın da hataya düşmesine neden olmuştur. Çünkü verdikleri fetvalarda nasih olan rivayete istinat etmek yerine mensuh olan rivayeti dikkate almışlardır. Bu olay, Fıkhu'l Hadis ilminin bir parçası olarak nasih ve mensuhu araştırmayı gerekli kılmıştır. Bu alanda yazılmış olan en önemli eserlerden birisi Ebu Bekir Muhammed İbn Musa Hazmi (ö.583) tarafından kaleme alınan *"El-İtibar fî Nasih ve Mensuh min Asar"*⁵²⁶ kitabıdır.

⁵²⁴ التحقيق فى اءحاديث الخلف

⁵²⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Minhacu'n-Nakt fi Ulum-i Hadis, s. 335-337

⁵²⁶ الاعتبار فى الناسخ و المنسوخ من الآثار

Beşinci Dönem

Hadis İlminin Durgunluk ve Zayıflama Dönemi

Ehl-i Sünnet hadis tarihinde, hadis ilminin zayıfladığı dönemden maksat büyük muhaddislere ve önemli hadis eserlerine rastlamadığımız X. yüzyıl ile XIV. yüzyıl arasındır.

Dr. Nureddin İtir bu konuda şöyle yazmıştır;

“Bu dönem ilmi meselelerde tasnif ve içtihadın ilerlemediği ve âlimlerin derin ilmi konuları araştırmak yerine sözcükler üzerine münakaşayla meşgul olduğu ve hadis ilminde yalnızca birkaç muhtasar eserin görüldüğü bir dönemdir.”⁵²⁷

Daha sonra bu dönemde yazılmış birkaç esere işaret etmiştir.⁵²⁸

Mahmud Salim Ubeydad da, Dr. Nureddin İtir gibi bu dönemi hadis ilminin zayıfladığı ve önemli ilmi çalışma ve eserlerin sunulmadığı bir dönem olarak tanımlamıştır.⁵²⁹

⁵²⁷ Minhacu'n-Nakt fi Ulum-i Hadis, s. 69

⁵²⁸ age, s. 69-70

⁵²⁹ Tarihu'l Hadis ve Minhacu'l Muhaddisin, s. 57

Altıncı Dönem Hadis İlminin Yükseliş Dönemi

Bu dönemi, Şia'nın hadis tarihindeki yükseliş dönemiyle olan benzerliklerinden dolayı ileride ele alacağımız Şia hadis tarihinin yükseliş dönemiyle birlikte inceleyeceğiz.

Dördüncü Bölüm Mustalahu'l Hadis İlmi

Dirayetu'l Hadis⁵³⁰ ve Usul-i Hadis⁵³¹ gibi isimler ile de anılan bu ilme Mustalahu'l Hadis denilmesi, hadis ıstılahlarına dair açıklamalar içermesi ve incelemesi neticesindedir.

"Diraye"⁵³² ise lügatta "Bilmek, şüphenin önüne geçen bilgi"⁵³³ veya "Dikkat ve incelikleri kavramak"⁵³⁴ manalarındadır. " **ما كنت تدري ما الكتاب ولا الإيمان** *Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin*"⁵³⁵ ayetinde de dirayet aynı manada varid olmuştur. Bu ilmin Dirayetu'l Hadis diye isimlendirilmesi ise bu ilim ile hadis senetlerinin yanı sıra metinlerinin de incelenmesi ve rivayetin geçerli ve makbul ya da geçersiz ve reddolmasının incelenmesidir.

İmam Cafer-i Sadık şöyle buyurmuştur:

"Bir hadisi anlamak, bin hadisi nakletmekten daha hayırlıdır."⁵³⁶

Dirayetu'l Hadis'in tanımı hakkında yaygın görüş yukarıdaki gibi olsa da bizce bu ıstılah aslında Fıkhu'l Hadis ilmine nazırdır. Mustelehu'l Hadis ile

⁵³⁰ درايه الحديث

⁵³¹ اصول الحديث

⁵³² درايه

⁵³³ Telhis-i Mikbasu'l Hidaye, s. 8

⁵³⁴ Usul-i Hadis ve İhame, s. 14

⁵³⁵ Şura/52

⁵³⁶ Biharu'l Envar, c. 2, s. 184, Meaniu'l Ahbar, s. 2

Usul-i Hadis ıstılahları arasından ise ilk terimin kullanımı içerik açısından daha uygundur. Türkçe’de hadis ıstılahları manasına gelen Mustelahu’l Hadis ilminin en yaygın tanımları aşağıdaki gibidir:

Şehid-i Sani Mustalahu’l Hadis ilmini şöyle tanımlamaktadır:

“Bu ilim, herhangi bir hadisin kabul ya da reddedilmesini değerlendirmek için gerek hadisin metni gerekse senedini veya diğer verilerini incelemektedir.”⁵³⁷

Şeyh Bahai ise bu ilmi şöyle açıklamıştır:

“Mustalahu’l Hadis ilmi ile hadisin senedi, metni, tahammül metodu ve nakil şekli incelenmektedir.”⁵³⁸

Bu ilmi, irdelenen konular ve kaynaklardaki açıklamalarla kısaca şu şekilde tanımlayabiliriz:

“Mustalahu’l Hadis, rivayetlerin senet ve metniyle ilgili ıstılahlar, haber çeşitleri, tahammül, kabul ya da reddedilmeleriyle ilgili şartların bahise tabi edildiği hadis ilmidir.”

Mustalahu’l Hadis İlminin Konusu, Faydaları ve Meseleleri

Bu ilmin konusu hadislerin sened ve muhtevasıdır.⁵³⁹ Bazıları bu ilmin konusunu Râvi (rivayet eden) ve Mervi (rivayet edilen) olarak tanımlamışlarsa da ahad râvilerin rical ilmi kapsamında incelenmesinden dolayı bu görüş geçersiz sayılmıştır.⁵⁴⁰ Faydaları ise muhaddislerce kullanılan ıstılahların tanımlanması ve aynı zamanda kabul ya da reddedilen rivayetlerin birbirinden ayırdedilmesidir.⁵⁴¹

Mustalahu’l Hadis ilminin ilgilendiği meseleler ise sıhhat, hasen, zayıflık gibi sened dâhilindeki konularla icmal, ahkam ve teşabüh gibi hadisin met-

⁵³⁷ en-Nihaye fi Şerhi’l Bidaye, s. 45

⁵³⁸ el-Veciz fi İlmi’l Diraye, s. 6

⁵³⁹ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 44

⁵⁴⁰ age, c. 1, s. 45

⁵⁴¹ age, c. 1, s. 45, Tedrib er-Ravi, s. 22

niyle ilgili konulardır.⁵⁴²

Suyuti, Harezmi'den şöyle nakletmiştir:

“Hadis ilmi, yüze yakın çeşit içermektedir ve her çeşit kendi başına bir ilimdir, her kim bu ilimlere ömrünü verse bile tamamlaması mümkün değildir.”⁵⁴³

Mustalahu'l Hadis için Hakim-i Nişaburi 52 çeşit ilime, İbn Salih ise 65 çeşidinne işarette bulunmuş ve bu sayının daha da artabileceğini belirtmiştir. Suyuti de “*Tedribu'r-Ravi*”⁵⁴⁴ adlı eserinde 65 çeşit ilime değinmiştir.⁵⁴⁵

Mustalahu'l Hadis ilminin belirli sayılarda çeşitli ilim veya alanlara bölünmesi, eski âlimlerin klasik metodlarındandır. Onlar herhangi bir bilgi ya da tartışma konusunu bir ilim olarak telakki etmişlerdir.

Mustalahu'l Hadis ilmindeki mevzuları dört ana başlık altında toplayabiliriz:

1- Haber Türleri; Burada öncelikle haberin mutevatir veya ahad olması, ahad ise de sahih ya da zayıf olması konu edilmiştir.

2- İstilahlar; Burada senet ve muhtevaya dair istilahlar ele alınmıştır.

3- Tahammul'ün şart ve türleri.

4- Hadisin nakledilmesi ve kabul görülmesindeki şartların incelenmesi.

Her hadis ilk naklinden bize ulaşınca kadar ki dönem dahilinde tahammül, nakletme veya ret olmak üzere üç merhaleden geçmektedir. İşte bu ilim ile bu merhalelerdeki şartlar irdelenmektedir.

Biz de Mustalahu'l Hadis konusunu yukarıdaki başlıklar dâhilinde inceleyeceğiz:

⁵⁴² Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, s. 15 ve 17

⁵⁴³ Tedribu'r-Ravi, s. 33

⁵⁴⁴ تدريب الراوى

⁵⁴⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Usul-i Hadis, s. 20

Birinci Mevzu Haber Türleri

Hadisin Mütevatir ve Vahid Olması

Öncelikle şu noktayı hatırlatmalıyız ki hadisin mütevatir veya diğer bölümlere ayrılması hadis ilmine has bir mevzu değildir. Mantık ilminin kıyas ve yakın bölümlerinden biri *Mütevatirat* kısmıdır. Hadis ilminde kullanılan mütevatirin tanımı da zaten buradan gelmektedir.⁵⁴⁶ Rivayetler, râvilerin sayısı bakımından mütevatir ve vahid olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadırlar.

Mütevatir ise kendi içerisinde, lafzi, manevi, icmalî vb. olmak üzere çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. Fakat haberlerin büyük bölümü ahad haberlerdir ve mütevatir haberlerin sayısı oldukça azdır. Bu yüzden de haber türleri genelde vahid haberlerden oluşmaktadır.

Mütevatir Haber

Mütevatir, sözcükte *Ardışık* ve *Ardından gelmek* gibi manaları barındıran “*Tevatür*”⁵⁴⁷ kökündendir. Kuran-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

”ثم أرسلنا رسلنا تترأكلماء جاء أمه رسولها كذبوه فاتبعنا بعضهم بعضاً”⁵⁴⁸

“Sonra Biz, resûllerimizi ardarda (arası kesilmeksizin) gönderdik. Her ümme-

⁵⁴⁶ el-Mantık, s. 286

⁵⁴⁷ تواتر

⁵⁴⁸ Müminun/44

te resûlû geldiği zaman, her defasında onu yalanladılar. Biz de onları birbiri arkasından (helâk ettik)."

Bu ayet-i kerimede geçen "tetra-تترا" sözcüğü mastar olup ardarda manasına gelmektedir. Yani peygamberler, Allah tarafından ardarda ve boşluk olmaksızın gönderilmişlerdir.⁵⁴⁹

Mütevâtir hadis, her dönemdeki râvilerin sayısı yalana yer vermeyecek ve yalanı imkânsız kılacak kadar çok olan hadis türüdür.⁵⁵⁰

Ehl-i Sünnet ve Şii muhaddislerinin geneli hadisin mütevâtir olması için râvilere bir sayı belirlemenin mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Tevatürün gerçekleşmesi için önemli olan her tabaka ve nesilde yalan söylemenin mümkün olmayacağı kadar yeterli râvinin bulunmasıdır.

Şehid-i Sani'nin bu konudaki görüşü şöyledir:

"Doğru olan, râvilerin sayısı hakkında belirli bir sayı aramak değil, mütevâtir olma şartını (râvilerin yalan söylemesinin imkânsız olması) yerine getirmektir. Bazen bu şart on veya daha az sayıdaki râviyle gerçekleşirken bazen ise 100 râviyle de gerçekleşmeyebilir. Bu mesele râvilerin sadık olma seviyelerine bağlıdır."⁵⁵¹

İbn Hacer Askalani de şöyle der:

"Doğru görüşe göre, râvilerin sayısını belirlemek anlamsızdır."⁵⁵²

Bu görüşlerin yanı sıra bazı muhaddisler tarafından hadisin mutevâtir sayılması için râvilerin en az 4, 12, 20 vb. olmaları gerektiğine dair bazı öneriler sunulmuştur.

Haberin Tevatür Seviyesine Ulaşması İçin Gerekli Şartlar

1- Muhbirlerin Duyularına Dair Bilgi

Maksat, râvinin görme ve işitme gibi duyularla bir olaya vakıf olması ve-

⁵⁴⁹ Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s. 87-89, Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, s. 23-24

⁵⁵⁰ age, c. 1, s. 89-90

⁵⁵¹ el-Bidaye fi İlmu'd-Diraye, s. 13

⁵⁵² Ulumu'ul Hadis ve Mustalahu, s. 148

ya bir haber almasıdır. Yani duyduklarından yola çıkarak bir kanıya varması, tahmin veya akıl yürütmesi değildir. Örneğin Zeyd'in öldürülmesine bizzat şahit olan kimselerin rivayeti, tevatür haber olarak değerlendirilebilir. Ama aynı olayı, halkın Zeyd'in evinde toplanmasından ve oluşan izdihamdan yola çıkarak nakledilmesi her nekad bu izdihamı şahit olan kimse bunun ölümle ilgili olduğu konusunda emin olsa da bu haber onun tahminleriyle olup duyularına dayanmadığı gerekçesiyle başkaları için mütevatir haber sayılmaz.

2- Tevatürün Tüm Tabaka ve Nesillerde Olması

Şayet râvilerin sayısı tabakaların herhangi birinde tevatür seviyesinde olmaz ise bu haber mütevatir sayılmaz. Gerçi mütevatir olmaması ilmi mevzularda faydalı olmadığı manasına da gelmemektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz şartların dışında muhaddislerden bazıları, ihtilaf-i nesep, haberin ilim içermesi gibi bazı şartları da tevatür için gerekli görmüşlerdir.⁵⁵³

Mütevatir Haberin İlme Faydalı Olması İçin Gerekli Şartlar

Mütevatir olan hadisler her ne kadar özü itibarıyla ilim için faydalı bilgiler ihtiva etseler de tüm muhataplara faydalı olmaları için aşağıdaki şartları taşımaları gerekmektedir:

1- Muhatabın Hadisin İçeriğinden Habersiz Olması

Çünkü muhatap haberin içeriğinden haberdar ise, bu haber onun daha önce bizzat şahit olduğu bir olaydır veya bunun mislidir. Birinci halde tahsil-i hasıl ve ikinci halde ise ictima-i misleyn kaideleri gereğince imkansız olur.

2- Muhatabın Önyargılı ve Şüpheli Olmaması

Muhatab haberin içeriğine karşı şüphe, önyargı ya da taklit taşınamalıdır. İslam düşmanları ve Şia'ya muhalif olan kimselerin, mütevatir haberlerle sabit olan Resulullah'ın (s.a.a) mucizeleri veya Ehli Beyt'in (a.s) İmametine

⁵⁵³ Daha fazla bilgi için bkz. Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s. 103-111

vurguları hakkında ilgisiz kalmaları, mütevatir olan haberlerin faydasız olmasından kaynaklanmaz belki bu, onların içinde oldukları önyargı ve geçmişlerini taklit etmelerinden dolayıdır.⁵⁵⁴

Mütevatir Çeşitleri

Mütevatir Hadis, Lafzi ve Manevi olmak üzere ikiye ayrılır;

Lâfzî Mütevatir: Tüm tabakalardaki râvilerin aynı lafzı ve sigayı kullanarak aktardıkları haber ile rivayetin lafzında hasıl olan tevatür çeşididir. Örneğin; “من كذب على متعمدا فليتبوء مقعده من النار” *Her kim bana yalan bağlarsa cehennemdeki yerini hazırlasın.*”⁵⁵⁵ rivayeti aynı şekilde kırkın üzerinde râvi tarafından nakledilmiştir.⁵⁵⁶

Aynı zamanda “من كنت مولاه فعلي مولاه” *Ben kimin mevlası isem Ali’de onun mevlasıdır.*” veya “انى تارك فيكم الثقلين” *Aranızda iki değerli emanet bırakıyorum; Allah’ın kitabı ve itretim*” mütevatir-i lafzi olan hadislerdendir.

Mütevatir-i Manevi: Mütevatir hadislerin genelinde hadis lafızları aynı olmasa da mana bakımından müşterek oldukları görülmektedir. Yani buradan şu sonuç hasıl olmaktadır; tevatür mana iledir lafız ile değildir. Bu açıdan da bu tür hadisler mütevatir-i manevi denilmiştir. Örneğin; Hz. Mehdi’nin (a.s) zuhuruna işaret eden rivayetler mütevatir-i manevi seviyesindedir. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.a) ve Ehl-i Beyt’ten (sa) nakledilen yüzlerce rivayet zuhur meselesine ve öncesi ile sonrasında vuku bulacak olaylara işaret etmektedir.

Bütün bu rivayetlerin müşterek manalarını ele alarak kesin sonuçlar alabiliriz. Zuhur olayı, güneşin batıdan doğması, Dabbetü’l Arz’ın çıkışı, gökyüzünü dumanın kaplaması, zulüm ve kötülüğün yeryüzüne hakim olması, Deccal fitnesi ve Süfyanî’nin isyanları gibi olaylar manevi tevatür seviyesinde gelen haberlerdendir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Mealimu’d-Din ve Melazu’l Müctehidin, s. 185-186

⁵⁵⁵ Men la Yahzuru’l Fakih, c. 4, s. 364, Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel, c. 1, s. 78

⁵⁵⁶ Usul-i Hadis, s. 79

⁵⁵⁷ Bu rivayet hakkında daha fazla bilgi için bkz. el-Gaybet, Şeyh Tusi, Mu’cem Ahadisü’l Mehdi, Ali Kurani, Biharu’l Envar, c. 51-52

Mütevâtir rivayetleri incelediğimizde birçok rivayetin mütevâtir-i ma-nevi olduğuna şahit olmaktadır. Çünkü çeşitli dönemlerde aynı sözün çeşitli lafızlarla Masum İmamlar tarafından nakledilmesi, anlaşıldığı gibi nakledil-me meselesi ve râvilerden bazılarının yeterli ezbere sahip olmamaları bir haberin mütevâtir-i lafzi olma ihtimalini oldukça düşürmektedir.⁵⁵⁸

Haber-i Vahid

Mütevâtir derecesine yükselemeyen hadislerle *Haber-i Vahid* denir. Di-ğer bir ifadeyle nesillerin yani tabakaların biri veya bir kaçında râvilerin sayı-sı onların yalan söylemelerini imkansız kılacak kadar çok olmaz ise gelen haber vahid olur. Bu tür hadisler tek başlarına ilim için faydalı sayılmazlar. Haber-i Mütevâtirdeki râvilerin sayısı için bir sayı belirlenemediği gibi habe-rin vahid olması için râvi sayısının ne olacağı hakkında da kesin bir kanı yok-tur. Dolayısıyla tek râviden nakledilen bir hadis gibi tüm tabakalarda on râvisi olan bir hadis de râvilerin zayıf olmasıyla haber-i vahid olabilir. Burada şu noktayı da hatırlatmakta yarar var; Masum İmamlar’dan (a.s) naledilen hadislerin %95’lik bölümü haber-i ahad türündendir. Bu açıdan haber-i va-hidin hüccet olma durumlarını ve çeşitlerini incelemek zaruriyyet arz etmek-tir.⁵⁵⁹

Hadislerin Sıhhat Açısından Dört Kısma Ayrılması

Hadis, ilk dönemlerdeki ulema tarafından bazı ölçüler doğrultusunda sahih ve zayıf yada makbul ve merdud olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Hadislerin sahih, hasen, muvassak ve zayıf olarak dört kısma ayrılması ise ilk olarak Allame Hasan b. Mutahhar-i Hilli (ö. 677) veya Seyyid İbn Tavus (ö. 673) tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵⁶⁰

Şeyh Bahaüddin Amuli bu konuda şöyle demiştir:

“Bu ıstılah (hadislerin dörde ayrılması) kadim âlimler için (onların sözlerinden anlaşıldığı üzere) bilinmedik bir mevzudur. Onlar itimat ettikleri ve sıhhatine

⁵⁵⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 115-117

⁵⁵⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 125

⁵⁶⁰ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 137-138

deliller barındıran hadisleri sahih olarak bildiriyorlardı.”⁵⁶¹

Kadim ulemanın bir hadisi sahih bilmelerindeki ölçü daha çok hadisin metniyle ilgili olmuştur. Bu bağlamda kitap, sünnet, akıl vb. ile çelişmeyen hadisleri zayıf bir senetten gelmeseler dahi sahih olarak tanımıyorlardı. Zaman ilerledikçe bu ölçülerin bir kısmı veya tümü kaybolmuş ve netice itibariyle hadislerin metni yerine senetleri incelenerek râvinin adalet, doğruluk, İmamiyye gibi özellikleri taşıyıp taşıyamamasıyla hadisler dört kısma ayrılmıştır:

1- Sahih

Tüm tabakalardaki râvileri âdil ve İmamiyye’ye mensup olup, isnadı aralıksız ve muttasıl olarak İlahi hüccet olan Masumlar’a (a.s) ulaşan hadislere *Sahih* denir.⁵⁶² Şii âlimler tarafından gerekli görülen bu şartları kısaca özetliyoruz:

a) Hadis İlahi bir hüccetten nakledilmelidir. Dolayısıyla sahabe gibi Masum olmayan kimseler tarafından nakledilen hadisler, râviler açısından gerekli şartlara haiz olsalar da ıstılahta sahih değillerdir.

b) Senedin ittisali, rivayetin senedinde her hangi bir noksanlık olmamalı ve tabakalar arasında da hiçbir kopukluk bulunmamalı. Hatta nakil zincirinin bir halkasının kopması dahi onun sahih olmasını düşürür.

c) Tüm tabakalardaki râvilerin âdil olmaları ve İmamiyye’ye mensup olmaları.

Sahih İstilahının Ehl-i Sünnet Âlimlerince Açıklanması

Sünni ekole göre şu beş şartı içerisinde barındıran hadislere sahih denir:⁵⁶³

a) Râvilerinin âdil olması,

⁵⁶¹ Maşriku’ş-Şemseyn, s. 3

⁵⁶² el-Bidaye fi İlmu’d-Diraye, s. 19, el-Veciz fi İlmi Diraye, s. 5, Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 145-146

⁵⁶³ Nuhbetu’l Fikr, s. 12, Fethu’l Mukays, c. 1, s. 18, Tedribu’r-Ravi, c. 1, s. 43

b) Râvilerinin zabıt, yani bir konuyu unutmadan rivâyet etme kapasitesine sâhip olması,

c) Haberin isnadının aralıksız ve muttasıl olması,

d) Haber şâz, yani güvenilir bir râvinin kendisinden daha güvenilir bir başka râvinin rivayetine ters düşmemeli ve bu rivayetiyle de tek kalmış olmamalı,

e) Haber muallel, yani metin ya da isnâdı açısından sıhhatine şüphe getiren bir illeti olmamalı.

2- Hasen

Sözlükte *iyi, güzel, hoş ve latif* manalarına gelir. Hadis ilminde sahih şartlarının tümünü taşıyan fakat rical kaynaklarında ravilerinin bir veya bir kaç hakkında adalet vurgusu yapılmayan hadislere denilmiştir.⁵⁶⁴

Ehl-i Sünnet Ulemasına Göre Hasen İstılahı

Tirmizi'den (ö. 279) önceki muhaddisler hadisleri sahih ve zayıf olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Tirmizi, *Hasen* istılahını sahih ile zayıf arasında orta bir istılah olarak önermiş ve bu Sünni muhaddisler tarafından uygun görülmüştür.

O tarihten itibaren Ehl-i Sünnet nezdinde hadisler Sahih, Hasen, Zayıf olmak üzere üç kısımdan oluşmuştur.⁵⁶⁵

Hasen'den maksat senedi hafifu'z-zabt⁵⁶⁶ olan yani ravi tarafından muttasıl olan ve şâz ile illet içermeyen hadislerdir. Hafifu'z-zabt (Tamamu'z-Zabt'ın tersi) kayda geçerken az miktarda sorun olan fakat hala zabıt sayılan kimseye denir.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ el-Bidaye fi İlmü'd-Diraye, s. 21, el-Veciz fi İlm-i Diraye, s. 5 Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s. 160-161

⁵⁶⁵ Ulumu'l Hadis ve Mustalahu, s. 158

⁵⁶⁶ خفيف الضبط

⁵⁶⁷ Mukaddime-i İbn-i Salah (Ulumu'l Hadis), s. 31-32, Tedribu'r-Ravi, c. 1, s. 126-129

3- Muvassak

Ravileri adil olup senetleri de aralıksız ve muttasıl olan fakat tabakalar-dan bir veya bir kaçında İmamiyye'ye mensup olmayan raviler bulunan ha-disler Muvassaktır.⁵⁶⁸

Diğer bir ifadeyle ravileri ahlaki açıdan gerekli şartları taşıyalar da, inanç bakımından sorunlu kimselerin naklettiği hadislerle muvassak denir. Bu ba-kımdan Ehl-i Sünnet ravilerinden nakledilen hadisler muvassaktır.

4- Zayıf

Sahih, hasen ve muvassak olmayan hadislerle zayıf denir.⁵⁶⁹ Diğer bir ifadeyle senedinde kopukluk olan, ya da şiga ve adil olmayan raviler tarafın-dan nakledilen hadisler zayıf diye adlandırılır. Ehl-i Sünnet ekolünde ise ha-sen ve sahih seviyelerinde olmayan hadislerle zayıf denilmiştir. Bu bakımdan senedi kopuk, şaz ve mualel olan ya da adalet vasfını taşımayan bir raviyi senedinde bulunduran hadisler zayıftır.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ el-Bidaye fi İlmu'd-Diraye, s. 23, Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s. 168

⁵⁶⁹ Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s. 177-178

⁵⁷⁰ Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 41, Tedribu'r-Ravi, c. 1, s. 144-145

İkinci Mevzu Hadis İstılahları

Bir önceki bölümde hadisleri dört ana kısma ayırmış ve konuyla ilgili en sık kullanılan ıstılah ve terimlerin bir kısmıyla tanışmıştık. Bu ıstılahlara ilaveten her biri hadislerin farklı özelliklerine işaret eden ve hadis kitaplarında sıkça kullanılan altmış ıstılahtan da söz etmek mümkündür. Bugüne değin konuyla ilgili olarak yazılmış eserlerde genellikle ilk önce dört ana bölüme hitap eden terimler ele alınmış ve daha sonra zayıf hadislere özgü ıstılahlar anlatılmıştır. Örneğin şöyle anlatılmaktadır: *Meşhur, Garip, Mushaf, Mezid, Muhtelif, Muhkem, Müteşabih, Nas, Zahir, Mücmel* ve *Mübeyyen* terimleri, hadislerin dört ana bölümü için kullanılan ortak ıstılahlardır ve bunlar *Sahih, Hasen, Muvassak* ve *Zayıf* hadisler için kullanılabiliyor. Ancak *Mevkuf, Makt'u, Müzdarib, Müdelles, Maklub* ve *Mechul* ıstılahları *Zayıf* hadislere özgü ıstılahlardır.⁵⁷¹

Ancak bu tür bir taksimatta gördüğümüz birtakım eksikliklerden dolayı burada daha farklı bir üslup ile bu ıstılahları açıklamayı düşünüyoruz.

Bu yeni yöntemde hadis terimlerini; hadis senedine dönük ıstılahlar, hadis metnine dönük ıstılahlar ve hadisin sened ve metnine dönük ıstılahlar olmak üzere üç ana bölümde ele alacağız ve okuyucu, ıstılahın tanımına bakarak bu terimin, hadisin bütün bölümlerine mi yoksa sadece bir bölümüne mi hitap ettiğini kolaylıkla anlayabilecektir. Bu yöntemle daha kolay bir şekilde hadis ıstılahlarını öğrenebileceğiz.

⁵⁷¹ Daha fazla bilgi için bkz. Mikbasu'l Hidaye c. 1, s. 201 – 202. Usulu'l Hadis ve Ahkamuhu, s. 65

Hadis Senedine Dönük İstilahlar

Hadis senedine dönük ıstılahlara baktığımızda bu ıstılahların genel olarak hadis senedinin ittisal ve inkıta durumuna, hadisi bize aktarma şekline ve ricali kaynaklarda aktarılma şekline dönük olduğunu görüyoruz.

Hadis Senedinin İttisaline Dönük İstilahlar

1- Müsned: Bütün ravi tabakalarıyla Masum’a (a.s) bağlanan hadise Müsned denilir.⁵⁷² Ehl-i Sünnet anlayışında Masum şahıs, sadece Resulullah ile (s.a.a) özetlendiği için Peygamber Efendimiz’e (s.a.a) kadar ittisal yönüyle herhangi bir sorun taşımayan hadise Müsned hadis denilmiştir. Ancak Şii hadis âlimleri, Ondört Masum inancına sahip oldukları için “*Masum*” terimini kullanmaya özen göstermişlerdir. Müsned teriminin ravilerin inanç ve ahlaki durumlarına dair bilgi içermediği için etkili bir ıstılah olduğu söylene-
mez.

Müsned, kimi durumlarda içeriği sahabelere göre dizilen ve sahabelerden gelen hadisleri derleyen hadis kitapları için kullanılmıştır. Müsned-i Ahmed b. Hanbel de olduğu gibi.

2- Muttasıl: Aynı Müsned hadiste olduğu gibi ravi silsilesinde kopukluk olmayan hadistir. Ancak Muttasıl bir hadis Masum’dan (a.s) nakledilmiş olabildiği gibi mevkuf bir şekilde masum olmayan kişilerden de nakledilmiş olabilir. Muttasıl terimi bu yönüyle merfu ve mevkuf hadisleri kapsamaktadır.

Muttasıl hadis için aynı zamanda “*Mevsul*” terimi de kullanılmaktadır.⁵⁷³

3- Âli ve Nazil: Â’liyyus-Sened denilen hadis, senesinde herhangi bir kopukluk olmamasına ilaveten daha kısa bir senede sahip olan hadistir. Nazil hadis ise bunun tam tersidir. Yani ravi sayısı fazla olan Muttasıl hadis için Nazil terimi kullanılmaktadır.⁵⁷⁴

⁵⁷² Mikbasu’l Hidaye c. 1 s. 202- 203, Tedribu’r-Ravi c. 1 s. 147

⁵⁷³ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 206, Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 44

⁵⁷⁴ Er-Revaşihu’s-Semaviyye, s. 126, Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 255

4- Muzmer: Senedin son bölümünde Masum'un (a.s) adı yerine üçüncü tekil şahıs zamiri kullanılan hadise Muzmer hadis denilmiştir.

Bu tür kullanımlar genellikle takiye sebebiyle Masum İmam'ın (a.s) gizli tutulduğu veya hadisi söyleyen Masum İmam'ın bilinmediği durumlarda görülür.⁵⁷⁵

5- Müfred: Yalnızca bir ravi, bir fırka veya belirli bir şehirden olan raviler vasıtasıyla rivayet edilen hadis için *“Müfred Hadis”* terimi kullanılmıştır. Örneğin: *“Biz, peygamberler topluluğu dinar veya dirhem olarak herhangi bir miras bırakmayız ve bütün geride bıraktıklarımız sadakadır.”* hadisi gibi yalnızca Ebu Bekir'in Peygamber Efendimiz'den (s.a.a) naklettiği hadisler.⁵⁷⁶

6- Mevkuf: Sened itibarıyla herhangi bir sahabeye veya Oniki imamların yarenlerinden birine dayanan hadis *Mevkuf*dur.⁵⁷⁷

Bu tür hadisler sahabenin Ehl-i Sünnet nezdindeki üstün konumu sebebiyle çoğunlukla Sünnilerce muteber bir hadis olarak kabul edilmiştir. Ancak Şii âlimleri bu tür hadisleri, karinelerle Masum İmam'dan geldikleri kesinleşmediği sürece muteber hadis olarak kabul etmemişlerdir.

7- Maktu: Senedi itibarıyla tabiine dayanan hadislere *“Maktu Hadis”* denilmektedir.⁵⁷⁸ Bu ıstılah çoğunlukla Ehl-i Sünnet'in kullandığı bir terimdir.⁵⁷⁹

Şii alimleri, Maktu hadisleri aynı Mevkuf hadislerde olduğu gibi muteber hadis olarak kabul etmemişlerdir.

8- Meşhur: Karşısında herhangi bir Şaz hadis olup olmadığına bakılmaksızın yoğun bir şekilde nakledilmiş olan hadis, *“Meşhur”* hadistir.⁵⁸⁰ Bir hadisin meşhur olması o hadisin kesinlikle sahih bir hadis olduğu anlamında

⁵⁷⁵ Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s. 332

⁵⁷⁶ age, c. 1, s. 218

⁵⁷⁷ age, c. 1, s. 321-322, Tedribu'r-Ravi, c. 1, s. 159

⁵⁷⁸ age, c. 1, s. 330

⁵⁷⁹ age, c. 1, s. 47, Tedribu'r-Ravi, c. 1, s. 159

⁵⁸⁰ age, c. 1, s. 254, Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 265

değildir. Meşhur terimi, fıkıh gibi birçok İslami ilimlerde tarihi olaylar için ve özellikle hadisler için geniş bir biçimde kullanılmıştır.

9- Mustafiz: “Fazu’l Mâ”⁵⁸¹ kökünden alınmıştır. Yani “Su, yukarıdan aşağıya doğru süzüldü.” Hadis ilminde ise bütün tabakalarda birçok ravi tarafından rivayet edilen hadisler için kullanılmaktadır. Hadis alimlerinin birçoğu bu terimin bir hadis için kullanılabilmesi için her tabakada en az üç farklı ravinin bulunmasını bir ön şart olarak söylemişlerdir.⁵⁸²

10- Aziz: İki ravi ve iki senede sahip olan hadis için bu ıstılah kullanılmaktadır. Belki de bu tür bir hadisin çok az bulunması sebebiyle bu isim uygun görülmüştür.⁵⁸³ Ya da ikinci bir senede sahip olması hasebiyle güçlü olduğu için bu isim uygun görülmüştür.

Bu ıstılah hadis kitaplarında seyrek bir şekilde kullanılmaktadır.

11- Şaz veya Nadir: Sika ravilere sahip olmasına rağmen yalnızca bir senede sahip olan ve birçok ravinin nakletmiş olduğu meşhur bir hadisi karşısına alan hadise “Şaz Hadis” denilmektedir. Bu tür bir hadis için “Nadir Hadis” terimi de kullanılmaktadır. Şu hadiste olduğu gibi: “Allah’a andolsun ki Ramazan ayı hiçbir zaman eksikliğe uğramaz.”⁵⁸⁴ Yani yirmi dokuz gün olmaz.

Bu terimin, sık kullanılan ıstılahlar arasında yer aldığını söyleyebiliriz.

12- Münker veya Merdud: Yalnızca bir senede sahip olmasıyla birlikte sika olmayan raviler vasıtasıyla nakledilen ve aynı zamanda birçok ravinin nakletmiş olduğu meşhur bir hadisin karşısında yer alan hadisler “Münker Hadis” denilmiştir.⁵⁸⁵ Münker’i Şaz hadisten ayıran özellik ise ravilerinin sika olmayışıdır.

Bu ıstılah sık bir şekilde hadis kitaplarında kullanılmaktadır.

⁵⁸¹ فاض الماء

⁵⁸² Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 128-129, el-Bidaye fi İlm-i Diraye, s. 16

⁵⁸³ Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 270

⁵⁸⁴ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 253, er-Revaşihu’s-Semaviyye, s. 163

⁵⁸⁵ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 254, Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 80

Seneddeki Kopukluğa İşaret Eden İstilahlar

Hadis senedindeki kopukluklar, senedin başında, ortasında veya sonunda, bir veya birden fazla ravinin düşmesi şeklinde olabilir. Hadis uleması bu düşüklüklerin her biri için farklı istilahlar kullanmıştır.

1- Muallak: Hadis senedinin başından bir veya birden fazla ravi peş peşe düşmüş ise ve hadis, sıradaki diğer ravilere isnat edilmiş ise bu hadise “*Muallak Hadis*” denilir.⁵⁸⁶ Aynı “*Men La Yahzuru’l Fakih*” kitabında olduğu gibi ve aynı “*Tehzibu’l Ahkam*” ve “*el-İstibsar*” kitaplarında aktarılan birçok hadiste görüldüğü gibi. Yani Şeyh Saduk ve Şeyh Tusi senedin başındaki ravi-lerin adını anmadan son ravinin adını söyleyerek hadisleri nakletmişlerdir.

2- Munkatî: Senedin başında, ortasında veya sonunda bir veya birden fazla ravinin düşmesi şeklinde herhangi bir şekilde kopukluk olan hadis için “*Munkatî*” terimi kullanılır. Dolayısıyla munkati hadis aynı zamanda senedinde kopukluk olan altı farklı hadis türünü içine alır. Ancak bu istilah genellikle senedin orta kısmından bir ravinin düşmüş olduğu hadis için kullanılmaktadır.⁵⁸⁷ Bu istilah için daha farklı tanımlar bulmak da mümkündür. Munkati terimi, az kullanılan istihlaldandır.

3- Mu’zal: Senedin orta kısmından birden çok ravinin düşmüş olduğu hadis için “*Mu’zal Hadis*” terimi kullanılır. Munkati ve Mu’zal hadislerini birbirinden ayıran özellik ise mu’zal hadiste hadisin orta kısmından birden fazla ravinin düşmüş olması şartının aranmasıdır. Oysa bir hadisin Munkati olabilmesi için senedinin herhangi bir yerinden bir ravinin düşmüş olması yeterlidir.

4- Merfû: Bu istilah için iki farklı tanım söylenmiştir.

a- Masum’a (a.s) isnat edilen tüm hadisler, müttasil veya münkati olduğuna bakılmaksızın Merfu hadistir. Bu tanım gereğince Merfu terimi, Mevkuf ve Maktu istilahları karşısında, yani sahabeler ve tabiine dayanan hadisler karşısında yer alır.

b- Senedinin orta veya son bölümünden bir veya birden fazla ravinin düşüp de “*Ref’i*” olduğu açıkça ifade edilen hadisler için “*Merfu Hadisi*” te-

⁵⁸⁶ er-Revaşihu’s-Semaviyye, s. 128, Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 215

⁵⁸⁷ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 335-337, Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 59

rimi kullanılmaktadır. Şu örneğe dikkat edelim: “*Reva el-Kuleyni an Ali b. İbrahim, an Ebihi, refe’ahu, an Ebi Abdullah (as)*” buradaki senedde Ali b. İbrahim el-Kummi’nin babası yani İbrahim b. Haşim’le İmam arasındaki bir veya birkaç ravi düşmüştür ve aynı zamanda “*Ref’i*” terimi kullanılmıştır.⁵⁸⁸

5- Mürsel: Mürsel sözcüğü, “*Hayvanın ipini ve gemini bırakmak*” anlamındaki *İrsalu’d-Dabbe* kökeninden alınmıştır. Mürsel hadiste, hadisın senedi silindiği için kendi haline bırakılmış bir halde olduğunu ifade edercesine bir sözcük seçilmiştir.

Mürsel terimi iki farklı anlamı ifade etmek için kullanılır.

a- Genel anlamıyla Mürsel: Yani senedindeki ravilerin bir bölümü veya tamamı silinmiş olan hadistir. Mürsel terimi bu anlamıyla, Merfu, Mevkuf, Maktu, Muallak, Münkati ve Mu’zal ıstılahlarını içine alır.

b- Özel anlamıyla Mürsel: Tabii tabakasındaki bir ravi aradaki vasıtayı söylemeksizin bir hadisi Peygamber Efendimiz’e (s.a.a) isnat ederse buna Münkati hadis denilir. Örneğin tabiin tabakasinda yer alan Said b. Müseyyib herhangi bir sahabeinin adını anmaksızın, “*Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle buyurdu*” derse, burada nakletmiş olduğu hadis, Mürsel grubunda yer alır.⁵⁸⁹

Hadis alimleri genel olarak bu terimi birinci anlamıyla kullanmışlardır.

6- Müdelles: Müdelles sözcüğü, karanlık anlamındaki “*Delese*” kökünden veya hilekarlık anlamındaki “*Müdalese*” kökünden alınmıştır. Müdellis olan bir şahıs karşısındaki şahsa tedlis yaparak kendisini karanlığa sürüklediği için onun yaptığı bu işe tedlis denilmiştir.

Hadis âlimleri açısından Tedlis, iki şekilde yapılabilir:

a- Senedde yapılan tedlis; yani seneddeki kusurları örtmek.

b- Önceki ravinin isminde yapılan tedlis; Yani kişi, önceki raviyi bizzat görüp hadisi kendisinden almasına rağmen onun adını açıkça söylemek yerine bilinmeyen lakaplar ve isimlerle onu anması.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 207-208

⁵⁸⁹ age, c. 1, s. 338-341, Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, s. 107

⁵⁹⁰ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 376, Tedribu’r-Ravi, c. 1, s. 186

7- Mevzû: Uydurma hadislere “Mevzu” denilir. Uydurulup da Masum’a (a.s) isnat edilen hadisler için kullanılan diğer bir ıstılah ise “Mec’u’l Hadis” terimidir.⁵⁹¹

Hadisin Nakil Şekline Yönelik İstılahlar

1- Mukateb: Mukateb terimi bizzat Masum’un yazmış olduğu veya yazdırmış olduğu hadisler için kullanılmaktadır. Bu yönde sorulan sorulara cevap olarak yazılan hadisler veya cevap mahiyetini taşımayan hadisler arasında herhangi bir fark yoktur.⁵⁹²

2- Müdebbec: Müdebbec sözcüğü yüz yüze dönmek anlamındaki “Tedbiz” kökünden alınmıştır. İki ravi bir hadisi paylaşırken karşı karşıya ve yüz yüze durarak bunu yaptıklarını ifade eder.⁵⁹³ İki ravi, yaş olarak, rivayet tabakası olarak veya gördükleri üstad bakımından benzer durumda olursa, bu ravilerin birbirlerinden nakletmiş olduğu hadise “Müdebbec Hadis” denilir.⁵⁹⁴

3- Rivayetu’l Akran: İki ravi, yaş ve rivayet tabakası bakımından veya gördükleri üstad bakımından eşit durumda olursa ancak bu ravilerin sadece birisi diğerinden hadis naklederse bu hadisler için kullanılan ıstılah “Rivayetu’l Akran” terimidir.⁵⁹⁵

4- Rivayetu’l Akabir a’nıl Asağır: Hadisi nakleden ravi, hadisi almış olduğu kişiye kıyasla yaş, ilmi seviye, rivayet sayısı ve diğer bakımlardan daha üstün bir konumda olursa buna “Rivayetu’l Akabir a’nıl Asağır” denir. Örneğin bir sahabenin, bir tabiinden hadis nakletmesi gibi.⁵⁹⁶

⁵⁹¹ age, c. 1, s. 339-400

⁵⁹² er-Revaşihu’s-Semaviyye, s. 164, Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 283

⁵⁹³ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 302

⁵⁹⁴ el-Veciz fi İlm-i Diraye, s. 9, Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 309

⁵⁹⁵ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 300-301, Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 309

⁵⁹⁶ el-Veciz fi İlm-i Diraye, s. 9, Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 307

Bir Hadisin, Hadis Kaynaklarında Geldiği Tarza Dönük İstılahlar

1- Mechul: Bir hadisi nakleden ravilerin tamamının ismi veya bir bölümü rical kaynaklarında anılmamış ise veya kimliği tam olarak anlaşılmadığı için bilinmeyen ravi olduğu ifade edilmişse⁵⁹⁷ örneğin “Avf b. Abdullah,⁵⁹⁸ Ali b. Süleyman ve Benan b. Muhammed⁵⁹⁹ bilinmeyen ravilerdir” denilmişse, bu hadis, “*Mechul Hadis*” olarak adlandırılır.

Mechul sözcüğü Rical kaynaklarında sıkça kullanılan bir terimdir.

2- Muhmel: Hadisi nakleden ravilerin tamamı veya bir bölümü Rical kaynaklarında adı geçmesine rağmen övgü veya kötülenmek yönüyle kendisi hakkında söz edilmeyen raviler olursa⁶⁰⁰ örneğin “Muhammed b. Musa el-Kazvini ve Hasan b. Ali b. Mahziyar⁶⁰¹ muhmeldirler” denilmişse bu şekilde rivayet edilen hadise “*Muhmel Hadis*” denilir.

3- Müşterek: Hadisin senedinde adı geçen ravilerin bir bölümünün ismi sika olan ve olmayan farklı raviler arasında ortak olursa bu hadise “*Müşterek Hadis*” denilir.⁶⁰² Örneğin Muhammed b. Kays el-Esedi ismi dört farklı ravi için kullanılmıştır ve bu ravilerin ikisi sika, diğer ikisi ise sika olmayan ravilerdir.⁶⁰³

4- Müteşabih: Hadisi nakleden ravilerin bir bölümünün ismi yazılış ve okunuş şekliyle aynı olur ancak baba isimlerinin yazılışı aynı olmasına rağmen okunuşu farklı olursa bu şekilde nakledilen hadise “*Müteşabih Hadis*” denir. Örneğin Muhammed b. akil ve Muhammed b. Ukeyl örneğinde oldu-

⁵⁹⁷ Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s. 397

⁵⁹⁸ Rical-i Necaşi, s. 192

⁵⁹⁹ age, s. 192

⁶⁰⁰ Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 397, Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, s. 118

⁶⁰¹ Tarih-i Al-i Zürrare, c. 1, s. 96 ve c. 2, s. 81

⁶⁰² Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s. 288

⁶⁰³ age, c. 1, s. 289

ğu gibi.⁶⁰⁴

Müteşabih terimi de Rical kaynaklarında sıkça kullanılan bir terimdir.

Hadis Metnine Dönük İstilahlar

Metne dönük terimleri iki ana bölüme ayırabiliriz.

1- Hadis metninin ifade şekli ve anlaşılabilirlik seviyesine bakılarak kullanılan istilahlar.

Örneğin bir hadisin metni çok açık ifadeler içeriyorsa ve anlaşılabilirlik seviyesi olarak çok yüksek bir seviyede ise bu hadis için “*Nas*” terimi, kısmen kapalı ve yoruma açık bir metne sahip olan hadisler için ise “*Zahir*” terimi kullanılır.

2- Hadisin metnini göz önünde bulundurarak hadisin kabul edilebilirlik yönüyle kullanılan istilahlar. Örneğin “*Makbul*” veya “*Matruh*” gibi.

Hadis Metnine Dönük ve İfade Şekline Dayalı İstilahlar.

Birinci ve ikinci istilah “*Nas ve Zahir*” istilahlarıdır. Hadis, metin olarak çok açık bir ifadeye sahip olursa yani bir anlam dışında herhangi bir yorum yapılamayan bir metne sahip olursa buna “*Nas*” denilir.⁶⁰⁵ Zahir hadis ise Nas hadisin aksine farklı yorum veya yorumlara müsait olan bir hadis için kullanılan terimdir.⁶⁰⁶ Örneğin “*el-İsnan Cemaatun*” yani “*Cemaat namazı iki kişiyle kılınabilir*”⁶⁰⁷ hadisi Nas bir hadistir. Zira çok açık bir ifadeye sahiptir ve aksini ispat edebilecek herhangi bir kanıt yoktur. Ancak “*من كان يومئذ بالله و اليوم الآخر فلا يتبين الا بوتر*”⁶⁰⁸ hadisi zahir bir hadistir. Zira buradaki sakındırma bu namazın müekked bir sünnet olduğunu ifade eder.

⁶⁰⁴ age, c. 1, s. 284, Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, s. 92

⁶⁰⁵ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 284, Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, s. 92

⁶⁰⁶ age, c. 1, s. 316-317

⁶⁰⁷ Men la Yahzuru’l Fakih, c. 1, s. 376

⁶⁰⁸ age, c. 1, s. 200

Üçüncü ve dördüncü ıstılah “*Mücmel ve Mübeyyen*” terimleridir. Bir ri-vayet, ifade itibariyle açık bir ifadeye sahip ise buna mübeyyen hadis denilir. Mübeyyen hadis, Nas ve Zahir hadislerini de içine alır. Yani Nas ve Zahir hadisleri için Mübeyyen terimi kullanılabilir.⁶⁰⁹

Mücmel ise Mübeyyen’in aksine açıklık bakımından fakir olan hadisler için kullanılmaktadır.⁶¹⁰ Mücmel terimi genellikle hadisin metni, konuyla ilgili bütün detaylara karşı sessiz kaldığı durumlar için kullanılır. Örneğin Allame Meclisi Hz. Mehdi ile ilgili hadisleri naklettikten sonra şöyle yazmış-tır: “*Bu hadisler, Mücmel hadislerdir ve bu hadislerin açıklamasını diğer ha-dislerde bulabiliriz.*”⁶¹¹

Beşinci ve altıncı ıstılah “*Nâsîh ve Mansuh*” ıstılahlarıdır. Nash kelimesi-nin sözlük anlamı gidermek ve nakletmektir. İlmi anlamı ise yeni bir hüküm gelmesiyle birlikte eski hükmün kaldırılmasıdır. Diğer bir tabirle nasih delil-dir ve mensuh hükmün süresizliğini bozar. Hükmü açıklayan birinci delile mensuh, bu hükmü bozan ikinci delile ise nasih denilir.⁶¹² Rivayetlerde yapı-lan Nash işlemi ise Peygamber Efendimiz’in (s.a.a) rivayetleriyle sınırlıdır. Zira Hz. Nebi’den (s.a.a) sonra şeriatla nash yapılması yasaklanmıştır. Ehl-i Beyt’ten (a.s) nakledilen birtakım hadislerde şeriatla nash yapıldığı düşün-cesi insanın aklına gelse bile bu hadisler Peygamber Efendimiz (s.a.a) döne-minde yapılmış olan nashların açıklaması mahiyetindedir ve hakiki nash anlamını taşımazlar.

Yedinci ve sekizinci ıstılah “*Muhkem ve Müteşabih*” ıstılahlarıdır. Muh-kem sözcüğü, ihkam kökeninden alınmıştır ve sağlamlık anlamına gelmekte-dir. Muhkem terimi, anlam itibariyle sağlam bir ifadeye sahip, farklı yorum-lara kapalı olan ve anlaşılması için karinelere ihtiyaç duymayan hadisler için kullanılmaktadır. Muhkem hadisin karşısında ise Müteşabih hadis yer alır. Müteşabih hadis, farklı yorumlara müsait olan hadisler için kullanılır. Yani bu

⁶⁰⁹ age, c. 1, s. 318, Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, s. 97

⁶¹⁰ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 316-317

⁶¹¹ Biharu’l Envar, c. 4, s. 132, Daha fazla bilgi için bkz. el-Beyan fi Tefsiri’l Kur’an, s. 277, et-Temhid fi Ulumi’l Kur’an, c. 2, s. 277-278

⁶¹² Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 284-285

hadisin görüldüğünden daha farklı bir anlam taşımasıdır.⁶¹³

Örneğin Allame Şe'rani "*Şa'e ve erade ve lem yecib*" hadisini muhkem bir hadis olarak tanımlar ve fiillerin Allah'a isnad edilmesi konusundaki hadislerin bu hadise bakılarak anlamlandırılması gerektiğini yazar.⁶¹⁴

Dokuzuncu ıstılah "*Müşkil*" terimidir. Çok karmaşık konular içeren ve yalnızca çok büyük hadis alimlerinin anlayabildiği hadislerle "*Müşkil Hadis*" denir.⁶¹⁵ Örneğin Allame Şubber; "*اعرفوا الله بالله و الرسول بالرسالة Allah'ı Allah ile, Peygamber'i ise peygamberlikle tanıyın*" hadisini bu hadislerden birisi olarak tanımlar.⁶¹⁶

Onuncu ıstılah "*Garib-i Lafzi*" terimidir. Herhangi bir hadiste çok az kullanıldığı hasebiyle anlaşılması zor olan sözcükler kullanılırsa bu hadis, "*Garib-i Lafzi*" hadisleri bölümünde yer alır. Buradaki "*Lafzi*" eki ise "*Garip Hadis*" terimiyle karıştırılmaması içindir.⁶¹⁷

Metine Dönük Olup da Hadisin Kabul Edilebilirlik Yönüne İşaret Eden İstılahlar

1- Makbul: Makbul hadis, senedinin, sahih sened özelliklerini taşıyıp taşımadığına bakılmaksızın doğru bir hadis olarak kabul edilip, gereğince amel edilen hadistir. Bu tür hadislerin en yaygın örneklerinden birisi Ömer b. Hanzale'nin nakletmiş olduğu hadistir. Bu hadisin senedi şöyledir: "*Muhammed b. Yakup, an Muhammed b. Yahya, an Muhammed b. el-Hüseyn, an Muhammed b. İsa, an Safvan b. Yahya, an Davud b. el-Hasin, an Ömer b. Hanzala*" Bu hadisin senedini incelediğimizde Muhammed b. İsa ve Davud b. Hasin isimli ravilerin zayıf raviler olduğunu görüyoruz ancak hadisin metnindeki sağlamlık nedeniyle bu hadis, makbul bir hadis olarak alimlerin amel

⁶¹³ Şerh-i Usul-i Kafi, s. 270

⁶¹⁴ Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s. 316

⁶¹⁵ Mesabihu'l Envar, c. 8, s. 24

⁶¹⁶ Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s. 231-232

⁶¹⁷ age, c. 1, s. 231-232, Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 272

ettiği hadisler arasında yerini almıştır.⁶¹⁸

2- Muteber: Hadis alimlerinin tamamının veya kahir çoğunluğunun gereğince amel etmiş olduğu, sahih, muvassak veya hasen senedi sebebiyle itibar sahibi olan hadisler *“Muteber Hadis”* denilir.⁶¹⁹ Dolayısıyla Muteber hadis, Makbul hadisten daha geniştir. Zira Muteber hadis, metnindeki sağlamlığa ilaveten sened yönüyle de üstün bir konuma sahip olabilir.

3- Matruh: Metni itibariyle kesin kanıtlarla çelişen ve tevil edilmeye müsait olmayan hadisler *“Matruh Hadis”* denilir. Bu tür hadisler bu özellikleri sebebiyle *“Matruh”* yani *“Bir kenara atılan”* hadisler olarak adlandırılır.⁶²⁰

Son üç terim, hadis kitaplarında sık kullanılan istilahlardır.

Hadisin Metin ve Senedine Dönük Olan İstilahlar

Hadis ilminde kullanılan istilahların bir bölümü, sahip oldukları tanım hasebiyle hadisin metin ve senedine hitap ederler.

1- Muallel: Muallel sözcüğü iki anlamda kullanılır. a- Fakihlerin kullandığı ve hükmün sebebini içeren hadisler anlamında olan terim. Şeyh Saduk'un yazmış olduğu *“İlelu's-Şerayi”* kitabı hükümlerin hikmet ve sebebini açıklayan hadisleri içinde toplayan bu kitaplardan birisidir. b- Hadis alimlerinin kullandığı ve görüntü itibariyle herhangi bir kusur içermemesine rağmen gerçekte kusur ve sıkıntılara sahip olan hadis anlamındaki terim. Bu anlam için kullanılan *“Muallel”* kelimesi, hastalık anlamında olan *“illet”* kökünden alınmıştır.⁶²¹

2- Müdrec: Ravinin söyledikleri hadismişi gibi hadisin metnine karışırsa bu hadis için *“Müdrec Hadis”* terimi kullanılır. İdrac, *“Senette yapılan idrac”* ve *“Metinde yapılan idrac”* olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. Hadisi nakleden şahıs, herhangi bir ravinin ismine birtakım vasıflar ekler ve bu vasıflar

⁶¹⁸ age, c. 1, s 279-281, el-Bidaye fi İlm-i Diraye, s. 44

⁶¹⁹ Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s 282, Usul el-Hadis ve Ahkamuhu, s. 91

⁶²⁰ Mikbasu'l Hidaye, c. 1, s 314-315

⁶²¹ age, c. 1, s. 366-368, Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 89

gerçek hadiste varmış gibi algılanırsa işte bu durumda senette idrac yapılmıştır. Ancak hadisi nakleden ravi hadisin içeriğine açıklık getirmek veya kanıtlarla sağlamlaştırmak niyetiyle hadisin içeriğinde kendisinden birtakım eklemeler yaparsa ve daha sonra bu eklemeler, ravinin değil de Masum'un (a.s) kelamıymış gibi algılanırsa işte bu durumda metinde idrac yapılmıştır.⁶²²

3- Musahhaf: Tashif sözcüğü, kitap anlamındaki “*Sahife*” kökünden alınmıştır ve tashifin sözlük anlamı kitap yazmaktır. Ancak bu sözcük zaman içerisinde yazımda yapılan hatalar anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁶²³ Musahhaf hadis, metninde veya senedinde birtakım yazım hataları olan hadis için kullanılır. Örneğin *Bureyd* sözcüğünün *Yezid* olarak yazılması veya *Hariz* sözcüğünün *Cerir* olarak yazılması gibi. Aşağıdaki hadiste “*Sitten*” sözcüğü “*Şey’en*” olarak değiştirilmiştir.

من صام رمضان و اتبعه شينا من شوال *Men same Ramazan ve etbe’ehu Şey’en min Şevval...*⁶²⁴

4- Mezid: Benzer hadislere baktığımızda bir hadiste herhangi bir fazlalık varsa buna “*Mezid Hadis*” denilir. Bu fazlalık kimi durumlarda hadisin metninde kimi durumlarda ise hadisin senedinde görülür. Örneğin “ *جعلت لي ارض مسجدا و ترابها طهورا* *Cuilet liyel arzu mesciden ve turabuha tahura*” hadisine baktığımızda benzer hadislere ilaveten “*Turab*” sözcüğünün fazladan kullanıldığını görüyoruz. Yani yeryüzü benim için secde yeri ve toprağı ise temizlik sebebi kılındı. Diğer nakillerde ise “*Turab*” kelimesi kullanılmaksızın şöyle söylenmiştir: *جعلت لي ارض مسجدا و طهورا* *Cuilet liyel arzu mesciden ve tahura*. Senette yapılan eklemelere örnek olarak Müsned hadislerdeki İrsal veya Muttasıl hadislerdeki *Kat’i* örnek verebiliriz.⁶²⁵ Mezid terimi sık kullanılan terimlerden birisidir.

⁶²² age, c. 1, s. 219-223, Mukaddime-i İbn-i Selah, s. 95

⁶²³ age, c. 1, s. 237

⁶²⁴ age, c. 1, s. 238

⁶²⁵ Mikbasu’l Hidaye, c. 1, s. 262-265

Beşinci Bölüm

Ricalu'l Hadis

Rical İlminin Genel Tanımı

Kelime olarak “er kişi” manasına gelen “*recul*”un çoğulu olan rical, hadis ilminde hadisleri rivayet eden râviler ve onların kabul ya da reddedilmelerinde kullanılan sıfatlar (iman, adalet vb.) hakkında kullanılan umumî bir tabirdir.

Bildiğimiz gibi şahsiyetlerden nakledilen rivayetler senetleriyle elimize ulaşmıştır. Senetten kastımız, tarihin çeşitli dönemlerinde yaşamış olup hadisleri birbirine aktaran ve nakleden râvilerdir. Örneğin el-Kafi kitabında şöyle bir rivayet yer almaktadır:

“Muhammed b. Yahya, Muhammed b. Abdulcabbar’dan, Muhammed b. İsmail’den, Ali b. Na’aman’dan, İbn Meskan’dan, Ebu Besir’den dedi ki:

Hiz. Ebu Abdullah (İmam Cafer-i Sadık) aleyhisselam bana şöyle buyurdular:

“Ey Ebu Muhammed! Allah Azze ve Celle Peygamberlere ne verdiyse, mutlaka onu Muhammed sallallahu aleyhi ve alih’e de verdi.”⁶²⁶

İtikadi konuları içeren el-Kafi’nin Huccet kitabında yer alan bu rivayet altı râvi tarafından nakledilmiştir. Kafi kitabının yazarı Merhum Kuleyni (ö. 329) IV. asır muhaddislerindendir ve İmam Cafer-i Sadık’ın yaşadığı dönem (hk. 114-148)⁶²⁷ ile arasında 150 yıldan fazla fark vardır. Dolayısıyla Kuleyni bu rivayetleri ancak önceki nesiller vasıtasıyla ya da diğer tahammül yöntemleriyle nakledebilir.

Şayet merhum Kuleyni bu râvilerin isimlerini zikretmemiş olsaydı hadisin sıhhatini araştırmak ve gerçekten İmam Cafer’den nakledildiğini doğrulamak neredeyse imkansız olurdu. Bu durumda yapabileceğimiz tek şey Kuleyni’nin şahsiyeti açısından dikkatli bir muhaddis olmasına değinmek ve ihtiyatlı davrandığını ümit etmek. Ama bu da hadisin sıhhatini doğrulamak için yeterli olamaz çünkü Kuleyni, râvilerin adalet, doğruluk ve imanları hakkında hata yapmış olabilir. Dolayısıyla senet zincirindeki kimselerin zikredilmesi onların araştırılıp hadisin durumunu öğrenmemize olanak sağlamaktadır.

Bunun için de bu râvilerden kimler olduğu, hangi dönemlerde yaşadıkları, inanç bakımından Masum İmamlar hakkındaki düşünceleri, ahlak bakımından adil, doğruları söyleyen birileri olup olmamaları gibi sorulara cevap bulmalıyız. Öte yandan bizim yaşadığımız asırla onlar arasında en az on üç asırlık bir dönem söz konusudur.

İşte burada rical ilmi bize yardımcı olmaktadır. Rical ilmi bir sözlük misali bu kişilerin kimler olduklarını, inanç bakımından İmamiyye’den olup olmadıklarını, âdil mi değil mi ve diğer tüm sorulara dair bilgiler içermektedir.

Elbette yukarıdaki sorulara cevap aramadan önce bazı mesele ve soruların yanıtlarını bilmemiz gerekmektedir; örneğin rical ulemasının râvilerin adaleti, doğruluk seviyeleri ya da tam tersi gibi durumlarda kullandıkları

⁶²⁶ Kafi, c. 1, s. 327

⁶²⁷ Hicri 114 yılında İmam Muhammed Bakır’ın şehadetinden sonra İmam Cafer-i Sadık Hak Teâla tarafından imamet makamına seçildi ve hicri 148 yılında şehit edildi.

İstılahlar nelerdir? Hangi delillerle râvilerin doğruluklarından emin olunur? Acaba Masum İmam'ın onayını almaları yeterli midir? Ashab-ı İcma'dan olmaları bunun için yeterli midir? Rical ulemasının ihtilafı olduğu konular hangileridir? Bu durumlarda ne yapmalıyız? Şia ve Ehl-i Sünnet'in rical kaynakları hangileridir?

Rical ilminde bu soruların da yanıtlarını bulabiliriz. Dolayısıyla rical ilminin iki boyuttan oluştuğunu söyleyebiliriz: birincisi teorik bilgilerin yer aldığı ve ıstılahların açıklandığı bölüm, diğeri ise râviler hakkında açıklamalar içeren bölümdür. Biz burada birinci yani teorik bilgilerin yer aldığı bölüme dair konuları inceleyeceğiz.

Rical İlminin Muhtevası

Rical ilminde mevzu bahis, hadis rivayet eden kimselerin kabul ya da reddedilmeleri için bilinmesi gereken iman, adalet, doğruluk, disiplin benzeri durumların yanı sıra meslek ve faaliyetleri ile toplumdaki mevkiileri gibi konulardır.

Rical ilminin incelediği meseleler ise şunlardır:

1- Cerh ve Ta'dil ile taarruz durumundaki lafızlar

- 2- Özel doğrulamalar
- 3- Genel doğrulamalar
- 4- Rical kaynaklarının tanıtımı.

Birinci Mevzu Cerh ve Ta'dil ile Taarruz Durumundaki Lafızlar

Rical uleması, râvilerin adalet ve doğruluklarına hükmetmek için Ta'dil veya Tevsik diye adlandırılan bazı özel lafızları kullanmaktadırlar. Buna karşın râvinin inanç ve ahlak bakımından zafiyetini belirtmek için de Cerh lafızlarını kullanırlar. Şimdi burada kısaca bu lafızlara işaret edeceğiz:

1- Ta'dil Lafızları

1- Adil, İmamiyye mensubu ve zabıt

Ravinin ahlaki açıdan âdil olması ve itikadi açıdan da İmamiyye'ye mensub olmasını açıklamakta olan bu lafız, Ta'dil durumlarını belirlemek için en

iyi ve açık lafızdır.⁶²⁸

2- Adil

Bu lafız Şia'nın rical kaynaklarında kullanıldığı takdirde râvinin İmamiyye mensubu ve hatta zabıt olduğuna delalet etmektedir. Çünkü mutlak adalet İslam ve imandandır ve diğer İslami fırkalara mensub kimselere mutlak surette âdil denilmemektedir.

Öte yandan Şia'nın rical uleması genelde râvilerin zabt ve İmamiyye boyutunu vurgulamak yerine âdil oluşunu belirtmeyi yeterli görmüşlerdir.⁶²⁹ Ancak yine de bu lafzın açıklayıcılığı önceki lafız kadar değildir.

3- İmamiyye mensubu ve zabıt

Bu iki lafız birlikte veya tek başlarına bir râvi hakkında kullanıldığı takdirde, bu onun için bir övgü niteliğinde olup, doğrulama ve itimat seviyesinde değildir. Çünkü hadisin sıhhati için zorunlu olan râvinin ahlaki boyutuna işaret edilmemiştir.⁶³⁰

4- Sika

Rical uleması arasında adaletle eş anlamlı olarak görülen sika lafzı itimat manasına gelen *vusuk* kökündendir ve yalan, hata veya unutkanlığı hakkında güvenilen râviler için kullanılmıştır. Elbette bu lafız, yalan dışındaki günahlardan beri olmayı da gerektirmektedir. Örneğin şarap içen kimsenin sözü güven arz etmez.⁶³¹ Dolayısıyla rical kaynaklarında bu lafız kullanıldığında râvinin âdil ve zabıt boyutu için şüphe olmasa da inanç bakımından İmamiyye mensubu olduğu hususunda münakaşa vardır.

⁶²⁸ Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, s. 155

⁶²⁹ Mikbasu'l Hidaye, c. 2, s. 144-145

⁶³⁰ age, c. 2, s. 142

⁶³¹ age, c. 2, s. 146-147

5- Sika fi'l Hadis (Hadiste Sika Olmak)

Veya *Sika fi'l Rivaye*, lafızlar da sika lafzı gibi râvinin âdil ve zabıt olduğuna delalet edip İmamiyye boyutunda kesin bilgi içermemektedirler.⁶³²

6- Hücet

Sözlükte delil ve burhan manasına gelir. Bir hakikati açığa çıkaran gerek aklî, gerek naklî, gerek iknâ'î delile *Hücet* adı verilir.

Rical uleması arasında “*Sika*” lafzıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁶³³

7- A'yn ve Vecih

Sözcükte göz ve yüz manasına gelmektedir. Bazen tek başlarına kullanılan bu lafızlar bazen de “*Ashabımızın gözü* **من عيون أصحابنا**” ya da “*Ashabımızın çehresi* **من وجوه أصحابنا**” şeklinde istifade edilmiştir. Ayetullah Cafer Subhani'nin görüşü şöyledir:

“Rical kaynaklarını araştıran kimseler, bu lafızların İmamiyye ve âdil olmak boyutu ötesinde râvinin heybet ve yüceliğini de kapsadığı kanısındadırlar. Rical uleması râvinin yüce bir mevki ve fazilet sahibi olması durumunda bu lafızları kullanmışlardır. Diğer bir ifadeyle; bu şahısların kendi taifelerindeki konumu göz ve çehre misalidir.”⁶³⁴

2- Cerh'e Delalet Eden Lafızlar

1- Bu lafızlardan bazıları râvinin ahlaki boyutuna işaret edip onun adaletten uzak, yalancı ve fasık olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin: Fasık, şarap içen, kezzab (yalancı), hadis uyduran, yalandan hadis uyduran gibi. Bazı lafızlar ise selbi olarak yani ret ve inkâr şeklinde râvinin adalet ve doğruluktan uzak olduğunu belirtmektedirler. Örneğin: Leyse bi-Adil (Adil değil), Leyse bi-Sadık (Sadık değil) gibi.

2- Diğer bazı lafızlar ise râvinin sahih bir akide yani Oniki İmam inancı

⁶³² Mikbasu'l Hidaye, c. 2, s. 162

⁶³³ age, c. 2, s. 170-171

⁶³⁴ Usul-i Hadis ve Ahkamuhu, s. 162-163

taşımadığına delalet etmektedir. Örneğin: Ğal (Sevgide aşırıya kaçan ve guluv eden), Nasibi (Ehl-i Beyti inkâr ve hakaret eden), Fasidu'l Akide (Aki-desi bozuk olan)

3- Bazı durumlarda cerh içeren lafız, râvinin akidesi ya da ahlakıyla ilgili olmayıp onun kişisel zaaflarına işaret etmektedir. Örneğin hafızası yetersiz olan kimselere *Zayıf* denilmiştir.

Cerh ve Ta'dil Çatışması

Rical kaynaklarına müracaat ederken karşılaştığımız en önemli sorunlardan birisi râviler hakkındaki zıt görüşlerdir. Örneğin bir kaynakta âdil veya sika olarak bilinen bir râvi diğer bir kaynakta fasit ve zayıf olarak bilinebilir. Bu duruma ise *Cerh ve Ta'dil Çatışması* denilmektedir. Böylesi durumlarda uygulanacak üç yöntem vardır:

1- Mutlak surette Cerh mukaddem sayılır,

2- Mutlak surette Ta'dil mukaddem sayılır,

3- Mümkünse Cerh ile Ta'dil'i birleştirmek ve her ikisine amel etmek, değilse de geçmişte tercih edilmiş olanı tercih etmek ve geçmişte bir tercihe rastlanmadığı takdirde bu râvi konusunda duraklamak.

Tevsik (Doğruluğu Kanıtlama) Yöntemleri

Ravilerin doğruluğunu kanıtlamada özel ve genel olmak üzere iki yöntem kullanılmaktadır.

Özel Tevsik, Ehl-i beyt (a.s) veya rical uleması tarafından belirli bir râvi hakkında ta'dil ve doğrulama lafızları bulunduğu vakit oluşurken, Genel Tevsik ise bu lafızlar belirli bir kesim için olup râvi de bu kesimden olduğu takdirde oluşmaktadır. Örneğin *Ashab-ı İcma* lafzı genel tevsike işarettir. Buna göre Ashab-ı İcma'da yer alan bir râvi, bu sahabelerin itibar sahibi olması hasebiyle itibarlı sayılmaktadır.⁶³⁵

Burada özel ve genel tevsikleri kısaca ele almak istiyoruz:

⁶³⁵ Mu'cem Ricali'l Hadis, c. 1, s. 45

İkinci Mevzu Özel Tevsikler

1- Masum İmamlar’dan (a.s) gelen onay ile: Şüphesiz Masum İmam’ın bir şahsın doğruluğunu onaylaması onun doğruluğunu belirtmek için yeterlidir. Bunu bilmemimizin iki yolu vardır:

a- İlm-i Vicdan: Yani şahsen İmam’ın huzurunda bulunup bizzat bu doğrulamayı öğrenmek. Elbette bu gaybet döneminde bizim için mümkün değildir.

b- Muteber Rivayet Yoluyla: Bu yöntem ise imkan dahilindedir çünkü rical veya hadis kaynaklarında râvilerin tevsiki için bir çok rivayet yer almaktadır. Örneğin; Ali b. Museyb şöyle rivayet etmektedir:

İmam Rıza’ya (a.s) “Benim vatanım uzaktır bu yüzden her zaman huzurunuzda varmaktan acizim, dini öğretileri kimden edinebilirim?” diye sordum. İmam (as): “Zekeriya İbn Kummi’den, şüphesiz din ve dünya için güvenlidir.” diye buyurdu.

Din ve dünya için emin bir kimse olmak doğruluğu gösteren en bariz tabirdir. Bu rivayetin sahih olması hasebiyle Zekeriya b. Adem’in doğruluğu kanıtlanmıştır.⁶³⁶

2- Mutakaddem ve Önceki Âlimlerin Onayı ile: Mutakaddim âlimlerden maksat Şeyh Tusi’den (ö. 460) önce yaşayan rical ve hadis âlimleridir. Örneğin; Burki, İbn Guleviye, Saduk, Mufid, Neccaşi vb. âlimler. Bu esas uyarınca mutakaddim âlimlerden herhangi birinin onayını alan bir kimsenin rivayetleri sahih kabul edilir.

⁶³⁶ Rical-i Keşî, s. 496

3- Mutaahhir ve Sonraki Âlimlerin Onayı ile: Mutaahhir âlimlerden kastımız Şeyh Tusi'den sonraki dönemlerde yaşayan büyük âlimlerdir. Örneğin; Şeyh ed-Din Razi (ö. 585), İbn Şehraşub (ö. 585), Allame Hilli (ö. 726), Allame Meclisi (ö. 572) ve diğer meşhur âlimler.

Mutaahhir âlimlerin râvileri doğrulamaları iki yöntemledir:

a- His ve sezgiye dayalı doğrulama: Şeyh Müntecebü'ddin ve İbn Şehraşub gibi rical uleması râvilerle aynı asırda yaşamış olmasalar da yakın dönemlerde yaşamışlardır.

b- Tahmine dayalı doğrulama: Mirza Ester Abadi, Seyyid Teferruşi, Mu-hakkik-i Erdebili, Kahpayi, Allame Meclisi, Ayetullah Hoi gibi Allame Hilli'den sonra yaşayan rical uleması.

4- İcma iddiası ile: Mutekaddim olan rical ulemalarından bir râvi için onay bulunması onun doğruluğunu kanıtladığı gibi bu râvinin doğruluğunda icma iddiasının bulunması da o râvinin doğruluğunu kanıtlamaktadır. ⁶³⁷

⁶³⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Feraidu'l Usul, c. 1, s. 77-104

Üçüncü Mevzu Genel Tevsikler

Özel tevsiklerin haricinde bazı tevsik lafızları râvileri genel bir şekilde doğrulamaktadır. Burada bu tevsik lafızlarını kısaca ele almak istiyoruz:

Ashab-ı İcm'a

İlk olarak Ebu Ömer Keşi (ö. 329) tarafından kullanılan⁶³⁸ bu tabir, meşhur râvilerden yirmi ikisini kapsamaktadır ve genel tevsikler içindeki en geniş kapsamlı doğrulama lafzıdır.⁶³⁹

Ashab-ı İcma'nın Sayısı

Keşi şöyle nakletmiştir: İmam Muhammed Bakır'ın özel ashabı altı kişidir: 1- Zürare b. A'yun, 2- Maruf b. Harrebuz, 3- Bureyd b. Muaviye, 4- Ebu Basir-i Esedi, 5- Fuzeyl b. Yesar, 6- Muhammed b. Müslim.

İmam Cafer-i Sadık'ın özel ashabı da altı kişiden ibarettir: 1- Cemil b. Derrac, 2- Abdullah b. Muskan, 3- Abdullah b. Bukeyr, 4- Hammad b. Osman, 5- Hammad b. İsa, 6- Eban b. Osman.

İmam Musa Kazım ve Ali Rıza'nın da ashabı altı kişidir: 1- Yunus b. Abdurrahman, 2- Safvan b. Yahya, 3- Muhammed b. Ebu Umeyr, 4- Abdullah b. Mugire, 5- Hasan b. Mahbub, 6- Ahmed b. Muhammed b. Ebu Nasr

Fakat bazen de Ebu Basir Esedi yerine Ebu Basir Muradi'den, Hasan b.

⁶³⁸ Mu'cem Ricali'l Hadis, c. 1, s. 59

⁶³⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Külliyyet fi İlm-i Rical, s. 168-170

Mahbub yerine Hasan b. Ali b. Fuzzal ve Fuzzale b. Eyyüb veya Osman b. İsa'dan bahsedilmiştir. İhtilaf konusu olan bu dört kişiyi de Ashab-ı İcma'ya eklediğimizde, rivayetlerinin sahih oluşunda icma olan yirmi iki kişilik bir râvi grup elde etmekteyiz.⁶⁴⁰

Ashab-ı İcma'dan Nakledilen Hadislerin Sihhati

Keşi'nin Ashab-ı İcma hakkında kullandığı ibareler şöyledir: “**اجمعت** **العصابة على تصحيح ما يصح عنهم**” burada “**اجمعت العصابة على تصحيح**” ibaresi “İmamiyye'de sahih olarak kabul görmektedir” manasındadır. Fakat “**ما يصح عنهم**” ibaresinden tam olarak neyi kastettiği hususunda iki görüş söz konusudur:

a- Birinci görüşe göre maksat, Ashab-ı İcma'nın Masum İmamlar'dan (a.s) naklederek anlattıkları rivayet ve hikâyeleri sahih olarak kabul etmek ve onaylamaktır. Diğer bir ifadeyle Ashab-ı İcma'yı sika ve doğru kişiler olarak kabul etmektir. Genel tevsik manasına gelen bu doğrulamayı bazı âlimler kabul görmüşlerdir.

b- İkinci görüşe göre maksat, Ashab-ı İcma'ya isnaden nakledilen tüm rivayetleri sened zincirinde kopukluk veya diğer şartlarda (ravinin adaleti, imanı vb.) eksiklik olsa dahi sahih olarak kabul etmektir. Elbette bu Ashab-ı İcma için genel tevsikin de üzerinde bir mertebedir.

Meşayih-i Sıkat (Sika Şeyhleri)

Rical uleması bazı râvileri *Sıkat Şeyhi* diye tanıtmışlardır:

1- Muhammed b. Ebu Ümeyr (ö. 217): Muhammed b. Ziyad Bezzaz veya Uzdi gibi isimlerle de bilinen İbn Ümeyr, Şia'nın önde gelen isimlerinden olup, İmam Musa Kazım ve Ali Rıza'nın huzurundan faydalanmıştır. Aslen Bağdatlı'dır ve kendi döneminde muhalifler tarafından bile salih kişiliğiyle tanınmıştır. Abbasi halifesi Harun Reşid ve Ma'mun tarafından tutuklanıp dört yıl boyunca şiddetli işkencelere maruz kalmıştır. Kız kardeşi, İbn Ümeyr tutuklanınca can tehlikesini ortadan kaldırmak maksadıyla onun hadis kitaplarını toprağa gömdü. İbn Ümeyr'in tutukluluk süresi uzayınca da gömülü

⁶⁴⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Külliyyet fi İlm-i Rical, s. 168-179

kitaplar kullanılamaz hale gelmiş ve bundan dolayı da hapisten çıkan İbn Ümeyr rivayetleri hafızasına dayanarak nakletmiştir. Bunun içindir ki Şia uleması onun mürsel rivayetlerini müsned olarak kabul görmüşlerdir.⁶⁴¹

2- Safvan b. Yahya Saberi (ö. 210): Neccaşi'nin nakline göre Kufe ahali-sinden olan Safvan b. Yahya, Sika olan râvilerden ve İmam Rıza'nın (a.s) yarenlerindendir. Keşi ise Safvan'ı İmam Musa Kazım'ın (a.s) yakın dostları arasında zikretmiştir. Safvan b. Yahya halk arasında takvalı ve mütevazi kişiliği ile tanınır ve İmam Rıza (a.s) ve İmam Cevad'ın (a.s) vekalet şerefine mazhar olmuştur.

Zayıf bazı râvilerden hadis nakletmesi neticesinde ise Safvanb. Yahya'nın tüm şeyhlerinin sika olarak bilinip, mürsellerinin de müsned olarak kabul görülmesi eleştiri konusu olmuştur.⁶⁴²

3- Ahmed b. Muhammed Ebi Nasr Bezenti (ö. 221): Neccaşi onun hakkında şöyle demiştir:

"O, Kufeli'dir ve İmam Rıza ve İmam Cevad'ın huzurundan yararlanmış-tır ve onlar nezdinde büyük bir şeref ve haysiyete sahip idi." ve daha sonra ondan birkaç eser nakletmiştir.⁶⁴³

Şeyh Tusi'nin nakline göre Ahmed b. Muhammed b. Ebi Nasr, sadece sikalardan hadis nakleden üç fakihten biridir.⁶⁴⁴ Ayetullah Hoi'ye göre ise Kütüb-i Erba'a'daki yaklaşık 788 rivayetin senetlerinde Ebi Nasr yer almaktadır. Ayetullah Hoi daha sonra onun hadis şeyhlerinden 115'ine işaret ederken onlardan elli üçünü sika ve diğerlerini muhmil veya meçhul ve az sayıdaki şeyhin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁵ Ebi Nasr'ın rivayette bulunduğu zayıf olan râvilerden bazıları şöyledir: Müfezzel b. Salih, Hasan b. Ali b. Ebi Hamza, Abdullah b. Muhammed Şami, Abdurrahman b. Salim.⁶⁴⁶

⁶⁴¹ Daha fazla bilgi için bkz. Rical-i Necaşi, 326, Fihrist-i Şeyh Tusi, s. 168

⁶⁴² Külliyyet fi İlm-i Rical, s. 251-258

⁶⁴³ Rical-i Necaşi, 75

⁶⁴⁴ . Külliyyet fi İlm-i Rical, s. 259

⁶⁴⁵ Mu'cem Rical el-Hadis, c. 3, s. 23-24

⁶⁴⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Külliyyet fi İlm-i Rical, s. 259-263

4- Ahmed b. Muhammed bin İsa Kummi: Yaygın olan görüşe göre Ahmed b. Muhammed b. İsa da İbn Ebi Ümeyr gibi sika olmayan kimselerden hadis nakletmemiştir. Dolayısıyla hadis şeyhleri sika olmakla birlikte mürsel olan rivayetleri de sika hükmündedir. Tarihte yazıldığı üzere Ahmed b. Muhammed b. İsa, zayıf râvilerden hadis naklettiği için Ahmed b. Muhammed b. Halid Burki'yi Kum şehrinden uzaklaştırdı ama sonraları bu işten dolayı pişmanlık duyup Burki'den özür diledi ve onun ölümünden sonra da cenaze merasimine yalın ayaklarla iştirak etti. Allame Hilli'ye göre Ahmed b. Muhammed b. İsa zayıf râvilerden hadis nakleden kimseye bu denli sert tepki gösterebiliyorsa kendisinin de zayıf kimselerden hadis nakletmesi düşünülemez demıştır.⁶⁴⁷

5- Benu Fuzzal: Birkaç râvi için *Benu Fuzzal* denilmiştir: Ali b. Hasan b. Fuzzal ve kardeşleri Ahmed ve Muhammed ve babaları Hasan b. Ali b. Fuzzal. İlk başta doğru bir akide sahibi olsalar da sonraları bu yoldan saparak Fethiyye fırkasına yönelmişlerdir.⁶⁴⁸ Doğru yoldayken naklettikleri hadisler oldukça fazla olduğundan Şii muhaddisler bu durumu İmam Hasan Askeri'ye (a.s) sormuş İmam ise şöyle buyurmuştur:

“Rivayetlerine amel edin ama düşüncelerinden sakının”⁶⁴⁹

Bu rivayet gereği Masum İmam'ın (a.s) onayıyla Benu Fuzzal'ın akidelelerinde inhıraflar söz konusu olsa da rivayetleri güvenilirdir.

Kamilu'z-Ziyarat⁶⁵⁰ Adlı Eserin Senetlerinde Zikredilen Râviler

Ebu'l Kasım Cafer b. Muhammed b. Kavleviye (ö. 367 veya 369) Şia'nın seçkin âlimlerinden ve Şeyh Müfid'in üstatlarındandır. Neccaşi ondan güvenilir, sika, fakih ve hadis ilminde söz sahibi bir alim diye bahsetmektedir.⁶⁵¹

⁶⁴⁷ Hülasetu'l Akval, s. 14 ve Daha fazla bilgi için bkz. Külliyyet fi İlm-i Rical, s. 275

⁶⁴⁸ Rical-i Hakani, s. 215

⁶⁴⁹ Hatimet-u Müstedrek, c. 4, s. 269 ve s. 450, Mu'cem Rical el-Hadis, c. 1, s. 67

⁶⁵⁰ **كامل الزيارات**

⁶⁵¹ Rical-i Necaşi, s. 123

Neccaşı'den sonraki tüm rical uleması da onun yüce makamı, manevi kişiliği ve sika oluşuna vurgu yapmışlardır. Kamilu'z-Ziyarat adı ile bilinen eser, Şia'nın önemli hadis kaynaklarından olup yazımından bugüne kadar daima âlimlerin ilgisine mazhar olmuştur.

İbn Kavleviye kitabın mukaddimesinde şöyle demiştir:

“Bu kitapta ancak sika olan sahabelerden nakledilen rivayetlere yer verdim ve şaz olup ya da meşhur olmayan kimselerden nakledilen rivayetleri zikretmedim.”⁶⁵²

Bu sözden yola çıkan âlimler, kitabın senetlerinde zikredilen râvilerin tümünü sika olarak kabul etmişlerdir.

Ali b. İbrahim-i Kummi'nin Tefsirindeki Senetlerde Zikredilen Râviler

Ali b. İbrahim-i Kummi, Şia'nın önde gelen şahsiyetlerinden ve hadis şeyhlerindendir. Neccaşı onun hakkında şöyle demiştir:

“Sika, zabıt, güvenilebilir ve doğru akideye sahiptir. Hadisleri semâ ile tahammül ederek (işiterek) bir çok hadis nakletmiş ve çok sayıda esere imza atmıştır.”⁶⁵³

Onun yüce kişiliğini anlatmak için Kuleyni'nin hadis şeyhi olduğunu belirtmek yeterlidir. Kuleyni Kafi'de ondan 7068 rivayet nakletmiştir.⁶⁵⁴ Ali b. İbrahim-i Kummi'den günümüze gelen eserler arasında “*Tefsir-i Kummi*”⁶⁵⁵ olarak bilinen rivayet esaslı tefsir öne çıkmaktadır.

Anlatılanlara göre bu eserdeki rivayetlerin senetlerinde yer alan tüm râviler müellif tarafından doğrulanmıştır ve bu esas uyarınca bu râvilerin sika oluşuna hükmedilebilir. Elbette bu iddia tartışma konusu olmuştur.⁶⁵⁶

⁶⁵² Kamilu'z-Ziyarat, s. 4

⁶⁵³ Rical-i Necaşı, s. 260

⁶⁵⁴ Mu'cem Ricali'l Hadis, c. 1, s. 54

⁶⁵⁵ تفسیر قمی

⁶⁵⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Mu'cem Ricali'l Hadis, c. 1, s. 54

Meşayih-i İcazet (İcazet Şeyhleri)

Hadis ilminde, hadis rivayet etmeleri veya hadis kitabı yazmaları için izin veren râvilere *İcazet Şeyhi* denilmiştir. Tarihe bakıldığında icazet vermenin hadis ilminde oldukça muteber ve önemli bir mevki gerektirmesi şu kanının hâkim olmasına neden olmuştur:

“İcazet şeyhleri sika olan kimselerdendir ve yeni bir doğrulamayı gerektirmezler. Rical kaynaklarında zikredilmemeleri bile sika olmalarına bir hâlel getirmez.”

Buna göre Kuleyni, Şeyh Saduk, Şeyh Tusi vb. icazet şeyhleri sika sayılmışlardır.

Ayetullah Hoi ise bu görüşe karşı çıkarak icazet şeyhi olmanın sika olmakla aynı şey olmadığını savunmuştur. İcazet aslında râvinin, üstadından aktardığı hadise sadık olduğunu beyan etmektir, hadis şeyhinin sika olması na değil.

Diğer taraftan rical kaynaklarında icazet şeyhi olmalarına rağmen sika olmayan kimselere de rastlanmaktadır. Örneğin Hasan b. Muhammed b. Yahya ve Hüseyin b. Hamdan Hasini icazet şeyhi olup Neccaşi tarafından zayıf bilinen kimselerdendir.⁶⁵⁷

⁶⁵⁷ Mu'cem Ricali'l Hadis, c. 1, s. 73

Dördüncü Mevzu Şia'nın Rical Kaynakları

Şia'nın rical kaynaklarını tarihi dönemler ve etki etme ölçüsü açısından aşağıdaki üç gruba ayırmak mümkündür:

Birinci Grup: Şia'nın ilk rical kaynaklarıdır, bunlar III. yüzyıl ile V. yüzyıla kadarki dönemlerde kaleme alınmış eserlerdir ve bu kaynaklar şunlardan ibarettir:

1- Keşşi'nin rical kitabı 2- Necaşi'nin Fihristi 3- Şeyh Tusi'nin rical kitabı 4- Şeyh Tusi'nin Fihristi 5- Berki'nin rical kitabı 6- Ebu Galib Zerari'nin risalesi, 7- İbn Gazairi'nin rical kitabı.

İkinci Grup: Şia'nın ikinci derece rical kaynaklarıdır, bunlar VI. asır ile VIII. asır arasında yazılmışlardır ve şunlardan ibarettir:

1- Şeyh Müntecebü'ddin'in Fihristi, 2- İbn Şehraşub'un Mealimu'l Ulema adlı eseri, 3- İbn Davud'un rical kitabı, 4- Allame Hilli'nin Hülasatü'l Akval adlı eseri.

Üçüncü Grup: Şia'nın son dönem rical kaynaklarıdır, bunlar ise X. asırdan günümüze kadar kaleme alınan eserlerdir. Bunların en önemlileri ise şunlardan ibarettir:

1- Kuhpai'nin Mecmeü'r-Rical adlı kitabı, 2- Tefrişi'nin Nakdü'r-Rical adlı eseri, 3- Erdebili'nin Camiü'r-Ruvat adlı kitabı, 4- Seyid Bahru'l Ulûm'un Rical kitabı, 5- Mamakani'nin Tenkihü'l Mekal adlı eseri, 6- Şüşteri'nin Kamisu'r-Rical adlı eseri, 7- Ayetullah Hoi'nin Mucemü'r-Rical adlı eseri.

Şimdi ise bu mezkur kaynakları bir bir incelemek istiyoruz.

Şia'nın İlk Rical Kaynakları (III. Yüzyıl ile V. Yüzyıl)

1- Keşşi'nin (ö.340) Rical Kitabı:⁶⁵⁸ Keşşi ismiyle meşhur olan Muhammed b. Abdulaziz'in Şia ricali alanında yazılmış ilk eser olan çok önemli bir kitabı vardır. Kitabın ismi *Marifetü'r-Rical* yani *Kişileri Tanıma* veya *Doğru İmamlar'dan Hadis Nakleden Kimseleri Tanıma* idi.

Şiiliğin şeyhi olarak bilinen Muhammed b. Hasan et-Tusi, Keşşi'nin ilmi kişiliğine ve bu kitabın itibarına izan ederek, bu kitaptan yalnızca Şia'nın ricalini içeren bir özeti *Marifetü'r-Rical'den Seçmeler* ismiyle hazırlamıştır.

Marifetü'r-Rical'den Seçmeler kitabı, Mir Damad'ın tashih ve dipnotlarıyla ve Seyid Mehdi Ruhani'nin araştırma katkısıyla iki cilt halinde yayınlanmıştır. Bu kitabın başlangıcında on bir hadisle, hadis öğrenmenin önem ve değerine vurgu yapılmıştır. Daha sonra *Şia Ricali*, Allah Resulü'nün (s.a.a) döneminden başlayarak, İmam Ali Naki ve İmam Hasan el-Askeri (a.s) dönemine kadar tarihi sürece göre isimleriyle kaydedilmiş ve her birinden gelen hadislerden örnekler zikredilmiştir. Bu kitapta 1151 hadis rivayet eden şahsiyetten bahsedilmiştir.

2- Necaşi'nin (ö.450) Rical Kitabı:⁶⁵⁹ Bu kitabın tam ismi *Şia Yazarlarının İsim Fihristi* şeklindedir. Bu kitap Fihrist ve Necaşi'nin rical kitabı olarak da adlandırılmaktadır. Kitabın yazarı olan Ebu'l Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbas Necaşi Esedi Kufi, Şia'nın önde gelen hadis ve rical şahsiyetlerinden birisidir.

Necaşi'nin ilmi konumunun büyüklüğü için şu kadarı yeter; Onun rical kitabı Şia'nın ilk rical kaynaklarının en iyisi olarak kabul görülmüş ve genel olarak hadis râvilerinin incelenmesinde onun görüşü son söz olarak telakki edilmiştir.

Necaşi'nin rical kitabında yalnızca şia hadis râvilerine yer verilmiştir. Ehl-i Sünnet râvilerinden ise ancak Şia'dan hadis naklettikleri veya Medaini ve Taberi gibi Şia kültürüne hizmet eden bir kitap yazmış oldukları takdirde söz edilmiştir. O, bazı hadis râvileri hakkında sessizliğini koruyarak onları yermek veya övmekten sakınmışsa da genelde onları cerh ve tatil üslubuyla

⁶⁵⁸ رجال كشي

⁶⁵⁹ رجال نجاشی

incelemiştir. Seyyid Musa Şübeyr-i Zencani'nin tahkiki ile tek cilt halinde yayınlanan bu kitapta 1269 hadis râvisi incelemeye tabi tutulmuştur.

3- Şeyh Tusi'nin (ö.260) Rical Kitabı:⁶⁶⁰ Bu kitap ve keza Şeyh Tusi'nin Fihrist adlı eseri, kitabın önsözünden de anlaşılacağı üzere, Şeyh Fazıl'ın isteği üzerine yazılmıştır.

Bu kitap 13 bölümden oluşmaktadır. Bu kitapta 6429 hadis râvisinin durumu incelenmiştir. Şeyh Tusi bu kitapta, sırasıyla sahabe olan râvilerin, İmam Ali (a.s) ve İmam Hasan'dan (a.s) rivayet nakleden râvilerin isimlerini kolaylık olsun diye alfabetik sıraya göre zikretmiştir. Kitabın sonunda ise hiçbir imamdan rivayet nakletmeyen kimselerin isimlerine yer vermiştir. Her bölümün sonunda ise (Ya) harfinden (en son râviden) sonra iki bölümde lakabıyla anılan kimseleri ve rivayet nakleden kadınları kaydetmiştir.

Şunu anlamak mümkündür; Şeyh, bu kitabında Ehl-i Beyt İmamları'ndan hadis rivayet eden râvileri, onların mensup oldukları mezhebi dikkate almaksızın zikretmek istemiştir. Bu yüzden Allah Resulü'nden (s.a.a) hadis nakleden râviler olarak Muaviye ve Amr b. As gibi kişilere de yer verirken, Ubeydullah b. Ziyad gibilerini ise Hz. İmam Ali'den hadis nakleden kişiler arasında zikretmiştir. Bu kitap da Cevad Kayyumi İsfahani'nin tahkiki ile tek cilt halinde basılmıştır.

4- Şeyh Tusi'nin Fihristi:⁶⁶¹ Bu kitap alfabetik sıraya göre tanzim edilmiş ve 912 râvi tanıtılmıştır. Bu kitapta tanıtılan ilk râvi, İbrahim b. Ebi Yahya ve son râvi ise İbn İsam'dır. Şeyh'in bu kitabı yazmaktaki maksadı; kitap veya bir temel kaynak sahibi olan kimselerin isimlerini kaydetmektir. Ancak Şeyh bunların ismine yer verirken aynı zamanda cerh ve tadil yöntemiyle bu kişileri incelemeye aldığından bu kitap da rical kitabı olarak tanınmıştır.

Şeyh Tusi bu kitabının önsözünde, kendisinden önce kitapların fihristinin eksik olarak kaydedildiğini dolayısıyla kendisinin bu eserle onları tamamlamak istediğine değinmiştir. Şeyh bu kitabında *İbn Gazairi* olarak tanınan Ebu'l Hasan Ahmed b. Hüseyin b. Ubeydullah'a ait birincisi Usul olarak nitelenen temel kaynaklardan bahseden, diğeri ise telif edilen kitaplardan söz

⁶⁶⁰ رجال شيخ طوسی

⁶⁶¹ فهرست شيخ طوسی

eden iki kitaptan söz etmiştir. Bu kitaplar, nisbi kapsamlığa sahip olmalarına rağmen, anılan şahsın varislerinin ihmali yüzünden yok olup gitmiştir. Şeyh Tusi'nin bu kitabı da Cevad Kayyumi'nin tahkiki ile tek cilt halinde basılmıştır.

5- Berki'nin (ö. 274 veya 280) Rical Kitabı:⁶⁶² Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Halid b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ali Berki, Şia'nın III. asır âlimlerindendir. Berki asaleten Kufeli'dir. Büyük babası olan Muhammed b. Ali, Zeyd döneminin Kufe hâkimi olan Yusuf b. Ömer tarafından önce hapse atılmış ve ardından da kısa bir süre sonra şehit edilmiştir. Bu olaydan sonra Berki, Abdurrahman adlı kardeşiyle birlikte kaçarak Kum şehrinin köylerinden birisi olan Berk Rud köyüne yerleşmiştir.

Berki'nin rical kitabı da Şeyh Tusi'nin rical kitabı gibi tarihi dönemlere göre önce Allah Resulü'nün sahabeleri ve İmam Ali'nin yakın dostlarının isimlerine ardından da İmam Mehdi'ye kadar diğer İmamlar'dan hadis nakleden kimselerin isimlerine yer verilmiştir. Kitabın sonunda ise Mescid-i Nebi'de Cuma günü Ebu Bekir'e itiraz eden Allah Resulü'nün 12 sahabesinin isimlerine yer vermiştir. Bu kitapta toplam 1707 râvinin ismi yer almış ve Cevad Kayyumi'nin tahkiki ile tek cilt halinde basılmıştır.

6- Ebu Galib Zerari'nin (ö.367) Risalesi:⁶⁶³ Zerari, Bukeyri ve Şeybani lakaplarıyla da tanınan Ahmed b. Muhammed b. Ebu Tahir b. Bukeyr b. A'yun, 280 hk. yılında doğmuş ve 368 yılında vefat edip, Necef kentinde defnedilmiştir. O A'yun ailesine mensup bir kimsedir. Ebu Galib Zerari'nin bu risalesinde kendinin de mensubu olduğu bu ailenin hadis nakledenlerinin durumlarına yer verilmiştir.

Zerari bu risaleyi torunu olan Muhammed b. Abdullah için yazmış ve bu risalede kendi üstadlarından yirmiden fazlasını anmıştır. Risalesinin sonunda ise, yazarlarından hadis naklettiği 122 kitabın ismine yer vermiştir.

Bu risale, Muhammed Rıza Hüseyini'nin tahkiki ile tek cilt halinde basılmıştır. Bu kitap *Zerari Ailesinin Tarihi* ismiyle de anılmaktadır.

⁶⁶² رجال برقى

⁶⁶³ رساله ابو غالب زرارى

7- İbn Gazairi'nin (ö.450) Rical Kitabı:⁶⁶⁴ İbn Gazairi lakabıyla tanınan Ahmed b. Hüseyin b. Ubeydullah, Şia'nın IV. ve V. asır âlimlerindendir. Babası olan Hüseyin b. Ubeydullah Esedi Vasiti Şia'nın tanınmış büyükleri ve âlimlerindendir. Bu yüzden Şeyh Tusi onu çok hadis dinleyen ve rical ilmini iyi bilen kimse olarak tanıtmıştır.⁶⁶⁵

İbn Gazairi'nin ölüm tarihi tam olarak belli değildir. Ancak (kırk yıldan az) sayılacak kadar kısa bir ömrü olması ve babasının ölüm tarihi dikkate alındığında onun da 450 yılında vefat etmiş olması düşünülmektedir.⁶⁶⁶

İbn Gazairi'nin bu kitabı *Cerh* ve *Zayıf* (olarak nitelenen kimseler) isimleriyle de anılmıştır. Ancak rical ismi daha meşhurdur. Ayrıca bu kitabın baba Hüseyin b. Ubeydullah Gazairi tarafından mı yoksa oğul Ahmed b. Hüseyin tarafından mı yazıldığı konusunda ihtilaf olmuştur. Ancak elde olan bir takım emareler kitabın oğlu tarafından yazıldığını göstermektedir.

İbn Gazairi'nin râvileri zayıf göstermede çok aşırıya gittiği de söylenmektedir. Dolayısıyla onun kitabında sika olduğuna tanıklık edilen pek az râvi bulunmaktadır. Seyyid Damad bu konuda şöyle demiştir: *"Pek az kimse İbn Gazairi'nin cerhinden kurtulabilmiştir. Onun yermesinden kurtulan sika kişiler pek de azdır."*⁶⁶⁷

Bu kitap Seyid Muhammed Rıza Hüseyini Celali'nin tahkiki ile tek cilt halinde yayınlanmıştır. Ayrıca bu kitapta 225 râvinin durumu incelenmiştir.

Şia'nın İkinci Derece Rical Kaynakları (VI. Yüzyıl ile VIII. Yüzyıl)

1- Şeyh Müntecebü'ddin'in (ö.600'lü yıllar) Fihrist'i:⁶⁶⁸ Bu kitabın tam ismi, *"Şii âlim ve yazarlarının isimleri fihristi"*dir. Bu eser Müntecebü'ddin Ali

⁶⁶⁴ رجال ابن غضائری

⁶⁶⁵ Şeyh Tusi'nin Rical kitabı, s. 425.

⁶⁶⁶ İbn-i Gazairi'nin Rical kitabı, s. 15, 16.

⁶⁶⁷ Semaü'l Mekal Kitabı, s. 22..

⁶⁶⁸ فهرست شیخ منتجب الدین

b. Ubeydullah'a aittir. Yazar kitabının önsözünde bu kitabın yazma saikini şöyle açıklamıştır:

"Bir gün Seyid İzzeddin Yahya Nakib, Şeyh Tusi'nin Fihrist kitabını anarak dedi ki: Şeyh Tusi Şia'nın kendi asrına kadarki (460 hk. yılına kadar) büyük şahsiyetleri ve eserleri hakkında Fihrist isimli kitabını yazdı, ama ondan sonra kimse bu konuda bir kitap yazmadı. Onun bu sözü üzerine ben de Şeyh Tusi'nin bu eserinin tamamlayıcısı olarak kendi asrıma kadarki Şia büyükleri ve eserlerini içeren bir eser yazmaya karar verdim."⁶⁶⁹

Buna göre, Şeyh Müntecebü'ddin'in Fihrist kitabı Şia'nın 480 ile 600 hk. yılları arasında yaşayan büyüklerini ve eserlerini içermektedir.

Şeyh Müntecebü'ddin'in Fihrist kitabında Şia'nın 553 bilim adamının ismi yer almıştır. Bu kitap da diğerleri gibi alfabetik düzen ile yazılmıştır. Müellif bu yazarların isimleriyle birlikte onların yazmış oldukları eserleri ve ilmi kariyerleri hakkında da bilgi vermiştir. Örneğin fakih, edip ve kelam bilgini vb. olduğundan söz ederek, onlar hakkında cerh ve ta'dil yöntemiyle incelemede bulunmuş ama genellikle bu bilim adamlarını ta'dil ederek onaylamıştır.

Bu kitap Seyid Celaluddin Muhaddis Ermevi'nin tahkiki ile tek cilt halinde yayınlanmıştır.

2- İbn Şehraşub'un (ö.588) Mealimü'l Ulema kitabı:⁶⁷⁰ Bu kitabın kamil ismi; *Mealimü'l Ulema fi Kütübi's-Şia ve Esmaü'l Müsennifin*'dir. Muhammed b. Ali b. Şehraşub Mazenderani 489 hk. yılında doğmuş ve 588 yılında 99 yaşında vefat etmiştir.⁶⁷¹

Mealimü'l Ulema kitabında Şeyh Tusi'nin döneminden başlayıp yazarın dönemine kadar gelen 1021 Şia bilim adamının ismi yer almıştır. Şey Müntecebü'ddin'in Fihrist kitabının tanımında söylendiği gibi, bu kitap da Şeyh Tusi'nin Şia'nın büyük şahsiyetleri ve eserlerine dair başlattığı işin tamamlayıcısı olarak ele alınmıştır.

⁶⁶⁹ Şeyh Müntecebu'ddin'in Fihristi, s. 5,6.

⁶⁷⁰ معالم العلماء ابن شهر آشوب

⁶⁷¹ Daha fazla bilgi için bakınız: Seyid Muhammed Bahru'l Ulum tarafından kaleme alınan Mealimu'l Ulama kitabının önsözü, s. 1,6.

Yazar kitabının sonunda müstakil bir bölümde tanınmış Ehl-i Beyt şairlerinin isimlerine yer vermiştir. Bu kitap da tek cilt halinde basılmıştır.

3- İbn Davud'un (ö.707) Rical Kitabı:⁶⁷² Takiyüddin Hasan b. Ali b. Davud Hilli, 647 hk. yılında Irak'ın Hille kentinde doğmuş 707 yılında ise dünyadan göçmüştür.⁶⁷³ Bu kitap Şeyh Tusi, Keşşi, Necaşi, Berki, Gazairi ve diğerlerinin rical anlayışını esas alarak alfabetik esas üzerine düzenlenmiştir.

Kitap iki bölüm halinde hazırlanmıştır. Birinci bölüm sika olanlarla haklarında bilgi verilmeyenlere ayrılmıştır. İkinci bölümde ise zayıf olanlarla tanınmayanlara yer verilmiştir. Çünkü yazara göre ilk başta sika ve güvenilir olan kişilerden bahsetmek daha uygun olanıdır.

Yazar kitabının başlangıcında önce kendisinin Şeyh Tusi'ye, Şeyh Saduk'a ve Şeyh Müfid'e olan senedini açıklamıştır. Bu kitap da tek cilt halinde yayınlanmıştır.

4- Allame Hilli'nin (ö.726) Hülasatü'l Akval Eseri:⁶⁷⁴ 648 hicri yılında doğup 726 yılında vefat eden Hasan b. Yusuf b. Mutahhar Allame Hilli, Şia'nın önde gelen âlimlerinden birisidir. Onun ilmi kişiliği herkesçe bilinen bir gerçektir. Çeşitli İslami ilimler konularında özellikle de fıkıh, kelam ve rical alanında son derece önemli eserlere imza atmıştır. Allame Hilli'nin rical dalında "*Keşfü'l Mekal fi Marifeti'r-Rical*" isminde kapsamlı bir kitap yazmıştır. Allame'nin kendisi bu kitabı "*Büyük Rical Kitabı*" ismiyle anmaktadır. Ancak ne var ki bu kitap kaybolmuştur ve "*Hülasatü'l Akval*" kitabı bu kitabın özeti niteliğindedir. Allame Hilli bu kitabı iki bölüm halinde düzenlemiştir. Eserin ilk bölümü sika olan râvilerden söz etmektedir, ikinci bölüm ise riva yetlerine amel edilmemesi gerektiğine tavakkuf edilen kimselere yöneliktir. Bu kitap Cevad Kayyumi'nin tahkiki ile tek cilt halinde yayınlanmıştır.

⁶⁷² رجال ابن داود

⁶⁷³ İbn-i Davud hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz: Seyid Muhammed Sadık Bahru'l Ulum tarafından İbn-i Davud'un Rical kitabına yazılan önsöz, s.5 ile 12. sayfası arası.

⁶⁷⁴ خلاصة الاقوال علامة حلى

Şia'nın Son Dönem Rical Kaynakları (X. Yüzyıldan Günümüze)

1- Mecmeü'r-Rical-i Kuhpai (ö.993):⁶⁷⁵ Bu kitabın tam ismi "*Mecmeü'r-Rical el-Havi li Zikri'l Mütercimim fi'l Usuli'l Hamsetü'r-Ricaliyye*"dir. Eserin yazarı İna'yetullah Ali Kuhpai'dir. Kitabın önsözünden de anlaşıldığı üzere, Kuhpai ilk önce Şia'nın ilk dönem beş rical kaynağı olan Keşşi'nin Rical kitabı, Şeyh Tusi'nin Fihrist'i, Necaşi'nin Rical kitabı, ve İbn Gazairi'nin Rical kitabında bulunan ravilerin isimlerindeki düzensizlik nedeniyle bu kitaplardan yararlanmaya kolaylık sağlamak amacıyla elif-ba sırasına göre ravilerin tamamının ismini içeren bir fihrist hazırlamıştır. Sonra bu kitapların her birinin bütün ciltlerine mürüaat ederek görüşlerini birbirleriyle mukayeseli olarak incelemenin zor olduğunu görmüştür. Bu yüzden de her bir ravinin ismini zikrettikten sonra bu beş kitaptan her birinin o ravi hakkındaki görüşüne sırasına göre yer vermiş ve görüşün kime ait olduğunu ise, örneğin Keşşi'nin ricali için "*Keş*" Gazairi'nin rical kitabı için ise "*Gez*" vb. rumuzları ile belirlemiş ve bu kitaba "*Mecmeü'r-Rical*" ismini vermiştir. Dolayısıyla Kuhpai'nin *Mecmeü'r-Rical* kitabı müstakil bir rical kitabı olarak addedilmemektedir. Aksine yalnızca eski beş rical kitabının görüşlerini yazarın kendi düzenlemesine göre yansıtan bir kitaptır. Bu kitap Seyid Ziya'uddin İsfahani'nin tahkiki ile yedi cilt olarak yayınlanmıştır.

2- Seyyid Mustafa Hüseyini Tefrişi'nin "Nakdü'r-Rical" Kitabı:⁶⁷⁶ (XI hk. civarı) Müellif kitabının önsözünde şöyle kaydetmiştir:

"Rical kitaplarına baktığımda onların bir kısmının yazarın görüşünü kolayca anlaşılmasını sağlayabilecek, tekrarlama ve yanlış gibi durumları önleyebilecek düzenden yoksun olduğunu, düzenli olanlarının ise birçok hata içerdiğini, dahası hiç birisinin ravilerin ismini zikretmede kapsamlı olmadığını gördüm. Bu yüzden ravilerin tamamının ismini içeren, tekrar ve hatadan uzak olan bir rical kitabı yazmaya karar verdim ve onu elifba sistemine göre düzenledim."⁶⁷⁷

Tefrişi, ravinin biyografisini kamil olarak gösterebilmek için hadis kaynaklarına müracaat etmiş ve nakledilen rivayetlerden yola çıkarak ravilerin

⁶⁷⁵ مجمع الرجال ، قهپائی

⁶⁷⁶ نقد الرجال ، سيد مصطفى حسينى تفرشى

⁶⁷⁷ Nakdrü'r-Rical, s. 33, 34.

şahsiyetini belirlemiştir.

Nakdû'r-Rical kitabının bir de son bölümü vardır. Bu bölümde altı faide; örneğin, Ehl-i Beyt İmamları'nın künyeleri, lakapları, doğum ve vefat tarihleri ve Şeyh Tusi ile Şeyh Saduk'un rivayet senet silsilesi yer almıştır. Bu kitap Alu'l Beyt Kurumu'nun tahkiki ile beş cilt halinde yayınlanmıştır.

3- Erdebili'nin Camiu'r-Ruvat Kitabı:⁶⁷⁸ Muhammed b. Ali b. Erdebili'nin "*Camiu'r-Ruvat ve İzahatu'l İştibahat a'ni't-Turuk ve'l İsnad*" isimli bu kitabı, XI. asırda kaleme alınan övgüye layık rical kitaplarından birisidir. Erdebili kitabının önsözünde şöyle demiştir:

"Rical kitaplarına müracaat etmenin zorunluluğu ve bu eylemin rivayetlerin kategorize edilmesindeki önemiyle birlikte, bu kaynaklarda ravilerin isimlerinin baba, evlat, üstad ve rivayet ettikleri kişilerin zikredilmeyerek tek başına zikredilmesi ve rical kitaplarının nüshalarındaki dağınıklık yüzünden ravilerin isimlerinin bazen doğru kaydedilemeyişi, bir çok ravinin meçhul çehreler olarak tanıtılmasına ve sonuçta ise onların rivayetlerinin itibardan düşmesine sebebiyet vermiştir."

Erdebili amacına ulaşmak maksadıyla bütün rical kaynaklarına müracaat etmekle birlikte raviden rivayet edilen hadislerin sayılarak veya rivayet ettiği kimseye bakılarak ravi hakkında daha fazla bilgi edinmek için hadis kaynaklarına da müracaat etmiştir. Onun başlattığı bu yöntem kendisinden önceki rical kaynaklarında bulunmamaktadır. Bu yazarın en çok itibar ettiği kaynak ise Esterabadi'nin rical kitabındaki tabirleriyle, Tefrişî'nin kitabında yer alan bilgiler olmuştur. Bu kitap iki cilt halinde yayınlanmıştır.

4- Seyid Muhammed Mehdi Bahru'l Ulum Tabatabai'nin (ö.1212 hk.) "El-Fevaidü'r-Ricaliyye" Kitabı:⁶⁷⁹ bu kitaptan gelenellikle Bahru'l Ulum'un Rical kitabı diye de söz edilmektedir.

Seyid'in Rical kitabı üç ana başlıktan oluşmaktadır:

1- Al-i Ebi Rafi, Al-i Ebi Şu'be ve Al-i A'yun gibi, Şia'nın en önemli rical ailelerinin incelenmesi,

2- Allah Resulü'nün (s.a.a) ve Ehl-i Beyt İmamları'nın (a.s) hadis nakle-

⁶⁷⁸ جامع الرواه اردبیلی

⁶⁷⁹ الفوائد الرجالية ، سيد محمد مهدي بحر العلوم طباطبائي

den yarenlerinin isimlerinin kaydedilerek ve önceki rical bilginlerinin görüşlerine değinilerek bunların incelenmesi,

3- Rical ilmine ait bir takım faydeler. Kitap, bu içerdığı bölümden dolayı rical ilmine ait yararlar anlamına gelen “*Fevaidü’r-Ricaliyye*” diye adlandırılmıştır. Bu bölümde İrşad’ın ricalı, Ravide adaletin anlamı, Şia’nın ana hadis kaynakları olan Kütüb-i Erba’a’nın sahiplerinin hadis yöntemleri, İmam Mehdi’nin özel vekillerinin Nevvab-i Erba’a’nın hayatları vb. bu bölümde yer almıştır.⁶⁸⁰

Bu kitap Muhammed Sadık Bahru’l Ulum’un tahkiki ile dört cilt olarak yayınlanmıştır.

5- Şeyh Abdullah Mamakani’nin (ö.1351) “Tenkihu’l Makal fi İlmi’r-Rical” Kitabı:⁶⁸¹ Kuşkusuz bu kitap, meşhur araştırmacı hadis alimi merhum Mamakani tarafından kaleme alınan Şia’nın en iyi ve en çok tahkike dayalı rical kaynaklarından birisidir. Müellif bu kitabının önsözünde, *Mikyasu’l Hidaye* kitabını yazarken rical dalında da bir kitap yazmaya dair söz verdiğini ve şimdi de aradan birkaç yıl geçtikten sonra önceki bütün rical kaynaklarını temin ettikten hemen sonra böyle bir kitabı yazmaya muvaffak olduğunu açıklamıştır.⁶⁸²

Müellif geniş bir önsözle rical kitaplarına müracaat etme usulü, Ehl-i Beyt İmamları’nın doğum ve vefat tarihleri, icaze şeyhlerinin teyit edilmeye ihtiyaçlarının bulunmadığı, fıkhi kitaplardaki cerh ve ta’dile (yerme ve teyide) güvenilemeyeceği gibi rical ilmiyle ilgili bazı konuları ele alıp incelemiştir.

Merhum Allame Mamakani’nin bu kitapta getirdiği yeniliklerden birisi de, kitabın asıl konusuna başlamadan önce “*Netaicü’t-Tenkih fi Temyiz-i es-Sakim mine’s-Sahih*”⁶⁸³ başlığı altında kitabında ismi anılan 13365 ravinin hakkında araştırmasının sonucu olan ravinin güvenilir olup olmadığına dair kendi nihai görüşüne yer vermesidir.

⁶⁸⁰ Fevaidü’r-Ricaliyye c. 1, s. 8-9.

⁶⁸¹ تنقيح المقال فى علم الرجال ، شيخ عبد الله مامقانى

⁶⁸² Tenkuhu’l-Mekal fi İlmu’r-Rical c. 1, s. 1.

⁶⁸³ Sorunlu Olanı Sağlıklı Olandan Ayırma Konusunda Araştırmanın Sonucu

Müellif biyografik bir incelemeyle ilk başta “Doğru yazma” başlığı altında ravilerden her birisinin isminin doğru yazılış şeklini kaydetmiş, ardından da “Açıklama bölümü” başlığı altında o ravilerin hayatlarını incelemeye koymuştur. Bu kitap rahli baskıyla üç büyük kitap halinde basılarak yayınlanmıştır.

6- Şeyh Muhammed Taki Şüşteri’nin (Muasır) “Kamusu’r-Rical” Kitabı:⁶⁸⁴ Merhum Allame Şüşteri muasır araştırmacılarından birisidir. Onun ilmi şahsiyeti ve yorgunluk bilmeyen çalışmaları bir çok kimse tarafından pekiyi bilinmektedir. “Nehcü’s-Sebağa fi Şerh’i Nehcü’l Belağa”, “en-Necme fi Şerhi’l-Lüme” ve “el-Ahbar’i Dahile” gibi kitaplar onun kalıcı ilmi eserlerinden bazılarıdır.

Kamusü’r-Rical kitabı büsbütün tahkike dayalı bir kitaptır. Bu eserde yalnızca diğer rical bilginlerinin görüşlerine yer vermemiş aksine geniş bir biyografik incelemeyle ravilerin güvenilir veya zayıf olma ölçülerini takip etmiştir. Bu kitap gerçekte Merhum Mamakani’nin *Tenkihu’l Mekal* kitabı için yazılmış bir araştırma niteliğindedir. Ama buna rağmen kitabın kendisi müstakil bir rical kitabı olarak kabul görmüştür. Müellif kitabının önsözünde şöyle demiştir:

“Her ne kadar Merhum Mamakani’nin rical kitabı bütün kaynakları ve görüşleri ihtiva etmesi ve rical alimlerinin görüşlerini nakletmesi hasebiyle rical alanında yazılan en iyi ve en sağlam kitap olmakla birlikte, onda da bir takım sorunların olduğu görülmektedir.”⁶⁸⁵ Ardından ise bu sorunları geniş olarak ele almış ve devamında şöyle demiştir: “Bu açılardan bu kitabın ıslah edilmeye ihtiyacı vardı. Ben de bu talikaları onun için yazdım ve adını ise “Tashihi-i Tenkihu’l Mekal” olarak kararlaştırdım. Ne var ki, bazı fazilet sahibi araştırmacı dostların önerisiyle kitaba “Kamusu’r-Rical” ismini vermeği tercih ettim.”⁶⁸⁶

Bu kitap 11 cilt halinde yayınlanmıştır.

7- Merhum Ayetullah Seyyid Ebu’l Kasım Hoi’nin (muasır) Mu’cemu’r-Ricali’l Hadis Kitabı: Bu kitabın tam adı *Mucemu’r-Ricali’l Hadis ve Tefsili Tabakati’r-Ruvvat*’dır. Bu kitabın, Şia’nın en son ve en kamil Rical kaynağı

⁶⁸⁴ قاموس الرجال ، شيخ محمد تقی تستری

⁶⁸⁵ Kamusu’r-Rical, c. 1, s. 8-9.

⁶⁸⁶ age, s. 12.

olduğunu söyleyebiliriz. Bu kitap 23 cilt halinde yayınlanmıştır. Müellif kitabın ön bilgiler bölümünde detaylı olmasa da rical konularının en önemlilerini, örneğin, Şia'nın rical ilkeleri, "Kütüb-i Erba'a'nın hadislerinin sahihlik durumu, genel tevsikler (tastiklemeler) özel tevsikler (özel tastiklemeler) vb. gibi konuları incelemeye tabi tutmuştur.

Bu kitabın, onu diğer rical kaynaklarından ayrıcalıklı kılan en önemli özelliği de şudur; Yazar, ravileri biyografik açıdan önceki rical kaynaklarında yer alan yaygın incelemeye tabi tutmakla birlikte o ravinin Şia'nın dört ana hadis kaynağında yer alan rivayetlerin tam listesine yer vermiş ve bazen de rivayetin kendisini aynen zikretmiştir. Bu işlemi, ravilerin tabakasını ve rivayetdeki mevkielelerini belirleyebilecek etkisi olabileceğine inandığından yapmıştır.⁶⁸⁷

Bu kitap 23 cilt halinde basılmış ve içerisinde 15706 ravinin durumu geniş olarak incelenmiştir.

Altıncı Bölüm

Fıkhu'l Hadis İlkeleri

⁶⁸⁷ Yazar, kitabının önsözünde kitabın özellik ve ayrıcalıklarını sıralamıştır. Bkz. R.k. Mucamu'r-Rical, c. 1, s. 12/15.

Fıkhu'l Hadis Kavramı

“Fıkıh” kavramı anlama veya dikkat ve incelemeye dayalı anlama demektir.⁶⁸⁸ Fıkhu'l Hadis ise hadisi anlamak ve yorumlamak demektir. Fıkhu'l Hadis terimi, Mustalahu'l Hadis ve Ricalu'l Hadis ıstılahları ile birlikte hadis ilminin önemli bir bölümüne yönelik bilinen bir terimdir. Muhtemelen bu terim Allah Resulü'nün (s.a.a) şu meşhur hadisinden çıkarılmıştır; Allah Resulü (s.a.a) şöyle buyurmuşlardır:

“Allah benim sözümü dinleyip, ezberleyen ve onu duymayan kimselere ileten kulu mutlu kılsın. Şüphesiz birçok fıkıh (bilgi) taşıyıcısı vardır ki, onu kendinden daha bilge birine ulaştırır, kimi fıkıh (bilgi) taşıyıcısı da vardır ki, onu fakih olmayan (bilge olmayan) birisine ulaştırır.”

Zira bu hadiste, hadisin dinlemesine ilave olarak onun kavranıp anlaşılmasından da söz edilmiş ve hadis taşıyıcısından fıkıh (bilgi ve anlayış) taşıyıcısı olarak bahsedilmiştir.

Fıkhu'l Hadis gerçekte hadisin tefsir edilmesi ve yorumlanması anlamını ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in ayetleri konusunda ayetlerdeki bazı zor anlaşılabilirlik, Kur'an tefsirini zorunlu kıldığı gibi bu olay hadis konusunda da aynıdır. Yani hadislerde görülen bazı zor anlaşılabilirlik ve ibham, hadis yorumunu zorunlu kılmaktadır.

Dolayısıyla da hadis tarihi ve ıstılahları, Kur'an ilimleri ile ve hadis yorumu ise Kur'an yorumu ile beraber hareket etmektedir. Hadise özgü olan Ricalu'l Hadis ilmi ise rivayetlerde söz konusu olan senet silsilesi olgusu sebebiyle Kur'an'da söz konusu değildir. Kısaca Fıkhu'l Hadis'i yani hadis yo-

⁶⁸⁸ R. K. es-Sihah, c. 6, s. 2243, en-Nihaye fi Garibu'l-Hadis, c. 3, s. 465, el-Furuku'l-Lugaviyye, s. 412.

rumlamayı şöyle tanımlayabiliriz:

“Hadislerin metin ve anlamını kavramada yararlanılan ilke ve kurallara ve bu ilkelere başvurularak hadisten çıkarılan anlam ve yoruma Fıkhu’l Hadis denilmektedir.”

Bu tanıma göre, Fıkhu’l Hadis ilke ve kurallara ilaveten hadislerle getirilen açıklama ve yorumu da kapsamaktadır.

Bu bölümde ihtisara riayet etmek amacıyla hadis yorumlama ilkelerinden beş tanesini özetle incelemeye tabi tutacağız.

Fıkhu’l Hadis İlkelerinden Bazılarının İncelenmesi

1- Sözcüklerin Kavramları

Her bir sözün sözcükleri o söze anlam veren en önemli esası oluşturmaktadır. Kur’an-ı Kerim’in meşhur sözcük bilim adamı “*Ragıb İsfehani*” çok anlamlı bir deyişle sözcükleri bir binanın iskeletine varlık veren kerpiçlere benzeterek Kur’an-ı Kerim’in sözcüklerinin konumu hakkında şöyle demiştir:

“Kur’an-ı Kerim’in sözcüklerinin anlamlarını bilmek Kur’an-ı Kerim’in anlamına ulaşmakta ilk yardımcı unsurdur. Nitekim bina yapımında ilk yardımcı unsur o binada kullanılacak kerpiçleri elde etmektir. Sözcüklerin anlamına aşına olmak yalnızca Kur’an-ı Kerim’i anlamada yararlı olan bir unsur da değildir, aksine bütün şer’i ilimlerde yararlı olan bir unsurdur.”⁶⁸⁹

Metinlerin yorumlanma yönteminde etki ölçüsünü beyan etme açısından hayati öneme sahip olan sözcük kavramlarına getirilen yaygın örneklerden birisi “*Yed*” El sözcüğüdür. Kur’an-ı Kerim’in hırsızın elinin kesilmesini vurgulamıştır. Yüce Allah “**Hırsızlık eden erkek ve kadının elini yaptıklarının karşılığında Allah tarafından bir ceza olarak kesin**”⁶⁹⁰ buyurmaktadır. Ancak bu cezanın uygulanmasından elin nereden itibaren kesilmesi konusu, el sözcüğünden anlaşılan anlamla belirlenmektedir. Burada bazıları, el sözcüğünden elin tamamının anlaşıldığını söylerken, bazıları da pazıya kadar, bir başka kesim de dirseklere kadar olduğunu belirtmiştir. Hatta kimisi kol kemiklerine kadar, kimileri bileklere, bazıları ise parmak uçlarına kadar olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶⁹¹

Anlaşılan o ki, Ehl-i Sünnet fakihleri arasında İmam Muhammed Taki el-Cevad’ın (a.s) yaşadığı asra kadar süregelen böylesi bir ihtilaf söz konusu olmuştur. Bu ise hırsızlara karşı nasıl bir ceza uygulanması gerektiğinde bir çeşit şaşkınlığa yol açmıştır. Dolayısıyla da o Hazret (as), Abbasi halifelerinden Mutasım’ın huzurunda Ehl-i Sünnet fakihlerinin katılımıyla yapılan ilmi bir toplantıda; “**Secde yerleri Allah’a aittir, o halde Allah’tan başkasına kulluk etmeyin**”⁶⁹² ayetinden yola çıkarak elden maksadın parmak uçlarına kadar olan kısım olduğunu ispat etmişlerdir.⁶⁹³

Fıkıh dışı alanlarda da sözcüklerin kavramları, metni yorumlamada belirleyici role sahiptir. Bunun en açık örneklerinden birisi de “*Veli*” kelimesidir. Şia kelimacıları, hadis uleması ve müfessirlerine göre *Velayet Aye-*

⁶⁸⁹ Müfredatu’l Kur’an, s. 6.

⁶⁹⁰ Maide/38

⁶⁹¹ Daha fazla bilgi için bkz. R. K. Mualimu’d-Din ve Melazu’l Müctehidin s. 157,158.

⁶⁹² Cin/18

⁶⁹³ R. K. Nuru’s-Sakaleyn Tefsiri, c. 5, s. 439.

t’nde⁶⁹⁴ geçen *Veli* kelimesi ve keza *Gadir-i Hum Hadisi* olarak bilinen “*Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır*” hadisinde geçen “*Mevla*” kelimesi tasarruf ve yetki önceliği ve bir başka deyişle İmamet ve hakim olma anlamını ifade etmektedir. Oysa Ehl-i Sünnet alimleri bu sözcükleri, ahdedilen, dost ve yardımcı gibi anlamlar olarak yorumlamışlardır.⁶⁹⁵ Açıkktır ki, böylesi yanlış bir yorumlamayla artık Gadir hadisi ve Velayet ayetiyle İmam Ali’nin (a.s) imametini ispat etmek için delil getirilemez.

Elbette sözcükleri incelemede aşağıda sıralayacağımız hususlara dikkat edilmelidir.

Sözcük Kökünün Dikkate Alınması

Sözcükler, sonunda bir kök ve gövdeye ulaşan büyük bir ağacın budakları ve yaprakları konumundadırlar. Sarf ilmi de bu ilke uyarınca ortaya çıkıp şekillenmiştir. Çünkü sarf ilminde denilir ki; Her bir sözcüğün temelini oluşturan bir “*Mastar*” olduğu halde, işi yapanların sayısı, zamanı, işin oluş niteliği, sürekliliği ve süresizliği gibi farklı kullanım uyarınca, fiil, fail, özne, sıfat, zaman ve mekân ismi gibi sözcüklerin değişken kipleri gereği değişmektedir. Ancak bütün bu farklı kiplere bakıldığında bu sözcüklerin kökünün tamamında korunduğu görülmektedir. Bu yüzden de sözcüklerin köküne dikkat etmek bu kelimeleri anlamlandırmada önemli bir rol üstlenmektedir.

Örneğin Şeyh Tusi abdest almayı gerektiren sebepleri sıralayan hadisleri zikrettikten sonra şu hadise yer vermiştir:

“Babamın abdest (Vuzu) aldıktan sonra burnundan akan bir kanın ardından tekrar vuzu aldığını gördüm.”⁶⁹⁶

Bu hadisin zahirinden anlaşılana göre, burundan kan gelmesi de abdest almayı icap ettirecek sebeplerden birisi olarak görülmektedir. Oysa bu, önceki rivayetlerle, Şii fakihlerinin meşhur görüşü ve hatta icmalarıyla örtüşmemektedir. Şeyh Tusi, bu sorunu sözcüğün köküne inmek ilkesinden yarar-

⁶⁹⁴ Maide/50

⁶⁹⁵ Daha fazla bilgi için bkz. R. K. el-Hidaye, s. 152, Maani’l Ahbar, s. 69, 70, Resaili’l Murtaza, c. 4, s. 131.

⁶⁹⁶ Tehzibu’l Ahkam, c.1, s. 13

lanarak çözüyor. Şeyh şöyle der:

“Bu hadiste yer alan “Tavazze” (abdest aldı) sözcüğü, terimsel olarak bildiğimiz “abdest aldı” anlamında değil de yalnızca yıkamayı ifade etmektedir. Çünkü “Tavazze” sözcüğünün kökü güzellik anlamına gelen “Vezaat”tır ve elini yıkayıp temizleyen kimseye “Vazaaha” yani elini yıkayıp güzelleştirdi denilir. Oysaki “Vuzu” kökünden gelen “Tevezzaa-Vuzu Aldı” kelimesi el ve yüzü özel şekilde yıkamayı ifade eden terimsel bir anlamı yansıtır.”⁶⁹⁷

Sözcüğün Manasının Dikkate Alınması

Manevi ortaklığa sahip olmaları hasebiyle ortak anlama ve başka bir tabirle de öz anlama sahip olan sözcüklere ilave olarak, his ve madde ötesi olan lahuti ve melekuti kavramlara sahip olan sözcükler de öz anlama sahiptirler. Bu nedenle de maddi mısak ve bireylere tatbik olabildikleri gibi, madde ötesi mısaklara da tatbik edilebilmektedirler.

Örneğin, bazı ayet ve hadislerde kabir âlemi ve kıyamet gününden söz edilerek *lamba*, *mizan*, *gölge* vb. sözcükler kullanılmıştır. Yahut bazı ayet ve hadislerde Allah marifeti ve melekût âleminde söz edilmiş ve nur, duyan, gören, öfke, rıza, arş, kanat, (meleklerin kanadı) hazine (ilahi hazine) gibi sözcükler kullanılmıştır.

Bugüne kadar bu gibi sözcükleri yorumlamada üç temel ekol ön plana çıkmıştır:

a) Tatil Ekolü: Bu ekole göre bizim ufkumuzun ötesinde olan lahuti kavramlar konusunda hiçbir açıklama ve yorumlama hakkına sahip değildir. Bize düşen ancak bu gibi kavramların olduğuna inanmak ve hakikatini ise Yüce Allah’a bırakmaktır. Buna göre biz, örneğin kabir âlemi ve kıyamette olduğu söylenen *lamba* ya da *kandilden* maksadın ne olduğunu bilmiyor veya amellerin *mizanı*, ölçüsü ve cennetlik ve cehennemliklerin gölgeliğinin mahiyetinin nasıl olduğunu bilmemekteyiz. Keza Allah’ın nur olmasının, duyan ve gören olmasının ne anlama geldiğini anlamıyoruz. Yine Allah’ın öfke ve rıza sahibi olması, hazinesinin olmasının ne anlam ifade ettiğini kavrayamıyoruz. Hatta meleklerin iki, üç, dört kanatlı olmalarının ne anlama geldiğini çıkaramıyoruz. Ama bununla birlikte bütün bu kavramların reel

âlemde var olduğunu kabul ediyor ve inanıyoruz.

b) Teşbih Ekolü: Bu ekol ise bütün bu kavramları maddi anlamlarına yormaktadır. Buna göre eğer Allah Teala'nın nur olduğu, duyduğu ve gördüğü Kur'an ve hadislerde gelmiş ise, Allah'ın nur olması şu bildiğimiz sıradan nur ve ışık anlamını ifade etmektedir. Keza, duyması ve görmesi de aynı şu içinde bulunduğumuz dünyadaki duyma ve görme türündendir. Kıyamette olacağı söylenen amellerin tartılacağı mizan ve terazi de yine dünyadaki terazi türlerinden bir terazidir.

c) Tatil ve Teşbih Arası İtidal Ekolü: Bu ekol tatil düşüncesini reddederken teşbih uçurumuna da düşmemektedir. Bu ekolün bu gibi sözcükleri yorumlamada yardım aldığı ilklerden birisi, sözcüklerin anlamlarındaki öz manayı kullanmaktır. Bu ilke gereği, nur gibi sözcüklerin varlığı çeşitli kademelerden oluşan varlık türüdür. Bu varlık türü, bir mumun nurunun varlığından başlayıp ilahi nura varıncaya kadar kademelenerek devam eder ve nurun mumdan mı veya güneşten mi hasıl olması ise, nur kavramının hakikatinin oluşmasında bir rol sahibi değildir. Dolayısıyla bu kavramın Hak Teala'da da kullanılmasına maddi bir özellik vermemektedir. Nur sözcüğünün bir öz anlamı vardır. Bu öz anlam, maddi ve madde ötesi unsurları dikkate almaksızın çeşitli mısda ve bireylerine tatbik edilmektedir. O öz anlam ise *"Bir şeyin kendi zatında aydın olması ve başkalarını da aydınlatmasıdır."*

Bu tarif, maddi dünyada, mum ışığını, büyük aydınlatıcıların ışığını ve güneşin ışığını kapsadığı gibi, Allah Teâlâ'nın nur oluşunu da ona maddi bir özellik vermeksizin kapsamaktadır. Bu ilke gereğince Yüce Allah kendi zatında aydın olduğu gibi, kendi dışındaki varlıkları yani yarattığı mahlûklarını da aydınlatmaktadır. Keza, mizan sözcüğünün öz anlamı *"Kendisiyle bir şeyin tartıldığı araç"* manasındadır. Bu anlam ise dünyadaki iki taraflı veya dijital olan terazileri kapsadığı gibi, kıyamet günü insanların insanlık ölçüsü ve yaptıklarının değerini belirleyecek ölçü olacak kâmil insana da tatbik etmektedir. O halde eğer bir takım hadislerde Allah Resulü'nün (s.a.a) ve Ehl-i Beyt'in (a.s) insanların amellerinin ölçüldüğü mizan olduğu yer almış ise, mizan bu gibi yerlerde bu anlamda kullanılmıştır.

Sözcüklerin Şimdiki Zamanda Anlamlarına Dikkat Etmek

Bazı sözcükler, zaman içerisinde toplumsal ve kültürel değişimlerden etkilenerek ilk anlamlarından uzaklaşmış ve başka manalarda ya da önceki

anlama nazaran anlam daralması veya genişlemesine maruz kalmışlardır. Bu yüzden bilim adamları dilin, kültürle birlikte değişken ve canlı bir varlık olduğunu kabul ederler. Bu anlam değişikliğinin iyi ve kötü oluşu bir yana olsun önemli olan sözcüklerin şimdiki zamanda anlamlarına dikkat etmektir. Sözcüklerin kavramlarının değişken olduğu ilkesi kabul edildikten sonra, gelecek asırlarda yaşayacak olanlar şimdiki zamanda ve bu asırda yazılan yazıları incelerken bu ilkeyi dikkate almak zorundadırlar ve bu yazıları kendi çağlarının anlamlarına göre yorumlamamalıdır.

Bu ilke, ister Kur'an ister hadis olsun, dini metinlerde yer alan ve vücuda geldiği andan şimdiye kadarki süreç içerisinde anlam itibarıyla birçok değişime uğrayan sözcükler için de aynen geçerlidir. Bu yüzden de bu gibi metinlerde yer alan sözcüklerin anlamlarını doğru anlayabilmek için onların vücuda geldiği dönemdeki anlamları dikkate alınmalıdır. Bu anlamı elde etmek, bazen hatta lügat kitaplarına müracaat etmekle bile sağlanamayabilir. Bu yüzden bu sözcüklerin başka ayet ve hadislerdeki kullanımları da gözden geçirilmelidir.

Bu varsayımın daha iyi anlaşılması için değişime uğrayan bu sözcüklerden bir örneği gözden geçiriyoruz:

Kur'an-ı Kerim'de *"Nefer"* ayetinde yolculuğa çıkmanın orta hedefinin dinde derin bilgi edinme olduğu vurgulanmıştır. Örneğin Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"İnananların hepsinin birden sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grubun dinde derin bilgiler edinmek ve sefere çıkan topluluk geri döndüğünde, korunmaları ümidiyle onları uyarmak için arkada kalmaları gerekmez mi?"⁶⁹⁸

Yine kırk hadis yaymakla ilgili Allah Resulünden nakledilen meşhur hadiste şöyle denmiştir:

"Ümmetimden kim insanların yararlanacağı kırk hadisi ezberlerse, Allah onu kıyamet günü âlim ve fakih olarak haşreder."⁶⁹⁹

Oysa fıkıh ve tefekküh sözcüğünün anlamıyla ilgili muasır döneme ve

⁶⁹⁸ Tevbe/122

⁶⁹⁹ Uyun-i Ahbar-i Rıza, c. 1, s. 41, Biharul-Envar, c.2, s. 153

yakın zamana baktığımızda, bu sözcüğün dinin fer'i hükümleri hususunda içtihad ve istinbat etme gücüne sahip olma anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Bu durumda eğer ayette ve hadiste geçen fıkıh sözcüğünden bu anlam kastedilmiş olursa, ayetin anlamı niçin şu terimsel içtihad anlamında *din bilgisine sahip olmak için göç etmiyorsunuz* olur ve hadisin anlamı da kırk hadisi ezberleyip yayan kimsenin bilinen terimsel anlamındaki fakih olarak mahşere geleceği olur.

Oysa bu kelimenin kullanıldığı o dönemdeki anlamına müracaat ettiğimizde, bu kelimeden kastedilen anlamın dinde basiret sahibi olmak olduğu ve dinde fakih olmanın ise, yalnızca fer'i hükümlerde içtihad etmek değil; inanç, ahlak ve diğer hükümler de dâhil olmak üzere bütün dini alanları kapsadığını görürüz.

Şeyh Bahaüddin Amuli, mezkur Nebevi hadisin açıklamasında şöyle yazmıştır:

“Allah Resulü’nün (s.a.a) “Allah onu fakih ve âlim olarak mahşere getirir” sözündeki fıkıhtan maksat, terimsel anlamdaki dinin fer'i hükümlerini detaylı delillerine dayanarak elde etme kabiliyeti değildir. Çünkü bu anlam fıkıh sözcüğü için yeni icat edilen bir anlamdır. Bilakis maksat, dinde basiret sahibi olma anlamıdır. Hadislerde geçen fıkıh kelimesi çoğunlukla bu anlamı ifade etmektedir.”

Hadislerin Özel İstilahlarına Dikkat Etmek

Hadislerdeki bazı sözcükler, lügat anlamlarından öte özel manalarda da kullanılmışlardır. Öyle ki onların bu ikinci anlamlarının çokluk ve yaygınlığı, bu anlamların şer'i istilah olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Bu gibi anlamları lügat kitaplarına ya da örfe müracaat ederek elde etmek mümkün değildir. Bu tarz sözcüklerin anlamlarını elde etmenin tek yolu bu kelimelerin hadislerdeki kullanımlarını doğrudan gözden geçirmektir.

Örneğin, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde, iman ve nifak sözcüklerinin kullanımları arasında farklılık olduğunu görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de iman sözcüğü, iki şahadeti söyleyerek İslam getirmekten daha üst bir anlamda yani kalben gaybe inanmakta kullanılmıştır. Nitekim; ***“Bedevi Araplar iman ettik dediler, de ki iman etmiş değilsiniz, ancak İslam getirdik, deyiniz,***

henüz iman kalplerinize girmiş değildir.”⁷⁰⁰ ayetinde bu hakikat açıkça dile getirilmiştir. Kuran-ı Kerim’de münafık ise, içinde kâfirliği gizlediği halde zahirde kendini mümin olarak gösteren kimseye denmektedir.

Oysa hadisler teriminde iman, Ehl-i Beyt İmamları’nın (a.s) imametini kabul etmek, münafıklık ise bu inancı taşımamak anlamında kullanılmıştır.⁷⁰¹

2- Cümlelerin Yapısını İncelemek

Sözcüklerin meseleyi anlamlandırmada ifa ettikleri esaslı rollerini gözden geçirdikten sonra sıra cümlelerin yapısını oluşturan bu sözcüklerin birbirleriyle olan ilişki ve diziliş şekline gelir. Arapça’da cümle yapılarının çokluğu ve bu yapıların her birisinin mananın türünü oluşturmada çok etkin olduğu dikkate alındığında ve bu hususun ancak nahiv ilmine kâmil bir tasallut sahibi olup ondaki dil kurallarını kullanmakla sağlanabileceğine göre, bu konu da hayli önem arz etmektedir.

Bu konu hadislerle özgülü bir konu da değildir. Kur’an-ı Kerim için de aynen geçerlidir. Örneğin, **“Onun tevilini ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir, onlar derler ki, biz ona iman ettik hepsi Rabbimiz katındandır.”** ayetinin açıklamasında bu ayetin cümle yapısıyla ilgili olarak çok geniş bahisler söz konusu edilmiştir. Bazı müfessir ve nahiv alimleri, **“İlimde derinleşenler”** sözcüğünün **“Allah”** sözcüğüne atfedilmesini nahiv kurallarına uygun olduğunu kabul etmiş ve neticede ilimde derinleşenlerin de Kur’an’ı Kerim’in tevilini bildiklerini söylemişlerdir.

Başka bir grup ise bunun nahiv kurallarına aykırı olduğunu iddia etmiş, sonuç olarak da Kur’an’ın müteşabih ayetlerinin tevilinin ancak Yüce Allah’a ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla da ilimde derinleşenlerin Kuran-ı Kerim’in tevilini bildiklerini ispat etmek için başka delile ihtiyaç olduğunu söylemişlerdir.⁷⁰²

Meşhur bir hadiste şöyle yer almıştır: **“Allah, Âdem’i kendi suretinde ya-**

⁷⁰⁰ Hucurat/14

⁷⁰¹ Misbahu’l Fukaha, c. 5, s. 95, Biharu’l Envar, c.29, s. 23.

⁷⁰² Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. el-İtkan fi Ulumu’l Kur’an, c. 3, s. 5, Mefatihü’l Gayb, c. 7, s. 188, 189, et-Temhid fi Ulumi’l Kur’an, c. 3, s. 38, 42, el-Mizan, c. 3, s. 56.

ratmıştır” Bu hadisin orjinalinde yer alan “*suretihi*” kelimesindeki “*ha*” zaminin, Allah Teala’yı mahlûkata benzetip cismi olduğunu kabul edenlerin iddia ettikleri “*Allah*” kelimesine dönmesi esasınca bu hadisin anlamı, yukarıda verdiğimiz gibi, Allah Teala’nın Âdem’i kendi şekil ve suretinde yarattığı olur. Bu ise, Allah Teala’nın da haşa bir bünye ve kamet sahibi olduğu sonucunu doğurur.

Seyid Murtaza bu hadisin açıklamasında şöyle der:

“Bu cümledeki zaminin Yüce Allah’a değil de Âdem’in kendisine dönmesi de olasıdır. Bu durumda ise hadisin anlamı: “Allah Âdem’i, canı alındığındaki şekli üzere yaratmıştır” olur. Yani Âdem’in şekli ömrünün başlangıcından sonuna kadar sabit olup değişmez. Bazıları da cümledeki zaminin Allah’a dönmesine rağmen bu sadece teşrifi bir dönüştür, hakiki anlamda değil, demişlerdir. Örneğin “Ona ruhumdan üflediğimde...”⁷⁰³ ayetinde olduğu gibi. Onda da ruhun Allah’a isnat edilmesi sırf teşrif içindir, hakiki anlamda değildir. Dolayısıyla bu durumda da bu hadisten Allah’ın cisimsel bir varlık olduğu anlamı çıkmaz.”

3- Hadislerin Kullandığı Dile Dikkat Etmek

Daha önce de değinildiği üzere hadisler, örfün diline uygun olarak söylenmiştir. Halkın örf dilinde ve keza, şiir ve düz yazılarda, maksadı anlatmakta önemli bir sorun yaratmaksızın mecaz, benzetme, istiare, temsil ve sözün bir kısmını koyulan emarelere dayanılarak atma gibi olgular söz konusudur. Eğer bir gün içinde karşılaştığımız sözleri gözden geçirirsek, sözlerimizde bu gibi olguların bir hayli yaygın olduğunu görürüz.

Bu alışkanlıklar Kur’an-ı Kerim ayetlerinde de yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin, “***Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve arza: “İsteyerek veya istemeyerek (buyruğuma) gelin” dedi. “İsteyerek (buyruğuna) geldik.” dediler.***”⁷⁰⁴ ayetini ele alalım.

Birçok müfessir bu ayette kullanılan dilin temsil dili olduğunu kaydetmişlerdir. Yani Allah ile şuurdan yoksun olan yer ve gök arasında gerçek anlamda bir konuşma söz konusu olmamıştır. Aksine onların zeban-i hal olarak kamil itaat eder durumda olmaları, konuşma şeklinde canlandırılmış-

⁷⁰³ Fussilet/11

⁷⁰⁴ Fussulet/11

tır.⁷⁰⁵

Yine örneğin, **“Rabbin geldi, melekler de saf saf olarak geldi”**⁷⁰⁶ ve **“O gün bir kısım yüzler berrak olur ve rablerine bakarlar”**⁷⁰⁷ sözün bir kısmı mecaz şeklinde yorumlanmıştır.

Bazı müfessirler bu iki ayette **“rahmet”** sözcüğünün atıldığını kaydetmişler. Şöyle ki Allah’ın gelmesinden maksat **Allah’ın rahmetinin gelmesi** ve Allah’a bakmaktan maksat da yine **Allah’ın rahmetine bakmaktır** demişlerdir. Dolayısıyla da bu iki ayetten haşa Allah’ın cisimsel bir varlık olduğu anlamı çıkarılamaz.

Hadislerde de mecaz, istiare, temsil ve benzeri olgular yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin, **“Mescidin komşusu için mescit dışında namaz olmaz”** hadisi için, ifade açısından bir sorun olmadığından dolayı sözün bir kısmı atılmış, denmiştir. Hadisin kâmil şekli ise şöyledir: **“Mescidin komşusu için mescit dışında kâmil namaz olmaz”** buna göre bu hadisten maksat mescide komşu olan kimse evinde namaz kılarsa, namazının batıl olduğu değil, aksine bu kimsenin namazının kâmil olma özelliğini yitirdiğidir, doğruluk şartı değil.⁷⁰⁸

Yine aklın yaratılışıyla ilgili meşhur bir hadiste şöyle denilmiştir:

“Allah, aklı yaratınca konuştu ve “Berî gel!” dedi, geldi “Gerî git” dedi, geri gitti.”⁷⁰⁹

Bu hadisi şerh edenlerin bazısı, hadiste geçen konuşmadan maksadın gerçek bir konuşma olmadığı, aksine sadece aklın zeban-i halinin canlandırılması olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Allame Meclisi şöyle demiştir:

“Bu hadiste, aklın yükümlülük, kemal ve beklentiler açısından mihver olduğu-

⁷⁰⁵ Bu Konuda daha fazla bilgi için bkz. Atyabu’l Beyan, c. 11, s. 416, Mahzenu’l İrfan, c. 7, s. 315, Mecmeu’l Beyan, c. 5, s. 6, et-Tibyan, c. 9, s. 109, el-Mizan, c. 17, s. 387, Tefsir-i Numune, c. 2, s. 227.

⁷⁰⁶ Kiyamet/22-23.

⁷⁰⁷ Daha detaylı bilgi için Bkz. et-Temhid fi Ulumi’l Kur’an, c. 3, s. 92, 97, 112.

⁷⁰⁸ Bkz. Tezkiretu’l Fukaha, c. 1, s. 170, el-Zikra li’ş-Şia, s. 267, Uddetu’l Usul, c.3, 10.

⁷⁰⁹ Kafi, c. 1, s. 10.

nun gösterilmesi için, temsil istiaresi olarak, akıl ile konuşma ve aklın ileri gelip geri gitmesinden söz edilmiştir.”⁷¹⁰

Yine bazı hadislerde, mümin bir insanın ölümünde göklerin ve yerin ona ağladığından söz edilmiştir. Örneğin İmam Musa Kazım’dan (a.s) gelen bir hadiste şöyle denilmiştir:

“Mümin bir insan öldüğünde melekler ve üzerinde Allah’a ibadet ettiği yer parçası onun için ağlarlar.”⁷¹¹

Meleklerin ağlaması gerçek ağlamadır ama üzerinde Allah’a ibadet ettiği yer parçasının ağlaması, mecaz ve temsil kısmından olabilir.

Allame Şa’rani, bu hadisin açıklamasında şöyle demiştir:

“Bu gibi tabirler Arapça ve Farsça’da bir hayli yaygın tabirlerdir.”

Arap bir şair şiirinde şöyle demiştir:

“Zübeyr’in haberi gelince, Medine şehrinin hisarı baş eğdi, dağlar ise huşu etti.”⁷¹²

Farsça bir şiirde de şöyle denmiştir:

“Dördüncü gök yas evi oldu,
Ruhu’l Emin güneşe taziye verdi.
Muhammed’in kurbanı olarak Yahya uçuruldu.
Gam, Sencer’in rakibi ve boyunların maliki oldu.”⁷¹³

Yine Molla Salih Mazenderani, bunun müminin saygınlığını ifade etmek açısından mübalağa olarak söylendiği ihtimalini dile getirmiştir. Çünkü Araplar, büyük şahsiyetler öldüğü zaman mübalağa olarak “Onun için yer ve gök ağladı” derler.⁷¹⁴

⁷¹⁰ Miratu’l Ukul, c. 1, s. 27.

⁷¹¹ Kafi, c. 1, s. 38.

⁷¹² Bu şiir, Cerir’e aittir. İbn-i Asakir şöyle yazmıştır: “Zübeyr’in katledilme haberi Ali’ye (as) getirildiğinde o Hazret ve çocukları (as) onun için ağladılar ve o Hazret “Zübeyr’in öldürülmesi beni üzüntüye boğdu” dedi. İşte o zaman Cerir bu şiiri okudu.” Tarih-i Medinetu’l Dimeşk, c. 18, s. 28, et-Tabakatu’l-Kubra, c. 3, s. 113.

⁷¹³ Şerh-i Molla Salih Mazenderani, c. 1, s. 91, dipnot.

⁷¹⁴ age.

Bazı hadislerde İmam Hüseyin'in (a.s) şehadetinden sonra göğün ve yerin kırk gün, kırk gece ağladığı yer almıştır.⁷¹⁵ Bu hadisleri de mecaz ve temsil anlayışına hamlederek yorumlamak mümkündür.

4- Sebk-i Siyakın (Söz Akışının) Manayı Ulaştırmadaki Rolü

Sözde kullanılan üslup olan siyak söz akışı, konuşma tarzı, cümle yapısı ve sözün peş peşe dizilişi şeklinde tanımlanmıştır.

Merhum Şehid Sadr sebk-i siyakı yani söz akışını şöyle tanımlamıştır:

“Siyak, amaçlanan sözcükten kastedilen anlamı anlatan emarelerden ibarettir. İster bu emareler, bir sözün sözcüklerinin arasında bağlantı kurarak onları tek bir söz haline getiren sözcükler gibi sözcük türünden bir amere olsun, isterse de sözü, etkisi altına alarak ona özel bir anlam kazandıran karine-i haliyye olsun.”⁷¹⁶

Ancak siyakın kullanım yerleri dikkate alındığında, ondan sadece lafzı emarelerin kastedildiği anlaşılmaktadır ve kelama özel anlam katsa dahi karine-i haliyye'ye siyak denilmemektedir.

Her söz, kendisinde kullanılan sözcükler ve onların dizilişine ilave olarak, o sözün tamamı ve başı ve sonu dikkate alındığında, o sözün iyi anlaşılmasına yardımcı olan bir takım emareler de sunmaktadır. Bu husus, özellikle bölümleri birbirinden ayetler şeklinde ayrılan Kur'an surelerinde daha çok göze çarpmaktadır. Başka bir deyişle, bir ayete müracaat edildiğinde, genellikle o ayetten önceki ve sonraki ayetler dikkate alınmadan kâmil bir anlam elde edilememektedir. Ancak o ayetten önceki ve sonraki ayetler ve hatta o ayetin başı ve sonu dikkate alındığında bu ayetten kâmil bir mananın elde edildiği ve birçok muhtemel anlaşılmazlıkların ortadan kalktığı görülmektedir.⁷¹⁷

Sebk-i siyak bazen hadislerde de belirleyici rol ifa etmekte ve birçok ek-

⁷¹⁵ Menakib-i Ali İbn-i Ebi Talib, c. 2, s. 212, el-Umde, s. 405, Medinetu'l Maaciz, c. 4, s. 146.

⁷¹⁶ Reveş-i Allame Tabatabai der Tefsir-i el-Mizan, s. 202, Durusu'l fi İlmi'l Usul c. 1, s. 140'dan naklen.

⁷¹⁷ Örnek olarak bkz. el-Mizan, c. 20 s. 370.

sik veya yanlış çıkarımların önünü almaktadır. Buna burada bir örnek vermek istiyoruz.

Gadir-i Hum hadisi mütavâtir olarak gelmesine rağmen, Ehl-i Sünnet kelimcileri genellikle bu hadisin ifade ettiği anlamı kabullenmemişlerdir. Onların çoğu, “Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır” hadisinin sahih olduğunu kabul etmekle birlikte bu hadiste sözü edilen velayetin; imamet, hâkimiyet ve peygamberden sonra halife olmak manasında olmadığını, aksine maksadın dostluk ve yardımcılık olup hadisin anlamının “Ben kimin yardımcısı ve dostu isem Ali de onun yardımcısı ve dostudur” olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Şii kelimcilerin bu şüphe karşısındaki sağlam delillerinden birisi, sebk-i siyak ilkesine başvurmak olmuştur. Şii kelim âlimleri şöyle demişlerdir:

“Allah Resulü (s.a.a) bu cümleyi buyurmadan önce, “Acaba ben müminlere nisbet onların kendi can ve mallarından daha evla değil miyim?” diye buyurmuş ve Müslümanların tamamı da Hz. Nebi’nin (s.a.a) bu sorusuna “Evet evlâsın” cevabını vermişlerdir. Allah Resulünün bu buyruğu ise, Allah Teala’nın şu ayetine işaret etmektedir, Hak Teala şöyle buyurmuştur: **“Peygamber müminlere nisbet onların canından evladır...”**⁷¹⁸

Açıktır ki Hz. Peygamber (s.a.a) yukarıdaki söz ve ayette bahsedilen velayet, tasarruf velayeti ve başka bir tabirle, mutlak hâkimiyet anlamını ifade etmektedir. Bu durumda Allah Resulü bu sözü “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır” sözüne bir mukaddime olarak söylediğine göre o sözünden de aynı anlamı, yani tasarruf velayetini kastettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Hz. Nebi’nin o sözünün anlamı: “Benim kimin üzerinde tasarruf velayetim varsa, Ali’nin de onun üzerinde tasarruf velayeti vardır” olduğu ortaya çıkıyor. Görüldüğü üzere bu hadisteki sebk-i siyak, güçlü bir delil olarak hadiste oluşabilecek her türlü anlaşmazlığı ortadan kaldırmaktadır.”⁷¹⁹

5- Dış Emarelere Dikkat Etmek

Ehl-i Beyt İmamları’nın (a.s) hadisleri bir zincirin halkaları gibi birbirleriyle bağlantılıdır. Bu yüzden Ehl-i Beyt İmamları (a.s) hadislerini babaları aracılığıyla Hz. Peygamber’e (s.a.a) ulaşan Allah Resulü’nün (s.a.a) hadisleri

⁷¹⁸ Ahzab/6

⁷¹⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Hulasetü’l Akabatü’l Envar, c. 9. s. 87,93.

olarak tanıtmışlardır. Ehl-i Beyt İmamları'nın (a.s) 250 yıl zarfında buyurmuş oldukları hadislerinin tamamı muhteva ve metin açısından tam bir uyumluluk içindedirler. Bu konu Masum İmamlar'ın (a.s) naklettiği hadislerin kişisel söylem değil İlahi menşeli sözler olduğunu ortaya koymaktadır.

Nasıl ki, Yüce Allah'ın: **“Niçin Kur'an üzerinde düşünmüyorlar, eğer o Allah katından olmasaydı, mutlaka onda birçok ihtilaf ve çelişki bulurlardı”**⁷²⁰ buyruğu Kur'an-ı Kerim'in İlahi vahiy olduğuna kanıt oluşturuyorsa, Ehl-i Beyt İmamları'nın (a.s) hadisleri arasındaki uyumluluk ve çelişki olmayışı da onların hadislerinin İlahi menşeli sözler olduğunun açık kanıtıdır.

Bu sözden iki nükte çıkarabiliriz;

a) Ayet ve hadislerin geneli içerisinde ana yapılarındaki uyumluluk nedeniyle çelişki ve zıtlık niteliğinde bir ihtilaf bulunmamaktadır. Dolayısıyla da eğer bir hadisin Kur'an ayeti veya kesin sünnetle çelişki içinde olduğu görülürse, tevil ile çelişki giderilemeyecek durumdaysa, bu hadisin yalan olduğu ve Ehl-i Beyt İmamları'nın (a.s) onu buyurmadığı, aksine ya ravilerin uydurması ya da nakil veya yazmada oluşan hatalarından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

b) Ayet ve hadisler birbirlerinin yorumlayıcısı ve açıklayıcısı konumundadırlar. Çünkü onların tamamı, sözünün başında, ortasında veya sonunda getireceği emarelerle maksadını açıklama hakkına sahip olan kişinin sözü niteliğini taşırlar. Bir kısım Kur'an ayetlerinin diğer ayetlerle tefsir edilebilmesinin sırrı işte budur. Hadisler de Kur'an ayetlerine veya diğer hadislerle oranla aynı konuma sahiptir. Yani birbirlerinde oluşabilecek anlaşmazlığı giderebilir ve birbirlerinin açıklayıcısı olabilirler.

Bu esas gereğince, hadislerin Kur'an'la olan ilişkisine ve Kur'an'ın hadislerle olan ilişkisine ve keza hadislerin birbirleriyle olan ilişkilerine dikkat etmek, anlam çıkarmada son derece önem arz etmektedir. Usul-i fıkıh ilminde söz konusu edilen ve fıkıh ilminde sıkça kullanılan mücmel, (karmaşık) açık, umum, husus, mutlak, mukayyed, muhkem, müteşabih, nasih, mensuh gibi kavramların çıkış noktası da bu husustur.

Bizim de dış emarelere dikkat edilmesi nüktesinden maksadımız da işte budur. Yani, dini alanların birisinde bir hadisi sözcük, cümle yapısı, siyak gibi

hususlar açısından incelemeye alıp, ifade ettiği bir anlam çıkarıldığında, aceleci davranarak o anlama, Ehl-i Beyt İmamları'nın (a.s) kesin ve nihai maksatları gözüyle bakmak yersiz bir davranıştır ve bu kesin bir dini öğreti olarak kabul edilmemelidir. Aksine yeterli bir araştırmayla o konuyla ilgili bütün ayet ve hadisler toplanmalı, düzenlenmeli ve her birisi üzerinde Fikhu'l Hadis ilkeleri uyarınca gereken incelenme yapıldıktan sonra nihai sonuca varılmalıdır.

Şüphesiz bu aşamalarda her ne kadar çok özen ve dikkat gösterilirse, elde edilen dini bakış o oranda gerçekçi ve uyumlu olur. Açıkıtır ki, bunun aksi de aksi bir sonuç verecektir.

Hiç kuşkusuz dinde meydana gelen sapmaların ve Müslümanlar arasında ortaya çıkan çeşitli fırka ve mezheplerin en önemli sebeplerinden birisi, işte bu tek yönlü bakış açısıdır. Bu ister Kur'an ve isterse de hadis olsun dini metinden sonuç almada işaret ettiğimiz bu dış emarelerin yeterlice dikkate alınmayışından kaynaklıdır.

Örneğin, İslam dünyasında Cebriye fırkasının doğmasına yol açan, bir grup Müslüman düşünürün müptela olduğu cebirciliğin menşei, görünüşte cebri çağrıştıran ayet ve hadislerin tek yönlü bakış açısıyla ele alınmasıdır.

Yahut dünya yaşamından kopmayı öngören mutasavvıf anlayışı, bir takım tasavvuf ehlinin sadece dünyayı ve dünyaya muhabbet beslemeyi yerip, zühdü ve ahirete teveccühü teşvik eden ayet ve hadisleri tek yönlü bakış açısıyla ele almalarından kaynaklanmıştır.

Oysa eğer bunlar dinin, insanın özgürlüğünü açıkça ortaya koyan ve toplumdan kopmayı yeren diğer öğretilerini de dikkate alsalardı, kesinlikle böylesi bir uçuruma yuvarlanmazlardı.

Bu yüzden Ehl-i Beyt İmamları (a.s) dini öğretilerin tamamı ve bunların birbirlerine sunumu konusunda yeterli bilgi ve tecrübe sahibi olmadan dini alanlarda yorum yapıp, görüş belirtmeye kalkışanları şiddetle kınamış ve bu işten şiddetle men etmişlerdir.⁷²¹

⁷²¹ Daha fazla bilgi için bkz. Vesailu's-Şia, c. 17, s. Ebvab-i Sifatu'l Kadı, Bab-i Vucubu'l Cem, Beyne'l Ehadişu'l Muhtelif ve Babi-i A'dem-i Cevaz-i İstinbatu'l Ahkami'n-Nazariyet min Zevahiri'l Kur'an.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين ⁷²²

⁷²² Duamızın sonu, âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamdetmektir.